

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ODSJEK ZA POVIJEST

Anja Grgurinović

**APORIJE PROSVIJEĆENOG DISKURSA: (ANTI)MORLAKIZAM U
DJELIMA ALBERTA FORTISA I IVANA LOVRIĆA**

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Zrinka Blažević

Zagreb, ožujak 2017.

Sadržaj

1. Uvod.....	3
1.1.Osnovni problemi pisanja o morlakizmu	3
1.2.Ciljevi istraživanja i važnost teme	6
2. Pregled i evaluacija literature	8
3. Teorijske i metodološke postavke	13
3.1.Historijska imagologija kao metodologija i teorijska podloga.....	13
3.2.Tri razine imagološke analize	16
4. Komparacija morlakističkog diskursa u djelima A. Fortisa i I. Lovrića	20
4.1.Uži kontekst nastanka djela A. Fortisa i I. Lovrića i sličnosti i razlike u strukturi poglavlja o Morlacima	20
4.2.Ekonomska iracionalnost	23
4.3.Ekonomska zaostalost	28
4.4.Ekonomska autarkičnost	32
4.5.Ženska rodna uloga	38
4.6.Ekonomska „drugost“ u opisima priobalnog stanovništva Dalmacije	42
4.7.Morlak i/ili <i>homo oeconomicus</i> ?	44
5. Tekst i intertekst.....	49
5.1.Recepcija Fortisova i Lovrićeva djela.....	49
5.2.Poljoprivreda kao ideal fiziokratizma	50
5.3.Fiziokratizam i liberalizam.....	53
5.4.Prikazi Morlaka kod Fortisa i Lovrića u kontekstu fiziokratskih postavki – odstupanja ili poklapanja?	55
5.5.Tekstovi A.Fortisa i I.Lovrića u kontekstu dalmatinskog fiziokratizma.....	57
6. Tekst i kontekst.....	61
6.1.Političko i ekonomsko stanje Mletačke Republike krajem 18. stoljeća.....	61
6.2.Ekonomsko stanje u Dalmaciji u drugoj polovici 18. stoljeća	65
6.3.Pokušaji fiziokratskih reformi	67
6.4.Komparacija biografija i habitusa A.Fortisa i I.Lovrića	71
7. Zaključak	75
 Abstract	 81
BIBLIOGRAFIJA	82
1. Izvori	82
2. Literatura	82

1. UVOD

1.1. Osnovni problemi pisanja o morlakizmu

Fenomen Vlaha i vlašskog stanovništva na ovim prostorima i njegovo proučavanje u razdoblju ranog novog vijeka predstavlja vrlo zanimljivu, ali iznad svega vrlo kompleksnu tematiku. Puno je historiografskih radova do danas napisano o Vlasima, i puno je teorija i interpretacija ponuđeno na temu njihove geneze, etničkog porijekla, pripadnosti, identiteta, društveno-povijesne posebnosti i socijalnog statusa i ustroja. U zadnjih se nekoliko desetljeća otvaraju i nova polja i novi konteksti u kojima se vlaško stanovništvo proučava, a koji su potaknuti novim impulsima koji su inovacijski djelovali na historiju kao disciplinu. Fokus se tako polako premještao s navedenih „tradicionalnijih“ tema na proučavanje morlakističkog diskursa i na analizu tekstova, na „otkrivanje“ Vlaha (odnosno Morlaka, s obzirom na to da se u slučaju proučavanja diskursa o Vlasima većinom radi o pisanju o dalmatinskim Vlasima) od strane prosvjetiteljskih prirodoslovaca, putopisaca i istraživača, na percipiranje Vlaha/Morlaka kroz prizmu koncepta „plemenitog divljaka“ ili pak kroz binarnu opreku civilizacije spram barbarstva. Međutim, unatoč brojnosti radova koji se bave vlaškom tematikom, i jednakoj brojnosti teorija, interpretacija i reinterpretracija, mnoga su pitanja ostala otvorena, a mnoga tumačenja pokazala su se ili manjkavima ili zastarjelima. To samo upućuje na činjenicu kako je itekako potrebno i dalje se baviti vlaškim pitanjem, reinterpretrirati one izvore koji su već obrađivani i otkrivati i analizirati one koji još nisu objavljeni.

U fokusu ovog rada tako će biti upravo ova druga skupina tema – proučavat će se morlakistički diskurs, pisanje o Morlacima, način na koji su Morlaci prikazivani u dva poznata prosvjetiteljska izvora – *Putu po Dalmaciji* Alberta Fortisa i *Bilješkama o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Životu Stanislava Sočivice* Ivana Lovrića. Kroz teorijski i metodološki okvir historijske imagologije tako će se nastojati, kroz analizu morlakizma kao diskursa, prikazati na koji su način Morlaci prikazivani kao Drugo, kako je kontekst njihovog života, i općenito političko-ekonomska situacija u mletačkoj Dalmaciji u drugoj polovici 18. stoljeća utjecala na stvaranje tog diskursa, koja je bila svrha tog diskursa i na koji način i u koju svrhu se on mogao instrumentalizirati. Točnije, glavni fokus bit će analiza slike Morlaka kao ekonomskog Drugog u navedenim izvorima, kroz prizmu ekonomske doktrine koja se pojavila sredinom i u drugoj polovici 18. stoljeća, a koju su brojni intelektualci zastupali upravo u Dalmaciji – kroz prizmu fiziokratizma.

Jedna od karakteristika ranog novog vijeka kao razdoblja jest „podvojenost“ između „starog“ i „novog“, između srednjovjekovnih ekonomskih, političkih i društvenih struktura i onih modernih. Iako možemo reći da su takva ispreplitanja između starih i novih strujanja karakteristika zapravo svakog povijesnog razdoblja, rani novi vijek utoliko je zanimljiviji s obzirom na to da je on iznjedrio one odnose i strukture u kojima i danas živimo. Tako se postupno od feudalnih odnosa stvaraju oni ranokapitalistički, a s njima i pripadajuće društvene i političke strukture. Upravo je zbog toga vrlo zanimljivo promotriti i propitati konstrukciju ekonomske „drugosti“ Morlaka kroz prizmu ekonomske doktrine fiziokratizma. Prema nekim autorima¹, upravo su se ideolozi fiziokratizma prvi uspješno poduhvatili teorijskog raščlanjivanja i opisivanja novih proizvodnih odnosa koji su tada dobivali maha u Europi, iako ih, naravno, nisu uspjeli u potpunosti adekvatno opisati zbog njihove još nedovoljne razvijenosti u to doba. Isto tako, fiziokratizam se smatra² i prvom karikom prema ekonomskoj i političkoj doktrini liberalizma koja je postala dominantna krajem 18. i tijekom cijelog 19. stoljeća. Fiziokratizam, stoga, predstavlja upravo to ispreplitanje „starog“ i „novog“, on opisuje nove odnose, ali još uvijek ne izlazi u potpunosti iz onih starih.

U tom je smislu zanimljiv odnos Alberta Fortisa i Ivana Lovrića prema Morlacima, kao prosvjetiteljski obrazovanih ljudi koji su se tijekom svojih života našli pod utjecajem fiziokratske doktrine. S jedne strane nalazi se fiziokratska teorija koja iznad svega izdiže agrarnu proizvodnju i poljoprivrednu djelatnost, smatrajući poljoprivredu jedinim izvorom bogatstva neke države, a s druge se strane nalaze Morlaci koji, bez obzira na višestoljetni proces sedentarizacije, na uključivanje u trgovinu i prihvaćanje strujanja koja su usmjerena

¹ Na primjer, Karl Marx u četvrtom tomu *Kapitala*, poznatijem pod naslovom *Teorije o višku vrijednosti* upravo fiziokratima daje zaslugu kao osnivačima moderne ekonomije. Tako navodi: „Fiziokrati su preneli istraživanje o poretku viška vrednosti iz oblasti prometa u oblast neposredne proizvodnje i time postavili osnovu za analizu kapitalističke proizvodnje.“ Karl Marx i Friedrich Engels, *Dela – Dvadeset četvrti tom, Teorije o višku vrednosti* (Beograd: Prosveta, 1969), 11.

Isto tako, o sustavu kojeg su razvili fiziokrati Marx navodi: „To je doista prvi sistem koji analizira kapitalističku proizvodnju i koji uslove u kojima se kapital proizvodi i u kojima kapital proizvodi izlaže kao večne prirodne zakone proizvodnje. S druge strane, on se javlja pre kao buržoaska reprodukcija feudalnog sistema, vladavine zemljovlasništva; dok se, naprotiv, industrijske grane, u okviru kojih se kapital prvi put samostalno razvija, javljaju kao „neproizvodne“ grane rada, kao puki privesci poljoprivrede.“ Marx i Engels, *Dela*, 14.

Na Marxovoj se analizi, dakle, lijepo vidi fiziokratska „podvojenost“ između starih feudalnih i novih (rano)kapitalističkih proizvodnih odnosa.

² Michel Foucault u svojim predavanjima pod naslovom *The Birth of Biopolitics* razrađuje teoriju liberalnog guvernamentaliteta, u kojoj veliku ulogu daje upravo fiziokratima. Foucault, isto kao i Marx, fiziokrate navodi kao prve zastupnike političke ekonomije, upravo zato jer su fiziokrati na ekonomsku sferu prenijeli diskurs „o prirodnosti“. Foucault upravo u tome nalazi poveznicu između fiziokratske ideologije i učenja modernog liberalizma – ekonomija postaje sferom koja je odvojena od ostalih društvenih sfera i koja ima svoju prirodnu stabilnost i objektivne zakone, koja se shodno tome može znanstveno proučavati i čija se „prirodna stabilnost“ samo treba „održavati“ od strane države. Michel Foucault, *The Birth of Biopolitics-Lectures at the College de France 1978-1979* (New York: Palgrave Macmillan, Picador, 2008), 14-19.

prema njima iz ekonomskih i kulturnih centara moći, uglavnom ne napuštaju svoju primarnu privrednu djelatnost – transhumantno stočarstvo³. U analizi morlakizma kao diskursa, dakle, tražit će se sva ona mjesta koja eksplicitno ili implicitno prikazuju Morlake kao ekonomsko Drugo, dok će se u analizi konteksta na umu morati imati primarna morlačka ekonomika, a to je upravo stočarstvo. Uz to, naglasak će se morati staviti i na konkretne pokušaje ekonomskih i političkih reformi mletačkih vlasti u drugoj polovici 18. stoljeća.

Međutim, na umu se mora imati još nekoliko elemenata. Iako i Fortis i Lovrić predstavljaju prosvjetiteljski obrazovane ljude u suprotnosti spram većinom nepismenim i neobrazovanim Morlacima, ljude koji o njima proizvode znanje i diskurs, oni se razlikuju po nekim ključnim socioekonomskim i kulturnim determinantama. Prvi dolazi iz ekonomskog i kulturnog centra moći, dok drugi dolazi s područja ekonomske i kulturne periferije. Periferni položaj Dalmacije, a unutar Dalmacije i periferni položaj Morlaka, s obzirom na njihovu veliku prisutnost na granici između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva, treba se imati na umu kada se analiziraju i morlakizam kao diskurs i kontekst tog diskursa.

U tom smislu problem morlakizma može se analizirati na nekoliko razina – na razini nove ekonomske doktrine koja kao primarnu i najvažniju djelatnost navodi agrarnu proizvodnju, i razini objekta za koji se zanimaju dvojica prosvjetiteljskih autora, o kojemu pišu i o kojemu proizvode znanje. Kao što je već i navedeno, opće postavke fiziokratizma koje na najvišu razinu uzdižu agrarnu proizvodnju razlikuju se od morlačkog preferiranog tipa ekonomske djelatnosti, koju čini transhumantno stočarstvo. S druge strane, a što je također povezano s ekonomskim odnosima, valja uzeti u obzir da je Dalmacija bila ekonomska i kulturna periferija koja se u ekonomskom smislu nalazi u polukolonijalnom položaju spram ekonomskog centra, i Mletačku Republiku kao ekonomski i kulturni centar. Te elemente također valja imati na umu pri analizi Fortisovih i Lovrićevih tekstova, pri analizi morlakističkog diskursa i konteksta u koji je taj diskurs smješten.

Budući da će se u radu koristiti teorijske postavke historijske imagologije i analitički model diskurzivne analize, valja istaknuti da imagologija predodžbe o Drugom ne promatra kao realne datosti odnosno iskaze o stvarnim identitetskim obilježjima, već kao kulturne

³ Marko Šarić tako navodi kako je vlaška sedentarizacija „bila dugotrajan proces uvjetovan općim društvenim, demografskim, političkim i gospodarskim momentima“ te kako je najčešći motiv sedentarizacije „bila želja za uključivanjem u šire društvene i civilizacijske tijekove, odnosno želja za proširenjem egzistencijalne osnove.“ Bez obzira na to, Vlasi nikada ne bivaju u potpunosti sedentarizirani, kod njih agrar ima svrhu nadopune transhumanci. Marko Šarić, „Dinarski Vlasi između Osmanskog Carstva i Venecije“ (magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2005), 30.

odnosno tekstualne reprezentacije. Imagologija izvore ne sagledava kao objektivne iskaze realnog stanja, već kao produkt interpretacije i pozicije onoga tko je taj izvor i taj diskurs proizveo⁴. U tom smislu, analiza navedenih tekstova i diskursa morlakizma mogu pružiti podatke o osobama koje su ih proizvele – o prosvjetiteljski obrazovanim osobama višeg staleža, uključenih u isti ekonomski i kulturni krug, bez obzira na to što jedan dolazi iz centra, a drugi s periferije. Način na koji su Morlaci prikazani u ekonomskom smislu u *Putu po Dalmaciji* i *Bilješkama o Putu po Dalmaciji* opata Alberta Fortisa i *Životu Stanislava Sočivice* otkrit će nam, dakle, koja je bila ekonomska i ideološka pozicija upravo autora navedenih djela.

1.2. Ciljevi istraživanja i važnost teme

S obzirom na to da postoji već niz imagoloških radova koji se bave morlakizmom Fortisa i Lovrića, ali i morlakizmom općenito, zašto se iznova baviti ovom temom? Kao što će biti prikazano i kasnije, glavno polazište ovog rada bit će kritika postojećih imagoloških radova, i drugih radova koji su se bavili Fortisom i Lovrićem, i sagledavanje te teme u novom svjetlu, upravo na temelju te kritike. Glavni fokus ovoga rada neće biti standardno analiziranje prikazivanja Morlaka kroz prizmu prosvjetiteljskog koncepta „plemenitog divljaka“ ili kroz binarnu opreku civilizacije spram barbarstva, kao što je slučaj u velikoj većini postojećih imagoloških radova na tu temu. Ono što takvi radovi uzimaju zdravo za gotovo, bez ikakve kritičke refleksije, jest sadržaj pojmova „civilizacija“ i „barbarstvo“. Što iza tih pojmova stoji, na što se oni referiraju i što označavaju? Cilj ovoga rada bit će analiza diskursa, koji ima svoj vrlo konkretni kontekst – odnosno analiza prikaza Morlaka kao ekonomske „drugosti“ u izvorima koji su u fokusu, s obzirom na to da se u imagološkim radovima na temu morlakizma tom sferom gotovo nitko nije pozabavio. Ono što se ovom analizom i ovom temom želi implicirati jest da je upravo ekonomska „drugost“ Morlaka ona glavna i temeljna „drugost“ koja dolazi do izražaja u pisanju o Morlacima, da je upravo ekonomska „drugost“ Morlaka ono što stoji iza binarne opreke „civilizacija“ vs. „barbarstvo“ i kako je upravo ekonomska „drugost“ Morlaka ono što je u analizi morlakizma kao diskursa najvažnije, jer je vrlo često vrlo suptilno izražena. Cilj ovog rada jest da to i dokaže.

Međutim, samo dokazivanje temeljne teze ovoga rada za sobom povlači i neke druge „pogodnosti“. S obzirom na to da je analiziranje i proučavanje fiziokratizma u bilo kojem

⁴ Jean-Marc Moura, „Kulturna imagologija: pokušaj povijesne i kritičke sinteze,“ u *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, ur. Davor Đukić et al. (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 156.

obliku u hrvatskoj historiografiji izrazito podzastupljeno, jedan od ciljeva rada jest i ekonomsko-historijska analiza fiziokratizma i prikaz fiziokratizma u kontekstu mletačke Dalmacije 18. stoljeća. U hrvatskoj historiografiji postoji samo jedna monografija koja se bavi fiziokratizmom u Dalmaciji i gospodarskim društvima koja su u to doba nicala u većim dalmatinskim gradovima. Riječ je o djelu Danice Božić-Bužančić pod naslovom *Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu*. Iako je riječ o vrijednom djelu u smislu faktografije i temeljnih informacija o dalmatinskim gospodarsko-ekonomskim društvima i njihovim najznačajnijim članovima, spomenuto djelo nažalost teorijski uopće ne elaborira fiziokratizam kao ekonomsku doktrinu, niti ga u tom smislu smješta u specifičan kontekst mletačke Dalmacije 18. stoljeća, već prepričava arhivske dokumente koji spominju ta društva i pokušaje konkretnih fiziokratskih mjera.⁵ Općenito gledajući, generalni je trend od devedesetih godina naovamo da se ekonomska i materijalna pitanja ili uvelike zanemaruju, ili da se pak odvajaju od ostalih društvenih sfera. Ekonomska historija tako se svodi na prepričavanje ili nabranje partikularnih ekonomskih mjera i reformi, umjesto da se one sagledavaju u kontekstu društvenog totaliteta i u međuovisnosti s drugim društvenim sferama. Iako temeljno područje istraživanja ovog rada nije ekonomska historija, u njemu će se pokušati osvijetliti važnost ekonomske domene kako u imagološkoj analizi, tako i u historijskom istraživanju općenito.

⁵ Ono što se još kritički može predbaciti ovom djelu jest uporno ponavljanje kako hrvatski prostori pripadaju zapadnoeuropskom „civilizacijskom i kulturnom krugu“ u smislu toga kako su i hrvatski prostori bili dio intelektualnih, ekonomskih i kulturnih strujanja koja su dolazila iz Zapadne Europe. Pri tome se opet nekritički koriste pojmovi poput „civilizacije“, a potpuno se zanemaruje kulturno-ekonomski periferni položaj ovih prostora. Danica Božić-Bužančić, *Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu* (Split-Zagreb: Književni krug/Povijesni arhiv/Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1995), 7, 10.

2. Pregled i evaluacija literature

Inspiracija za užu temu ovog rada došla je upravo iz čitanja određenog broja radova iz domaće i strane historiografije koji se posredno ili neposredno bave morlakističkim diskursom ili djelima Alberta Fortisa i Ivana Lovrića. U ovom poglavlju tako će se pokušati rekonstruirati pretpostavke i polazišta različitih interpretacija navedenih tema. U tom smislu nastojat će se kritički elaborirati nekoliko problemskih kompleksa koji su se nametnuli prilikom iščitavanja literature te će se pokušati pokazati kako polazište i uža fokus ovog rada može nadopuniti postojeće radove i kako može baciti novo svjetlo na temu morlakističkog diskursa.

Prva problemska cjelina koju bih kritički raščlanila tiče se određenih teorijskih postavki koje zauzimaju autori određenih radova. Neki autori tako pišu iz perspektive tradicionalne ili „objektivističke“ historiografije, pri čemu izvore promatraju kao zrcalni odraz povijesne stvarnosti. Posljedica toga jest da autori izvore ne analiziraju uzimajući u obzir subjektivnu autorsku perspektivu i njihove žanrovske odnosno tekstualne karakteristike, već izvore tumače isključivo na razini njihova sadržaja. Pri tome treba imati na umu da neki od tih radova niti ne polaze od konstruktivističkih postulata, stoga i nije neobično što izvore analiziraju na takav način. Međutim, takva se pozicija nazire i u nekim radovima koji se bave „reprezentacijama“ u izvorima i koji nastoje problematiku tekstualnih reprezentacija „drugosti“ sagledati iz imagološke perspektive. Ono što je povezano s takvim teorijskim polazištem jest vrlo često korištenje stanovitih pojmova bez metateorijskih objašnjenja, poput „civilizacije“, „napretka“, „zapadnoeuropskog civilizacijskog kruga“ i slično.

Dva poznata rada koja pripadaju prvoj skupini, odnosno tradicionalnim historiografskim studijama su *Fortisološke studije*⁶ i *Putovanja Alberta Fortisa po Hrvatskoj i Sloveniji (1765.-1791.)*⁷ autora Žarka Muljačića. Autor se više od četrdeset godina bavio likom i djelom Alberta Fortisa, što je rezultiralo navedenim vrijednim monografijama. Muljačića, dakle, Fortisovo djelo ne zanima kao primjer prosvjetiteljskih predodžbi o Drugima, već svoj rad temelji primarno na arhivskim dokumentima i bavi se životom Alberta

⁶ *Fortisološke studije* čini niz radova i znanstvenih članaka koje je Žarko Muljačić pisao tijekom svog dugogodišnjeg bavljenja likom i djelom Alberta Fortisa. Navedeno djelo tako dotiče raznorodne teme: od poznatih dubrovačkih prosvjetitelja, preko informacija o Fortisovom boravku u određenim dalmatinskim gradovima do arhivskih dokumenata koji su otkrili nešto novo u vezi Fortisovih putovanja. Vidi: Žarko Muljačić, *Fortisološke studije* (Split: Književni krug, 2011).

⁷ *Putovanja Alberta Fortisa po Hrvatskoj i Sloveniji* također pružaju niz informacija o Fortisovim putovanjima na temelju arhivske građe, s tim da je ovo djelo u odnosu na prethodno tematski fokusiranije. Vidi: Žarko Muljačić, *Putovanja Alberta Fortisa po Hrvatskoj i Sloveniji (1765-1791)* (Split: Književni krug, 1996).

Fortisa i faktografijom njegovih putovanja po Hrvatskoj i Dalmaciji te njegovim odnosima s raznim intelektualcima i prosvjetiteljima. Kao što je već navedeno, on to radi iz perspektive tradicionalne historije, tako da život Alberta Fortisa i, što je važnije, njegova djela, promatra na razini sadržaja, odnosno informacija koje ta djela pružaju. Isto tako, kod njega se može uočiti izostanak objašnjenja pojmova kao što je, primjerice, „civilizacija“. Autor, naime, često naglašava pripadnost hrvatskih prostora „zapadnoeuropskom civilizacijskom krugu i strujanjima“⁸ bez propitivanja sadržaja pojma „civilizacija“ i bez objašnjenja zašto je upravo Zapadna Europa u tom kontekstu referentna točka. Što se tiče ekonomske problematike, Muljačić u svojim djelima donosi zanimljive informacije o financijskom aspektu Fortisovih putovanja i istraživanja⁹, ali to nije u fokusu njegova istraživačkog interesa.

Izdvojila bih još nekoliko fortisoloških radova koji se primarno bave sadržajnom razinom Fortisova djela. Tako Marin Knezović analizira Morlaka kao „prirodnog čovjeka“ u djelima Fortisa, Lovrića i Hacqueta. Premda donosi malo elaboriraniju filozofsku kontekstualizaciju koncepta „plemenitog divljaka“, autor uspoređuje izvore na faktografskoj razini, uglavnom prepričavajući njihov sadržaj.¹⁰ Slično se može reći i za rad Ivana Mimice o reprezentacijama hajduka u djelima Lovrića i Fortisa. U tom radu autor također ponajviše prepričava dijelove sadržaja navedenih izvora koji se tiču hajduka, ne baveći se problematiziranjem tog pojma.¹¹ Što se tiče ekonomske problematike u tim radovima, odnosno tematiziranja prosvjetiteljskih prikaza ekonomskog položaja Morlaka, autori se ne dotiču tog aspekta u analizi izvora, jer su fokusirani na druge teme. Knezović se bavi filozofskim konceptima, a Mimica hajducima kao društvenom skupinom.

⁸ U *Fortisološkim studijama* autor tako piše: „Vidi se, dakle, da smo se ne samo osjećali dijelom napredne Europe, nego da smo, i što se tiče ažurnosti, bili među boljima i da nismo suviše zaostajali za ostalima.“ U djelu se općenito često može naići na takvo korištenje pojmova poput „napredak“ ili „civilizacija“ pri čemu se misli primarno na Zapadnu Europu. Muljačić, *Fortisološke studije*, 21.

⁹ Tako možemo pročitati kako je Fortis po pravu prvokupa morao prodavati artefakte koje bi pronalazio u Dalmaciji svojim mecena, a kako ga je kasnije počeo financirati mletački Senat dijelom i zbog toga da istraži ekonomski potencijal Dalmacije. Muljačić, *Fortisološke studije*, 88.

¹⁰ Vidi: Marin Knezović, „Morlak kao prirodni čovjek u djelima Alberta Fortisa, Ivana Lovrića i Balthasara Hacqueta“, u *Triplex Confinium – Ekohistorija (1500-1800)*, ur. Drago Roksandić et al. (Zagreb-Split: Književni krug, 2003), 125-141.

¹¹ I kod ovog se autora nazire poimanje „naprednog“ u smislu poistovjećivanja „naprednosti“ za Europom ili Zapadnom Europom. Tako piše: „Svoje znanje i stav o hajducima oni su stekli izravno, Lovrić živeći sa svojim Zagorcima, a Fortis posjećujući morlačke krajeve i kontaktirajući s domaćim školovanim i neškolovanim ljudima. Oni su intelektualci i poznaju nova kulturna strujanja u Europi. U njihovim pogledima zrcali se shvaćanje i stav istaknutih predstavnika europskog predromantizma o potrebi povratka prirodi i njihovo vjerovanje da postoje prirodni narodi, u „neiskvarenom stanju“. Ivan Mimica, „Prikaz hajduka u djelima Alberta Fortisa, Ivana Lovrića i Vladimira Ardalića“, *Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke* 4 (2011): 125.

Drugu veliku cjelinu radova čine imagološki radovi koji su, unatoč stanovitim međusobnim razlikama, dominantno fokusirani na analizu morlakističkog diskursa iz perspektive opreke civilizacija-barbarstvo. Možda je najznačajniji autor u ovoj skupini Larry Wolff, koji se ekstenzivno bavio pitanjem morlakizma te djelima Fortisa, Lovrića i općenito Dalmacijom u drugoj polovici 18. stoljeća. Wolff je napisao brojne znanstvene članke¹² na tu temu, ali i dvije monografije - *Venice and the Slavs – The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment* i *Inventing Eastern Europe – The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. U prvom djelu autor detaljno opisuje odnose između Dalmacije i Mletačke Republike, kontekst nastanka morlakističkog diskursa te djela Alberta Fortisa i Ivana Lovrića i njihov međuodnos, s tim da analitičku pozornost posvećuje i drugim književnim djelima te reprezentacijama dalmatinskog stanovništva u tim djelima (npr. u Goldonijevoj komediji *La Dalmatina*). Temeljna Wolffova pretpostavka jest da je morlakizam proizvod ambivalentnog položaja Dalmacije koja ujedno i jest i nije dio Mletačke Republike te samim time i „civiliziranog svijeta“. Sa sličnih premisa tumači i odnos Fortisa i Lovrića – obojica smatraju Morlake manje civiliziranima od njih kao pripadnika prosvjetiteljske intelektualne elite. Istovremeno se između njih uspostavlja socijalna i kulturna hijerarhija jer je Fortis, s obzirom na svoje podrijetlo, ipak na višoj „civilizacijskoj“ razini. Isto tako, Wolff tematizira i pitanje položaja mletačkog imperija koji je krajem 18. stoljeća u silaznoj putanji, te konstrukciju imperijalne ideologije koja počiva na mitu o mletačkom dominiju i slavnoj prošlosti, koja se prezentirala mletačkoj javnosti.¹³ Premda se Wolff dominantno ne bavi ekonomskom problematikom u navedenom djelu, ipak se dotiče šireg ekonomskog konteksta Fortisovih istraživanja i putovanja.¹⁴

¹² Vidi: Larry Wolff, „The Innocence and Natural Liberty of Morlacchia – European Identity, Enlightened Anthropology and the Ambivalent Significance of Gender among the Noble Savages,“ *Dialectical Anthropology* 27 (2003): 93-104., „The Enlightened Anthropology of Friendship in Venetian Dalmatia: Primitive Ferocity and Ritual Fraternity among the Morlacchi,“ *Eighteenth-Century Studies* 32 (1998/1999): 157-178., „Old-Fashioned Slavs at Carnival in Venice: The Dramatic Dilemma of Eastern Europe,“ *Harvard Ukrainian Studies* 22 (1998): 621-632. Iako se u tim člancima bavi užim i fokusiranim temama, Wolff i u njima ne izlazi iz okvira opreke civilizacija-barbarstvo. Tako se u *The Innocence and Natural Liberty of Morlacchia*, između ostalog, dotiče i Fortisovih stavova prema morlačkim ženama, u *The Enlightened Anthropology of Friendship in Venetian Dalmatia* analizira prikaz fenomena pobratimstva kod Morlaka i njihovo povezivanje s antičkim barbarima, a u *Old-Fashioned Slavs at Carnival in Venice* odnos prema Morlacima i Dalmaciji stavlja u kontekst konceptualnog stvaranja „Istočne Europe“. I u ovim člancima Wolff velik naglasak stavlja na ekonomski i politički kontekst Dalmacije i Mletačke Republike u drugoj polovici 18. stoljeća.

¹³ Vidi: Larry Wolff, *Venice and the Slavs of Dalmatia: the Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment* (Stanford: Stanford University Press, 2001).

¹⁴ Wolff tako piše o administrativnim problemima s kojima se susrela mletačka vlast u drugoj polovici 18. stoljeća, te o problemu agrarne reforme kojom se, između ostalog, Morlake nastojalo priučiti agrarnoj proizvodnji. Wolff, *Venice and the Slavs*, 46-49.

Analitički model drugog Wolffovog djela *Inventing Eastern Europe* slijedi isti obrazac kao i *Venice and the Slavs*. U tom djelu Wolff analizira rekonceptualizaciju imaginarne geografije Europe koja krajem ranog novog vijeka konstruira nove simboličko-geografske odrednice, Istok i Zapad, pri čemu Istok predstavlja nešto što ujedno i jest i nije „civilizacija“, odnosno Europa.¹⁵ I u ovom djelu Wolff se dotiče i ekonomske problematike, stavljajući donekle znak jednakosti između koncepta napretka i materijalnog progresa zapadnih zemalja.¹⁶ Osim toga analizira i zapadnoeuropski diskurs o Istočnoj Europi, spominjući fiziokrate upravo u tom kontekstu.¹⁷ Ono što možda nedostaje Wolffovom analitičkom pristupu jest kritičko propitivanje samih koncepata „civilizacije“, „Europe“, „Istoka“ i „Zapada“, odnosno odgovor na pitanje što ti koncepti točno označavaju odnosno koji je njihov semantički i ideološki sadržaj. Iz Wolffovih se interpretacija taj sadržaj možda i može implicitno iščitati, ali nedostaje njegovo eksplicitno objašnjenje.

Valja spomenuti još neke radove koji se bave analizom morlakističkog diskursa prema ključu civilizacija-barbarstvo. Valentina Gulin-Zrnić tako se u jednom članku bavi analizom morlakizma između prosvjetiteljstva i romantizma pri čemu se oslanja na interpretacije Larryja Wolffa što je posebice evidentno s obzirom na činjenicu da i njezina analiza polazi od opreke civilizacija-barbarstvo.¹⁸ Barbara W. Maggs u svojem radu *Three Phases of Primitivism in Portraits of Eighteenth Century Croatia* donosi prilično opsežan i detaljan prikaz ekonomskog i društvenog konteksta Fortisovih putovanja, iako je primarni naglasak u njenom članku na filozofskim utjecajima kojima je Fortis bio izložen, a koji su, prema Maggs, više predromantičarski nego racionalistički.¹⁹ Vrlo zanimljiv rad predstavlja članak Alena Tarfe pod naslovom *Dodir Mediterana i istočne Europe u svjetlu filozofske geografije*. Autor analizira prosvjetiteljsku filozofsku tradiciju kao kontekst nastanka Fortisova djela tvrdeći da Dalmacija predstavlja privilegirano područje za imagološku analizu zbog razvoja europocentričkog diskursa²⁰, te tumači rađanje modernih znanosti kao kombinaciju

¹⁵ Vidi: Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe: the Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment* (Stanford: Stanford University Press, 1995).

¹⁶ Wolff upućuje na povezanost, odnosno istovjetnost između „civilizacije“ i materijalnog, odnosno ekonomskog napretka. Tako Wolff naglašava da su se sve „istočne zemlje“ u opisima putnika opisivale kao netaknute i djevičanske, zbog čega su smatrane pogodnima za napredak, a stanovništvo prikladnim za obrazovanje i učenje. Wolff, *Inventing Eastern Europe*, 321.

¹⁷ Ibid., 12.

¹⁸ Vidi: Valentina Gulin-Zrnić, „Morlacchism between Enlightenment and Romanticism (Identification and Self-Identification of the European Other),“ *Narodna umjetnost* 34 (1997): 77-100.

¹⁹ Barbara W. Maggs, „Three Phases of Primitivism in Portraits of Eighteenth Century Croatia,“ *The Slavonic and East European Review* 67 (1989): 550.

²⁰ Alen Tarfa, „Dodir Mediterana i Istočne Europe u svjetlu „filozofske geografije,“ *Metodički ogledi* 18 (2011): 75.

zapadnoeuropskog imperijalizma i revolucije u prirodnoj filozofiji.²¹ Tarfina je interpretacija zanimljiva utoliko što u analizu prosvjetiteljskog diskursa uključuje i ekonomsku problematiku referirajući se na zapadnoeuropski imperijalizam tog doba. Što se pak tiče same analize Fortisova djela, Tarfa se poglavito bavi detektiranjem elemenata prosvjetiteljske filozofije u njegovu diskursu.

Radovi koji su ovdje bili podvrgnuti kritičkoj analizi ni u kom slučaju ne predstavljaju cjelovitu bibliografiju djela koja su se bavila morlakizmom i opusom Alberta Fortisa i Ivana Lovrića. Ona su odabrana kako bi se prikazali najčešći historiografski pristupi tim temama te da bi se pokazalo kako je ekonomska problematika u fortisološkoj literaturi u najboljem slučaju dotaknuta tek marginalno.²² Iz tog razloga se valja nadati da će ovaj rad, fokusirajući se na ekonomski aspekt morlakističkog diskursa, uspjeti pružiti jednu novu interpretativnu perspektivu i u tom smislu upotpuniti dosadašnje spoznaje o morlakističkoj problematici.

²¹ Ibid., 67.

²² Od naslova koje je autorica ovog rada pročitala, jedino se djelo Nine Raspudića naslova *Jadranski (polu)orijentalizam: prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti* eksplicitno bavi analiziranjem toposa ekonomske prirode u tekstovima Alberta Fortisa i Ivana Lovrića. Vidi: Raspudić, *Jadransku poluorijentalizam* (Zagreb: Naklada Jurčić, 2010), 91-154.

3. Teorijske i metodološke postavke

3.1. Historijska imagologija kao metodologija i teorijska podloga

Kao zasebna disciplina s distinktivnom metodologijom i teorijskim postavkama, imagologija se razvila pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća, kao grana komparativne književnosti. Ono što je bio primarni zadatak imagologije jest proučavanje konstrukcija i reprezentacija nacionalne „drugosti“, odnosno prikaza i konstruiranja predodžbi o različitim nacijama i njima pripadajućih nacionalnih karakteristika unutar književnih djela²³. Iako je analiziranje prikaza nacionalnih heteropredodžbi bilo primarno, imagolozi su se postupno počeli baviti i analiziranjem konstrukcije i drugih kolektivnih identiteta uz nacionalne, poput etničkih, konfesionalnih, rodničkih itd. Uz fenomen nacionalnih predodžbi, imagologija se bavi i proučavanjem fenomena „alteriteta“ i „alijeniteta“ općenito te njihovih funkcija pri konstrukciji identiteta.

Općenito govoreći, imagologija je bila odgovor na esencijalističko poimanje nacije i nacionalnih karakteristika, koje je do tog perioda bilo dominantno, ne samo općenito već i u akademskom polju. Još od ranog novog vijeka u različitim djelima nailazimo na esencijalističke prikaze različitih naroda i rasa, a najpoznatiji primjeri možda su upravo prosvjetiteljski filozofi poput Montesquieua, Humea ili Voltairea, koji su u svojim najpoznatijim djelima zastupali takvo shvaćanje (*O duhu zakona, Ogled o običajima i duhu naroda* itd.). Upravo se u ranom novom vijeku esencijalističko poimanje različitih naroda i etablira. U 19. stoljeću takvo pripisivanje karakteristika pojedinim narodima ili rasama ulazi i u komparativno-historijsku paradigmu koja je dominirala humanističkim znanostima.²⁴ Takav je pogled na narode, na njihov jezik i kulturu u to doba bio pod utjecajem filozofije Fichtea i Hegela, koji su na karakter svake nacije gledali kao na izraz ontološkog i duhovnog načela, odnosno kao na izraz duha naroda. Upravo je u tom kontekstu književnost imala posebnu poziciju, budući da se smatrala izrazom nacionalne posebnosti odnosno „duha naroda“ zahvaljujući jeziku.²⁵

Kako je postupno dolazilo i do promjene paradigme u humanističkim disciplinama, tako se i dominantna shvaćanja o nacijama i njima pripadajućim nacionalnim karakteristikama počinju kritički propitivati. Na takva preispitivanja velik su utjecaj imala i politička događanja

²³ Davor Dukić, „Predgovor: o imagologiji,“ u *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, ur. Davor Dukić et al (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 5.

²⁴ Joep Leerssen, „Imagologija: povijest i metoda,“ u *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, ur. Davor Dukić et al (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 169.

²⁵ Ibid., 170.

poput Prvog i Drugog svjetskog rata i posljedice do kojih je došlo uslijed tih ratova. Sve se više na koncepte poput nacije počinje gledati ne kao na dane i esencijalističke kategorije, već kao na društvenopovijesne *konstrukte*. Imagologija predstavlja disciplinu koja zagovara upravo takav, konstruktivistički pristup fenomenu nacija i nacionalnoga.

Kao što je već navedeno, primarni je zadatak imagologije bilo proučavanje nacionalnih heteropredodžbi, upravo u svrhu pokazivanja načina na koje se u književnim tekstovima reprezentacije te „drugosti“ konstruiraju i u svrhu pokazivanja kako takva „drugost“ nije objektivna datost. Koristeći koncepte poput autopredodžbi i heteropredodžbi, imagologija na tekst gleda primarno kao na izraz onoga tko ga je napisao, a ne kao na izvor objektivnih informacija ili činjenica o predmetu o kojem se pisalo. U karakteristikama koje autor pripisuje predmetu o kojem piše ujedno možemo doznati nešto i o samom autoru i o kontekstu iz kojeg on potječe. Imagologija, dakle, ne pokušava nešto reći o stvarnom, objektivnom svijetu ili o objektivnim činjenicama, već analizira konstrukciju „drugosti“ na razini teksta i diskursa, a zatim taj diskurs pokušava smjestiti u određeni kontekst, odnosno pokušava pokazati načine na koje se taj diskurs koristio i koje su bile njegove potencijalne funkcije.

Od vremena pojave imagologije kao discipline, brojni su radovi napisani koji su razrađivali njezine teorijske i metodološke probleme, ili koji su unutar imagologije uvodili neka nova shvaćanja. S obzirom na to da se imagologija pojavila kao grana komparativne književnosti, za prve je imagologe²⁶ značajno to što još uvijek nisu potpuno uviđali potencijal razvoja imagologije izlaskom iz okvira komparativne književnosti i suradnjom s nekim drugim disciplinama. Preciznije rečeno, oni u svojim imagološkim analizama nisu stavljali toliko velik naglasak na sociopolitički *kontekst* određenog diskursa i određenog teksta, te nisu

²⁶ Tekst Huga Dyserincka pod naslovom *Zum Problem der „images“ und „mirages und ihrer Untersuchung im Rahmen der Vergleichenden Literaturwissenschaft* smatra se programatskim tekstom književne, odnosno komparativističke imagologije. Uz još neka poznata imena poput Manfreda S. Fischera, Karla Ulricha Syndrama i Joepa Leerssena, Dyserinck se smatra glavnim predstavnikom tzv. Aachenske imagološke škole. Hugo Dyserinck, odnosno Aachenska škola, prvi su krenuli u teorijsko i metodološko razrađivanje imagologije: proučavali su predodžbe o stranim narodima, u početku se orijentirajući primarno na fiktionalnu književnost. Imagologiju su smatrali „nadmacionalnom“ disciplinom, budući da su smatrali da se u proučavanju predodžbi o pojedinim narodima trebaju prelaziti granice jednog jezika. Njihovo je razrađivanje imagologije kao discipline bilo povezano i s kategorijom „europskog“, budući da su smatrali kako bi imagologija trebala pridonijeti boljem međusobnom razumijevanju europskih naroda, što je bilo važno u kontekstu u kojemu su djelovali, kada su procesi europske integracije dobili veći zamah. Dukić, „Predgovor“, 8-9.

Iako su predstavnici Aachenske škole smatrali da se pri proučavanju predodžbi unutar književnih djela treba zadirati i u društvenopovijesni kontekst, oni su se međusobno i razlikovali u mišljenju oko toga što bi točno značilo takvo zadiranje i koliko je ono bitno. Tako je utemeljitelj škole Dyserinck, iako je smatrao kako je za predodžbe važan i njihov izvanknjiževni kontekst, u proučavanje kojeg su se mogle uključiti i druge discipline, ipak primat stavljao na komparativnu književnost kao na glavni okvir tog proučavanja. Dukić, „Predgovor“, 13.

dovoljno razrađivali odnos teksta i konteksta.²⁷ S vremenom i s većim razvojem discipline, pisani su radovi koji su nastavili razrađivati teorijske i metodološke postavke imagologije, i koji su počeli proširivati njezine horizonte, pogotovo u smislu većeg naglaska na društveni i povijesni kontekst.

Kako se imagologija kao disciplina sve više etablirala s jedne strane, a kako je i historija sve više dolazila pod utjecaj konstruktivističke paradigme i njoj pripadajućih disciplina s druge strane, s vremenom je došlo i do njihovog međusobnog prožimanja. Tako je na pozornicu stupila historijska imagologija, koja se bavi analiziranjem konstrukcija, reprezentacija i funkcija različitih individualnih i kolektivnih identiteta, predodžbi, slika, stereotipa i mitova, ali s većim naglaskom na njihov historijski kontekst te koja kao predmet svojih istraživanja uzima povijesne izvore. I u historijskoj se imagologiji tako koriste koncepti poput autopredodžbi i heteropredodžbi, identiteta, alteriteta, alijeniteta, te se povijesni izvori ne promatraju kao zrcala objektivne stvarnosti i izvori objektivnih činjenica, već kao odraz vrijednosti i svjetonazora autora i proizvođa kontekstualnih okolnosti.

Ono što je bitno naglasiti kod historijske imagologije jest da nastoji nadići disciplinarne okvire te unaprijediti vlastiti teorijski i metodološki okvir u suradnji s drugim disciplinama. I neki od prvih imagologa, poput Daniela-Henrija Pageauxa i Jeana Marca Mouraa, našli su se pod utjecajem historije kao discipline te su vidjeli potencijal u historiji mentaliteta u okviru historijske škole Anala, te su zastupali stav da se u analizi „drugosti“ u književnim djelima treba voditi računa i o sociohistorijskom kontekstu tih djela, njihovoj rasprostranjenosti i recepciji, odnosno utjecaju koji su imali na čitatelje.²⁸ Iako oni i dalje nisu do kraja razradili problematičan teorijski odnos teksta i njegovog konteksta, takvi impulsi transdisciplinarne suradnje komparativne književnosti i historije pokazali su dobar smjer. I danas se, u doba sve veće transdisciplinarne suradnje, otvaraju nove perspektive za historijsku imagologiju, a što je važno i za temu ovog rada.

Ono što je značajno jest da se rekonceptualizacijom i kritičkim promišljanjem pojedinih koncepata koji su ključni u imagologiji, kako u klasičnoj književnoj, tako i u historijskoj, otvaraju novi prostori za imagološko analiziranje izvora i njihovih određenih

²⁷ Blažević navodi kako su francuski književni imagolozi „identificirali formativan utjecaj hijerarhijskih odnosa moći na proces konstrukcije književnih slika i društvenog, odnosno kulturnog imaginarija u cjelini“ no kako pri tom promišljanju nisu vodili „rigoroznu refleksiju o odnosu između književnog teksta i njegova društvenog, kulturnog i povijesnog konteksta koji je, u najboljem slučaju, definiran kao ideološki i dijalektički.“ Zrinka Blažević, *Prevođenje povijesti: teorijski obrati i suvremena historijska znanost* (Zagreb: Srednja Europa, 2014), 128.

²⁸ Dukić, „Predgovor,“ 17-18.

aspekata. U svojem tekstu *Imaginiranje historijske imagologije: mogućnosti i perspektive transdisciplinarne i translacijske epistemologije* Zrinka Blažević upravo nudi mogućnosti rekonceptualizacije takvih pojmova i shodno tome pokazuje na koje se načine historijska imagologija može obogatiti suradnjom s drugim disciplinama. Tako navodi kako historijska imagologija potencijalno može profitirati od niza drugih disciplina: počevši od raznih feminističkih i prakseoloških teorija, do historijske analize diskursa i psihoanalize. Ako se koncepti predodžbe i identiteta shvate kao fluidni koncepti, predodžba kao rezultat „suptilne dijalektike strukture i djelovanja“, a identitet kao nešto što je fluidno, multidimenzionalno i što se opisuje kao „društveni subjektivitet pojedinaca i grupe koji istodobno uključuje istost i razliku“, to sa sobom povlači i mogućnost konceptualiziranja predodžbe o Drugome ne samo na razini nacionalnih ili etnokonfesionalnih razlika, već i na razini širih društvenih, kulturnih, konfesionalnih, rodni, generacijskih i drugih razlika. To podrazumijeva i uključenost Drugog u „gustu mrežu hijerarhijski distribuiranih odnosa moći.“²⁹

Upravo u kontekstu odnosa i hijerarhije moći, historijska imagologija ima otvoren put da se okrene i ekonomskoj historiji pri proučavanju asimetričnih odnosa moći i njihovog postanka i pri proučavanju individualnih i kolektivnih identiteta u tom kontekstu. U ovom će se radu nastojati ukazati na mogućnost suradnje historijske imagologije kao teorijske i metodološke okosnice rada i ekonomske historije, budući da će se pokušati analizirati ekonomska „drugost“ u djelima Alberta Fortisa i Ivana Lovrića. Njihova će se djela, *Put po Dalmaciji* i *Bilješke o Putu po Dalmaciji* i *Život Stanislava Sočivice* analizirati i komparirati polazeći od pretpostavke da je temeljno obilježje predodžbi o Morlacima upravo njihova ekonomska „drugost“ u odnosu na normativni fiziokratski ekonomski model, te će se velik naglasak staviti na ekonomski kontekst morlakističkog diskursa i Dalmacije u drugoj polovici 18. stoljeća.

3.2. Tri razine imagološke analize

Kako je imagologija s vremenom sve intenzivnije razvijala svoj kategorijalni i interpretativno-analitički aparat kroz tekstove svojih glavnih predstavnika, iskristalizirala se metodologija koja u analizi konstrukcija predodžbi, slika i diskursa podrazumijeva tri distinktivne, ali međuovisne razine. U tom je smislu najinformativniji tekst Daniela-Henrija Pageauxa pod naslovom *Od kulturnog imaginarija do imaginarnog* u kojem autor vrlo detaljno opisuje svaku razinu analize i što svaka razina podrazumijeva, dijeleći ih,

²⁹ Blažević, *Prevođenje povijesti*, 129-131.

najopćenitije rečeno, na razinu teksta, interteksta i konteksta.³⁰ Pageaux tako navodi kako se pri proučavanju književnosti u obzir mora uzeti i opća analiza „koja se bavi kulturom jednog ili više društava“ te kako se tako shvaćena književna slika „smatra skupom ideja o stranim zemljama obuhvaćenim procesom literarizacije, ali i socijalizacije.“³¹ Tu se možda najbolje vidi kako je autor analizu slika i predodžbi shvaćao i kao nešto što je uvelike bilo uvjetovano i kontekstom u kojem je pojedino književno djelo nastajalo, ali i u kojem se recepcijski afirmiralo.

Ono što je bitno naglasiti jest kako, neovisno o mnogim tekstovima koji su napisani kako u okviru imagologije, tako u okviru i drugih disciplina, velike teorijske aporije poput odnosa teksta i konteksta nisu i ne mogu biti u potpunosti riješene. Takva pitanja uvijek ostaju otvorena i zapravo ovise o općim pogledima i *a priori* stajalištima koje pojedinac ima prema povijesti, historiji kao disciplini i drugim segmentima. Upravo zato će pojedini historičari i imagolozi često različitim elementima pripisivati različitu razinu važnosti, kako u analizi teksta, tako i u analizi konteksta, što treba imati na umu kada promišljamo odnos između navedene tri razine analize.

Prva razina imagološke analize, ili tekstualna razina, podrazumijeva analizu teksta na razini pojedinih tropa/imagema, odnosno općih mjesta koja se u tekstu pojavljuju, i toga na koji način ti tropi/imagemi konstruiraju sliku o predmetu kojeg proučavamo. Na toj je razini u pitanju leksička analiza, tako da se pažnja obraća, općenito govoreći, na bilo kakvo automatizirano ponavljanje riječi, odnosno raznih atributa, unutarnji i vanjski prikaz likova, onomastiku, na bilješke s objašnjenjima, indikatore vremena i prostora.³² Time se, dakle, analiziraju lingvistička obilježja pojedinog diskursa i traže se različiti mehanizmi reprezentacije „drugosti“ u pojedinim tekstovima. U kontekstu teme ovoga rada na prvoj razini analizirat će se oni tropi/imagemi koji svjedoče o ekonomskoj „drugosti“ Morlaka,

³⁰ Daniel-Henri Pageaux je možda od svih „prvih“ imagologa najviše razradio upravo kontekstualnu razinu analize te je na nju stavio najveći naglasak. U navedenom tekstu Pageaux tako piše kako je imagologija ispaštala zbog dvije vrste pretjerivanja: prvo zbog prevelike pažnje posvećene isključivo književnim tekstovima koji su bili odvojeni od društvenopovijesne analize, a drugo zbog ograničenog čitanja tekstova koje je dovodilo do toga da se književni tekstovi gledaju kao inventari slika o stranim zemljama. Daniel-Henry Pageaux, „Od kulturnog imaginarija do imaginarnog,“ u *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, ur. Davor Dukić et al (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 126.

Isto tako, u svojem najnovijem tekstu Joep Leerssen eksplicitno govori o tri razine imagološke analize pri čemu razinu konteksta definira kao povijesne, političke i socijalne uvjete unutar kojih pojedini imagem nastaje. Joep Leerssen, „Imagology: On Invoking Ethnicity to Make Sense of the World,“ *Iberic@l: Revue d'Études ibériques et ibéro-américaines* 10 (2016): 20. <http://iberical.paris-sorbonne.fr/wp-content/uploads/2017/02/Pages-from-Iberic@l-no10-automne-2016-Final-2.pdf> (posjet 27.2.2017).

³¹ Pageaux, „Od kulturnog imaginarija do imaginarnog,“ 127.

³² Ibid., 135.

odnosno oni tropi/imagemi koji se dotiču ekonomskih odnosa u najširem smislu. To znači da će se pažnja obratiti na spominjanje i opisivanje morlačkog načina života, na njihove običaje, moralne osobine, rodne odnose, koliko se u tekstovima spominje bavljenje ekstenzivnom poljoprivredom odnosno dominantno bavljenje stočarstvom, spominje li se njihova autarkičnost, itd. Nakon analize tih tropa/imagema pokušat će se sumirati prikaz Morlaka kao ekonomskog Drugog u tekstovima Alberta Fortisa i Ivana Lovrića. Nastojat će se pokazati koliko su eksplicitno ili implicitno Morlaci prikazani kao ekonomsko Drugo, je li kod nekih tropa/imagema taj prikaz izrazitije eksplicitan ili implicitan i zašto, te možemo li doista reći kako Morlak u djelima Alberta Fortisa i Ivana Lovrića predstavlja *homo oeconomicusa*.

Druga razina imagološke analize, ili razina interteksta, pokušava povijesni izvor ili književni tekst koji je u njezinu analitičkom fokusu smjestiti u kontekst mehanizma proizvodnje tekstova, međusobnu povezanost i utjecaj tekstova na sličnu temu, žanrovska obilježja tekstova, imagotipske matrice koje ti tekstovi uspijevaju oformiti i općenito recepciju teksta od strane određene publike. Tu se pokušava detektirati u koje se polje znanja i moći može smjestiti tekst koji je u fokusu analize te kojem se društvenom sektoru ponajprije obraća.³³ U ovom radu, druga razina podrazumijeva relacioniranje rezultata komparativne analize predodžbi o Morlacima u djelu Alberta Fortisa i Ivana Lovrića s ekonomskom doktrinom fiziokratizma. To znači da će se na drugoj razini opisati temeljne postavke fiziokratizma te će se prikaz Morlaka nastojati ispitati iz perspektive normativnih postulata ekonomske teorije fiziokratizma, kako bi se moglo vidjeti da li se Fortisova i Lovrićeva predodžba o Morlacima kao ekonomskom „drugom“ podudaraju s fiziokratskim načelima. Na toj će se razini također nastojati prikazati i neka druga djela za koja se smatra da su srodna s Fortisovim i Lovrićevim što se tiče ekonomskog prikaza Morlaka, a koja su ekonomske provenijencije, te će se pokazati njihova povezanost s djelima koja su u fokusu analize ovog rada.

Treća razina imagološke analize predstavlja analizu društvenopovijesnog konteksta. Na toj se razini općenito ispituju upotrebe, funkcije i značenja pojedinih tekstova i diskursa u okviru kulturnih, ideoloških, političkih ili ekonomskih konteksta. U ovom će se radu na trećoj razini analize istražiti konkretne fiziokratske mjere i pokušaje fiziokratskih reformi od strane političkih elita u mletačkoj Dalmaciji sredinom i krajem 18. stoljeća, te će se istražiti i fiziokratska strujanja u vidu osnivanja gospodarskih društava i akademija koje su uvelike

³³ Pageaux, „Od kulturnog imaginarija do imaginarnog,“ 140.

propagirale fiziokratske mjere. Pokušaji reformi stavit će se u kontekst političko-ekonomskog stanja u Mletačkoj Republici krajem 18. stoljeća, kada su do snažnog izražaja došle okoštale društveno-političke institucije s jedne strane, a s druge strane nova politička i ekonomska strujanja. Na trećoj razini analize, uz širi društvenopovijesni kontekst, ispitat će se i habitusi, odnosno biografije Alberta Fortisa i Ivana Lovrića, razlike u njihovim svjetonazorima i obrazovanju te geografskoj determiniranosti. Konačno, analizirat će se i njihova bliskost ili odstupanje od doktrine fiziokratizma s obzirom na navedene determinante. Cilj je treće razine analize smjestiti morlakistički diskurs u kontekst njegova nastanka i njegove uporabe, kako bi se moglo vidjeti na koji način se koristio, u kakvim se ideološkim okvirima kreirao i realizirao i koje su bile njegove funkcije i značenja.

4. Komparacija morlakističkog diskursa u djelima Alberta Fortisa i Ivana Lovrića

4.1. Uži kontekst nastanka djela Alberta Fortisa i Ivana Lovrića i sličnosti i razlike u strukturi poglavlja o Morlacima

Djelo Alberta Fortisa *Put po Dalmaciji* rezultat je nekoliko Fortisovih putovanja koja su se odvijala između 1771. i 1773. godine. Djelo je izdano 1774. godine u dva sveska, a sastavljeno je u obliku pisama Fortisovim mecenama, prijateljima i raznim znanstvenicima. U *Putu po Dalmaciji*, osim što piše o Morlacima kojima posvećuje zasebno poglavlje, Fortis se bavi prirodnim karakteristikama dalmatinskog podneblja, opisujući sastave tla, planina, ušća i tokova rijeka, uz obavezan komentar o povijesti tih prostora i ostacima antičkih spomenika na koje nailazi. Međutim, ono što je bitno naglasiti jest kako Fortisovo djelo obiluje ekonomskim komentarima. Naime, iza njegovih prirodnoznanstvenih i folklorističkih opisa uvijek su prisutna razmatranja o ekonomskoj iskoristivosti pojedinih područja u Dalmaciji kako u pogledu prirodnih bogatstava, tako i ljudskih resursa.³⁴ Općenito gledajući, to što Fortis predodžbu o Morlacima smješta u okvire dihotomije civilizacija-barbarstvo zapravo podrazumijeva pretpostavku da je morlačko Drugo potrebno disciplinirati i na taj način i „civilizirati“. Dakako, može se postaviti pitanje što konkretno znači „civiliziranje“ i „civilizacija“ u kontekstu Fortisova prosvijećenog diskursa. U okviru prosvjetiteljske episteme „civiliziranje“ ponajprije označava nadgledanje u svrhu ekonomskog iskorištavanja³⁵, što će se pokušati i pokazati ovim radom.

Poglavlje o Morlacima je, sukladno dominantnim recepcijskim interesima obrazovane publike u drugoj polovici 18. stoljeća, imalo mnogo veći odjek od ostatka Fortisovog djela. Morlaci su u tom poglavlju opisivani kao plemeniti divljaci koji žive u prirodnom stanju, kao barbari koji su uspjeli izbjeći kvarenje pod utjecajem „civiliziranih“ ili „kulturnih“ naroda. Valja naglasiti da je poglavlje o Morlacima iz Fortisova *Put po Dalmaciji* vrlo brzo prevedeno na nekoliko europskih jezika. Fortis Morlake promatra i opisuje kroz antropološku prizmu, opisujući njihovo podrijetlo, fizički izgled, običaje, vještine, ali i materijalne uvjete života, narodno pjesništvo i plesove. Ono što je zanimljivo jest da je Fortis, kao opat koji je izašao iz augustinskog reda 1772. godine, sam morao početi brinuti o financiranju vlastitih

³⁴ Nino Raspudić, *Jadranski (polu)orijentalizam: prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti* (Zagreb: Naklada Jurčić, 2010), 100.

³⁵ Ibid., 101.

putovanja i istraživanja.³⁶ Tako je na prva putovanja po Istri i Dalmaciji kretao pod pokroviteljstvom i uz financijsku potporu pripadnika engleske elite (John Stuart, grof od Bute, Augustus Harvey, anglikanski biskup iz Londonderryja³⁷). Kasnija je pak putovanja po Dalmaciji poduzimao radi proučavanja što efikasnije ekonomske eksploatacije te mletačke pokrajine uz financijsku pomoć komisija koje su se u Mletačkoj Republici bavile isključivo sferom ekonomije, ili pak uz financijsku pomoć Odbora za promicanje obrta.³⁸

Iako je Fortisovo djelo većinom naišlo na pozitivne reakcije, mladi student medicine Ivan Lovrić polemički se suprotstavio Albertu Fortisu napisavši 1776. godine *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Lovrićeva intencija bila je da iz perspektive dalmatinskog domoroca ispravi Fortisove „činjenične“ pogreške vezane uz dalmatinsko podneblje (pogotovo područje Sinja, odakle je i sam Lovrić) te pogreške koje se tiču „ilirskog jezika“, kako materinji jezik stanovnika Dalmacije nazivaju oba autora. Lovrić tako puno opširnije piše o običajima Morlaka, a nastoji Fortisa ispraviti i kada je riječ o nekim pogrešnim prirodnoznanstvenim zaključcima, pogotovo kada je u pitanju okolica Sinja, često pri tome izražavajući oštar sarkazam.

Lovrićev odnos prema Morlacima u suštini nije drukčiji od Fortisovog. Naime, i on na njih gleda kroz prizmu barbarstva, odnosno dihotomije civilizacije i barbarstva, često ih poistovjećujući s antičkim barbarima, poput Geta ili Germana, i često citirajući antičke izvore o običajima tih barbara nastojeći im prisposodobiti običaje Morlaka.³⁹ Međutim, iako Fortis i Lovrić u tom smislu dijele slične pozicije, razlike ipak postoje. Kod Fortisa se možda više može nazrijeti stanovit (pred)romantičarski sentiment, dok je Lovrić ipak racionalniji, odnosno nastoji Morlake ne idealizirati i ne pisati njihovu „apologiju“, kako to radi Fortis. Isto tako, na Lovrićevu predodžbu o Morlacima svakako utječe njegovo mjesto rođenja. Budući da je rođen u Dalmaciji, on iskazuje veću osjetljivost spram konteksta u kojem žive Morlaci i Dalmatinci općenito, za razliku od Fortisa koji kao Talijan, odnosno pripadnik ekonomski i kulturno superiorne metropole, u većoj mjeri iskazuje paternalistički stav prema Morlacima. Jednako tako, Lovrić svoje djelo ne piše u obliku pisama poput Fortisa, a jedini dio njegovog djela koji je doživio stanovitu slavu izvan mletačke kulturne domene jest upravo

³⁶ Josip Bratulić, „Alberto Fortis i njegov Put po Dalmaciji“ u *Alberto Fortis, Put po Dalmaciji*, XII.

³⁷ Ibid., XII, XIII.

³⁸ Ibid., XIII.

³⁹ U morlakističkom diskursu kojeg grade Fortis i Lovrić prisutna je usporedba Morlaka s tri skupine naroda: s drevnim narodima (Grci, Židovi), egzotičnim narodima (Hotentoti, Indijanci, Tatari) i sa slavenskim narodima (Ukrajinci, Poljaci). Raspudić, *Jadranski (polu)orijentalizam*, 123.

Život Stanislava Sočivice, biografija morlačkog drumskog razbojnika, poglavlje koje se savršeno uklapalo u morlakističku „matricu“ koju je prije toga izgradio Fortis.⁴⁰

Razlika u strukturi poglavlja o Morlacima jednog i drugog autora proizlazi iz gore navedenih razlika. Budući da Lovrić piše odgovor na Fortisovo djelo i nastoji ga „činjenično“ ispraviti, njegovo poglavlje o Morlacima puno je opsežnije i podijeljeno je na veći broj potpoglavlja. Tako on svoje poglavlje o Morlacima dijeli na potpoglavlja pod naslovima: *Etimologija imena Morlaci; njihovo podrijetlo i jezik, Etimologija imena Uskoci, O hajducima, Odgoj, Kolibe i posuđe, Jela, Porodični život, Gostoljubivost, Moral, Prijateljstvo, Neprijateljstvo, Muška odijela, Oružje, Žensko odijelo, Glazba i pjesništvo, Plesovi i igre, Običaji, Ljubav, Ženidbe i udaje, Trudnoća i porođaji, Prirodni darovi, Vještine, Zemljoradnja i veterinarsko znanje, Astrologija, Sujevjerja*⁴¹ i *Pogrebi*. Kod Fortisa nailazimo na gotovo identičnu strukturu: *Podrijetlo Morlaka, Etimologija ovog imena, Različito porijeklo Morlaka od stanovnika obale i otoka, a i između sebe, O hajducima, Moralne i obiteljske vrline Morlaka, Prijateljstva i neprijateljstva, Prirodni darovi i vještine, Praznovjerje, Ženska nošnja, Svadbe, trudnoće, porođaji, Jela, Pokućstvo i kolibe; nošnja i oružje, Glazba i pjesništvo; plesovi i igre, Liječenje bolesti i Pogrebi*. Iako, dakle, postoje razlike u strukturi poglavlja, budući da Lovrić nastoji biti detaljniji, vrlo se lako može primijetiti da su neki dijelovi Fortisova i Lovrićevog teksta vrlo slični odnosno gotovo identični. Lovrić precizno prati strukturu Fortisova poglavlja o Morlacima i u njihovu opisu koristi iste antropološke kategorije kao i Fortis.

Glavni cilj ovog rada bit će analiza i komparacija morlakističkog diskursa u Fortisovu i Lovrićevu djelu, odnosno analiza imagama i slika koje se odnose na ekonomske aspekte morlačkog života, a koje čine sastavni dio tog diskursa. Pri tome će se na razini teksta nastojati analizirati sva opća mjesta i imagemi koja govore o morlačkoj ekonomiji: pitanja njihovog bavljenja ekstenzivnom poljoprivredom, njihove autarkičnosti i ekonomske zaostalosti i uopće sva mjesta gdje se Morlaci spominju u ekonomskom kontekstu. Pritom izdvojena opća mjesta ili toposi neće pratiti gore navedena poglavlja Fortisova i Lovrićeva djela jer bi to rezultiralo suhoparnim nabranjanjem i ponavljanjem nekih općenitih mjesta koja

⁴⁰ Kako navodi Nino Raspudić, Lovrićeva početna pozicija u pisanju njegovog djela automatski je bila ograničena: on je svoje djelo trebao napisati na talijanskom jeziku i tiskati u Veneciji, što je Fortisu kao rođenom Talijanu i etabliranom znanstveniku bilo puno lakše. Isto tako, moguće je da se Lovrić svojim poglavljem o Sočivici nadao stanovitom literarnom uspjehu. Raspudić, *Jadranski (polu)orijentalizam*, 127, 138.

⁴¹ Potpoglavlje *Sujevjerja* dijeli se na još nekoliko manjih odjeljaka: *Zmija, Dobri ili zli genij, Opsjednuti, Sni, Vještice, Vukodlaci, Macić, Mora, Bauk, Jeka, Noćne more, Divlji oganj i Zapisi*.

se pojavljuju u svim poglavljima. Upravo će se oni elementi Fortisova i Lovrićeva morlakističkog diskursa koji se najviše ističu u ekonomskom smislu izdvojiti kao toposi.

Nastojat će se analizirati ekonomska „drugost“ Morlaka kroz topose ekonomske iracionalnosti, zaostalosti i autarkičnosti. Premda se ti toposi učestalo javljaju i stoga se mogu izdvojiti kao analitičke jedinice, ipak valja naglasiti da se ne mogu promatrati kao zasebne cjeline jer su međusobno isprepleteni. Tako je, primjerice, ekonomska iracionalnost povezana sa zaostalošću, što je pak, naravno, u uskoj vezi s autarkičnošću. Te činjenice obavezno treba imati na umu pri analizi ekonomske „drugosti“ Morlaka kod Fortisa i Lovrića. Predzadnje potpoglavlje unutar ovog poglavlja bavit će se analizom Fortisova ekonomskog prikaza priobalnog stanovništva Dalmacije. Fortis u svome djelu na više mjesta komentira ekonomske prakse priobalnog stanovništva. Upravo je zbog toga nužno analizirati i ekonomsku sliku priobalnog stanovništva te ju usporediti s ekonomskom slikom Morlaka kako bi se istaknule sličnosti i razlike između te dvije slike. U potpoglavlju pod naslovom „Ženska rodna uloga“ nastojat će se ukazati na ekonomske aspekte slike žena koju grade oba autora. Rezultati analize na kraju će se sumirati u posljednjem potpoglavlju u kojem će se nastojati napraviti sinteza analiziranih toposa i imagera, ukazati na isprepletenost morlačke ekonomske iracionalnosti, zaostalosti i autarkičnosti i zaključiti je li u srži slike o Morlacima zapravo njihova ekonomska „drugost“ odnosno koliko njihova ekonomska „drugost“ utječe na heteropredodžbu o Morlacima općenito.

4.2. Ekonomska iracionalnost

Fortisova i Lovrićeva reprezentacija ekonomske iracionalnosti Morlaka temelji se na nekoliko elemenata. Morlaci su tako pretjerano gostoljubivi, što oba autora pozitivno vrednuju, ali su ujedno i vrlo rasipni te samim time iracionalni, odnosno neekonomični. Nadalje, oba autora spominju i morlačku naivnost koja se također smatra dijelom njihove iracionalnosti. Već na početku poglavlja o moralnim osobinama Morlaka Fortis naglašava njihovu ekonomsku iracionalnost. Tako piše da Morlaci postupaju naivno, što se ponekad pretvori u bezazlenost i glupost, i to ne samo u svakidašnjim situacijama, već i u ugovorima te pritom naglašava kako je „Morlak posve različito moralan čovjek od nas“⁴², suprotstavljajući s jedne strane moralnu iskvarenost i veću snalažljivost „kulturnih“ naroda u svakidašnjim situacijama, ali i ekonomskim pitanjima (spominjući morlačku „naivnost“ u ugovorima“), a s druge strane naivnost i bezazlenost Morlaka.

⁴²Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji*, prev. Mate Maras, prir. Josip Bratulić (Split: Marjan tisak, 2004), 39.

Nadovezujući se na pitanje morlačke bezazlenosti i naivnosti, Fortis ga povezuje s pretjeranom morlačkom gostoljubivošću, koju zatim odmah veže uz morlački odnos prema privredi. Tako navodi kako „Morlaci nimalo ne drže do domaćeg gospodarstva“ te da su „u toj pojedinosti slični Hotentotima, jer za tjedan dana raspu ono što bi im moralo biti dovoljno za nekoliko mjeseci, samo ako se pruži prilika za veselje“.⁴³ Fortis tako s jedne strane vrlo sentimentalno i romantičarski govori o ganuću koje je osjetio kada bi ga čak i najsiromašniji Morlaci ugostili, dajući mu ono malo hrane što imaju, dok s druge strane govori o pretjeranoj rasipnosti Morlaka i iracionalnosti u ekonomskim pitanjima.⁴⁴

Međutim, morlačka ekonomska iracionalnost ide u dva smjera: s jedne strane oni su izrazito rasipni, ali s druge strane, pretjerano se i iracionalno kažnjavaju nakon prevelikog trošenja. Tek poslije pretjeranog rasipanja vlastitih sredstava Morlak samog sebe kažnjava pretjeranom štedljivošću, što primjerice ilustrira običaj da Morlak ne nosi kapu na glavi, ako ima novu kapu, kako ju ne bi pretjerano istrošio. U poglavlju o moralnim osobinama Morlaka Fortis spominje da Morlaci zbog odgađanja plaćanja dugovanja imaju običaj platiti dvostruko, što implicitno povezuje s njihovom pretjeranom dobrotom i gostoljubivošću.⁴⁵ Morlačka se naivnost i iracionalnost (ali i zaostalost) ogledaju i u njihovim praznovjerjima. Tako Fortis piše o svećenicima koji „previše zlorabe bezazleno povjerenje ubogih gorštaka izvlačeći nedopuštenu korist od praznovjernih *zapisa* i druge kažnjive trgovačke robe te vrste“⁴⁶. Krivnju za takvo ponašanje u potpunosti pripisuje svećenicima koje kritizira u cijelom poglavlju.⁴⁷

Baveći se morlačkom privredom odnosno njihovom prehranom, Fortis izražava čuđenje što oni neke kulture uvoze umjesto da ih sami sade. Fortisu je tako čudno što Morlaci toliko troše crljenac, češnjak i ljutiku, a što njime ne sade svoja široka i rodna polja, već su ih prisiljeni uvoziti od raznih trgovaca za velike svote novca. Fortis ovdje naglašava kako bi prisiljavanje Morlaka na sadenje tih biljaka bio čin „spasonosne prisile“ odnosno „očinskog milosrđa“: „Želio bih da im se barem predloži taj način uštede znatnih svota, ako bi već bio ismijan onaj tko bi predložio da se navedu nagradama, što je ipak najlakši način da se

⁴³ Ibid., 40.

⁴⁴ Kako navodi Nino Raspudić, u Fortisovim opisima Morlaka i njihovog načina života, oni s jedne strane predstavljaju romantične i idealizirane stanovnike „Arkadije“, a s druge strane prljavo, rasipno i neekonomično stanovništvo. Raspudić, *Jadranski (polu)orijentalizam*, 106.

⁴⁵ Fortis, *Put po Dalmaciji*, 40, 41.

⁴⁶ Ibid., 45.

⁴⁷ Fortis kritizira svećenike zbog njihovog ne znanja i predrasuda koje oni zatim šire i na Morlake. On tako kaže kako na Morlake u njihovim postupcima utječe „duh pogrešno shvaćene vjere“ koju zastupaju i svećenici, što se ogleda i u njihovom okorištavanju putem prodaje *zapisa*. Fortis, *Put po Dalmaciji*, 39, 45.

postigne sve što se tiče zemljoradnje.⁴⁸ Pišući o Morlacima kao o naivnoj djeci u kontekstu dihotomije civilizacija-barbarstvo, Fortis tu predodžbu projicira i na njihovo ekonomsko rezoniranje jer se ekonomska iracionalnost Morlaka može povezati s rezoniranjem i postupanjem koje je svojstveno djeci. Takvim implikacijama pridonose i Fortisovi prijedlozi koje on smatra činovima „očinskog milosrđa“ prema iracionalnoj djeci savjetujući da se stanje u morlačkoj zemljoradnji popravi dijeljenjem nagrada. To najbolje ilustrira paternalistički stav koji Fortis iskazuje Morlacima: poput Hotentota, Morlaci imaju slabo razvijen smisao za štednju i ekonomiju, a Fortis iz svoje pozicije kolonizatora kritizira upravo te aspekte morlačke osobnosti – neekonomičnost, rasipnost i iracionalnost. Morlake je u tom smislu potrebno disciplinirati i educirati, baš kako roditelji postupaju prema svojoj djeci.⁴⁹ Na kraju poglavlja o morlačkim običajima Fortis čak navodi pozitivan primjer morlačke „docilnosti“ odnosno spremnosti da isprave neke od svojih iracionalnih ponašanja i stavova, osobito ako im se osiguraju nagrade i uspješna poduka. Tako, primjerice, spominje da je jedan dalmatinski general uspio Morlake navesti na povećano sađenje konoplje, koje im je donijelo višestruke koristi.⁵⁰

I Lovrić se u poglavlju o moralu osvrće na morlačku dobrodušnost i naivnost. Međutim, tu do izražaja dolazi njegova „nesentimentalnost“. U usporedbi s Fortisom, Lovrić, naime, ne tvrdi da Morlaci imaju drugačiji moralni profil od „kulturnih“ naroda već kako je „moral kod Morlaka isti kao i kod svih naroda svijeta. Ne čine drugima ono, što se njima ne sviđa, a ako im tko učini kakovu nemilu stvar, vraćaju šilo za ognjilo onomu, tko ju je učinio.“ Lovrić tako naglašava da se morlački ugovori katkada izrode u „suvišnu dobrodušnost“, ali kako i sami Morlaci često znaju nadmudriti i one najprepredenije.⁵¹ Iako i Lovrić promatra Morlake u stanovitom smislu esencijalistički, on ne podliježe tolikim „romantičarskim krajnostima“ kao Fortis, koji na samom početku svog prikaza Morlaka i kaže kako piše njihovu apologiju, s obzirom na to da ih se u „kulturnom“ svijetu smatra okrutnim barbarima. Lovrić, dakle, svojom slikom o Morlacima nastoji umanjiti njihovu veliku razliku spram „kulturnih“ naroda, koju je u svom djelu izgradio Fortis, ali pri tom ne umanjuje u potpunosti ekonomsku, ili bilo koju drugu „drugost“ Morlaka.

⁴⁸ Ibid., 54.

⁴⁹ Raspudić, *Jadranski (polu)orijentalizam*, 115.

⁵⁰ Fortis, *Put po Dalmaciji*, 54.

⁵¹ Ivan Lovrić, *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*, prev. Mihovil Kombol (Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 1948), 85.

Nadalje, Lovrić se također na više mjesta, kao i Fortis, osvrće na morlačku rasipnost, napominjući kako je gostoljubivost Morlaka hvalevrijedna, ali kako se takva vrlina zbog prevelikog čašćenja pretvorila u pravi porok. Kada opisuje morlačka jela, Lovrić kaže da Morlaci štede na ulju, jer su lijeni sami saditi masline na svojim poljima te napominje kako su i u „najjednostavnijim stvarima rođeni rasipnici.“⁵² I Lovrić naglašava dvije krajnosti morlačke iracionalnosti. Naime, kao što je i Fortis opisivao morlački odnos prema štednji, Lovrić kaže kako Morlaci, ovisno o godišnjem dobu, s jedne strane toliko jedu i pretjeruju u hrani da im gotovo pucaju trbusi, dok do početka žetve trpe tako što štede na jelu.⁵³ Štednja Morlacima uopće ne pada na pamet, a ako postoji neki Morlak koji shvaća koristi štednje, drugi ga ismijavaju: „Svoj prirod troše bez ikakva pravila i mjere, i događa se, da ni najimućniji ne izdrže do nove žetve, a da se katkad ne zaduže za žito.“⁵⁴

Lovrić sve njihove probleme i nered u privredi pripisuje čašćenju, koje „počinje u doba žetve i traje do posljednjih dana poklada.“⁵⁵ Ono što je zanimljivo, a o čemu će više riječi biti u poglavlju o ekonomskoj zaostalosti, jest način na koji Lovrić objašnjava lijenost Morlaka i njihovu nezainteresiranost za zemljoradnju koju često spominje, govoreći kako je to rezultat njihove čvrste ukorijenjenosti u tradiciji⁵⁶ te kako nemar za zemljoradnju kod njih vlada, zbog toga što su često bili izloženi brojnim ratovima, zbog kojih se zemljoradnji nisu niti mogli posvetiti.⁵⁷ Iz navedenog se može zaključiti kako su imagemi iracionalnosti i zaostalosti u biti čvrsto isprepleteni te kako sam Lovrić morlački način privrede uvelike pripisuje i kontekstu i okolnostima u kojemu Morlaci žive, za razliku od Fortisa, koji očito sve te negativne pojavnosti u morlačkoj privredi pripisuje njihovom karakteru kao narodu.

Upravo tu poveznicu između zaostalosti i iracionalnosti možemo prepoznati u Lovrićevim komentarima o sadnji češnjaka kod Morlaka. Poput Fortisa i Lovrić tvrdi da Morlaci na nekim poljima češnjak uopće ne sade, dok ga na nekim poljima sade previše te kako: „Nema nikakve sumnje, da za opskrbu čitavog morlačkog pučanstva valja svake godine dobavljati od stranaca veliku količinu češnjaka i drugih stvari te vrste“. No mnogo je

⁵² Ibid., 75-76.

⁵³ Ibid., 78.

⁵⁴ Ibid., 81.

⁵⁵ Ibid., 81.

⁵⁶ Jedini primjer morlačke štedljivosti kojeg Lovrić naglašava jest upravo primjer koji pokazuje njihovu čvrstu ukorijenjenost u tradiciji i starinskim običajima, kada govori o odnosu Morlaka prema njihovim tradicionalnim odijelima: „No i kad su ta odijela jako skupa, za njih su vrlo jeftina, jer prelaze s oca na sina, tako da se unuci hvale, da imaju odijela, koja su nosili njihovi djedovi. U tom su slični ljubiteljima starih novaca, kojima se novac to više sviđa, što je stariji. To je i jedini slučaj, gdje su Morlaci štedljivi.“ Lovrić, *Bilješke*, 95.

⁵⁷ Ibid., 142.

eksplicitniji u objašnjavanju razloga ovakve morlačke prakse, govoreći kako je za poboljšanje stanja potrebno savladati lijenost Morlaka u zemljoradnji.⁵⁸ Ono što je također potrebno naglasiti jest kako i kod Fortisa i kod Lovrića upravo češnjak ima izraženu simboliku kojom se konstruira morlačka ekonomska iracionalnost i opća neekonomičnost.⁵⁹ Dakle, morlački nemar prema zemljoradnji Lovrić povezuje s okolnostima njihova života te na kraju i on spominje morlačku iracionalnost pri vraćanju dugova, naglašavajući kako će radije vratiti više putem raznih darova, nego da dug plate jednom i u određeno vrijeme.⁶⁰

Zaključno bi se moglo konstatirati da Fortis i Lovrić konstruiraju sličnu predodžbu o ekonomskoj iracionalnosti, iako između njihovih slika postoje razlike. Ključno je naglasiti kako i Fortis i Lovrić, neovisno o međusobnim razlikama, Morlake vide kao Drugo i Morlake promatraju esencijalistički, makar u onoj mjeri u kojoj ih smatraju nekakvom zasebnom populacijom ili skupinom stanovništva, koja se na ovaj ili onaj način razlikuje od ostatka stanovništva Dalmacije ili od njih samih. Kao što je već navedeno, ekonomska se iracionalnost u Morlaka ogleda u njihovoj pretjeranoj rasipnosti ili potpuno iracionalnoj štedljivosti, naivnosti, bezazlenosti i lijenosti. Međutim, kod Fortisa je esencijalizam i romantičarski sentiment mnogo snažnije izražen. On tako o morlačkoj rasipnosti i naivnosti govori u kontekstu njihovog karaktera. Naime, Morlak je po svojim osobinama potpuno drugačiji od „kulturnih“ naroda, kako po karakteru i običajima, tako i po ekonomskim praksama. On je primarno vođen svojim porivima i osjećajima, a ne razumom, iako je sposoban za učenje novih stvari.⁶¹ Fortis tako jasno gradi dihotomiju u kojoj su s jedne strane (ekonomski) racionalni pripadnici „kulturnih“ naroda, koji Morlake mogu podučiti novim metodama, a s druge strane zaneseni, osjećajni i iracionalni Morlaci, koji su za to učenje prijemčivi. Takvu sliku možemo povezati s uvriježenom prosvjetiteljskom dihotomijom civilizacija-barbarstvo, čiji zrcalni ekonomski odraz vidimo u predodžbi o morlačkoj iracionalnosti.

S druge strane, Lovrić u svojim opisima nastoji biti „racionalniji“ i trezveniji. Konstruirajući sliku o Morlacima, on ne promatra Morlake kroz romantičarsku prizmu ili prizmu plemenitog divljaka. I on spominje pretjeranu morlačku rasipnost, ali sve njihove privredne probleme on pripisuje njihovoj nezainteresiranosti za zemljoradnju, koju pak

⁵⁸ Ibid., 77.

⁵⁹ Raspudić, *Jadranski (polu)orijentalizam*, 118.

⁶⁰ Lovrić, *Bilješke*, 82.

⁶¹ Nino Raspudić naglašava upravo taj aspekt Fortisove slike o Morlacima: njegov Morlak ima nepromjenjivu prirodu koja u potpunosti određuje njegovo ponašanje, a ona se ogleda u onom „divljem“, „strastvenom“ i „barbarskom“. Raspudić, *Jadranski (polu)orijentalizam*, 105.

povezuje s okolnostima njihova života: sa zaostalošću zbog velikog utjecaja tradicije i s čestim ratovima kojima su Morlaci bili izloženi. Iako Morlaci jesu Drugo, oni Lovriću ne predstavljaju toliko egzotičnu „drugost“ da bi se toliko radikalno razlikovali od pripadnika „kulturnih“ naroda, što se vidi u njegovim opisima morlačkih moralnih osobina i njihove „naivnosti“ u ugovorima. Stoga bi se moglo zaključiti da je razlika između Fortisove i Lovrićeve slike o Morlacima uvelike pod utjecajem njihovih različitih autorskih pozicija: Lovrića kao mladog studenta, neetabliranog u znanstvenim i učenim krugovima i kao rođenog Dalmatinca, pripadnika kulturne i ekonomske periferije i Fortisa kao poznatog i etabliranog znanstvenika i pripadnika kulturno-ekonomskog centra.

4.3. Ekonomska zaostalost

Ekonomska zaostalost kod Morlaka također se tematizira u više poglavlja i zapravo je prisutna u opisima svih morlačkih ekonomskih djelatnosti. Ono što je zanimljivo jest da se najviše spominje u kontekstu poljoprivrede, poljoprivrednih alata i općenito načina na koji Morlaci obrađuju svoja polja, dakle u vezi sa svim onim elemenatima koji su važni u sklopu fiziokratizma kao ekonomske doktrine.

U poglavlju o prirodnim darovima i vještinama Morlaka, Fortis tako jedan poveći paragraf posvećuje upravo morlačkoj zemljoradnji, govoreći o tome kako Morlaci imaju vrlo oskudno znanje u zemljoradnji i uzgoju stoke⁶², dakle čak i u svojoj temeljnoj djelatnosti. Rezultat toga je, prema Fortisu, upravo „izuzetna osobina toga naroda da se uporno drži starinskih običaja, te mala briga što je dosad pokazivana da se ta upornost pobijedi zornim dokazima o korisnosti novih načina (...)“. Ovaj se navod može povezati s onime o čemu je bilo riječi u prethodnom potpoglavlju, gdje se Fortis referirao na činjenicu kako Morlaci svoja široka i rodna polja ne sade onim kulturama koje najviše koriste. I Fortis, kao i Lovrić, probleme u morlačkoj privredi pripisuje njihovoj čvrstoj vezanosti uz tradiciju i običaje, ali on u tome naglašava „izuzetnu osobinu“ Morlaka da se pridržavaju starinskih običaja. Fortis morlačku tradicionalnost esencijalistički pripisuje karakteru Morlaka, dok tek u naznakama problematizira kontekst u kojemu Morlaci žive (spominjanje male brige koje se dosad pridavala da se Morlake nauči naprednijim metodama).

⁶² Fortis, *Put po Dalmaciji*, 43.

Sve u svemu, Fortisov prikaz Morlaka je opisivanje zaostalosti *par excellence* – zaostalosti koja je produkt tvrdoglavog pridržavanja starinskih običaja i tradicije.⁶³ Potom Fortis detaljnije opisuje morlačku ekonomsku zaostalost, govoreći o tome kako njihova stoka trpi hladnoću i glad, a kako njihovo ratarsko oruđe izgleda kao da je po prvi put izumljeno te kako je „toliko različito od naših koliko bi to bile druge naprave iz doba Triptolema od ovih što se rabe u današnje doba.“⁶⁴ Morlačka je privreda, s jedne strane, toliko zaostala da se uspoređuje s drevnim vremenima, a s druge strane, čak ni u svojoj temeljnoj djelatnosti, a to je stočarstvo, oni tu privrednu djelatnost ne obavljaju kako treba, odnosno vode je na zaostao način. Osim zemljoradnje, Fortis opisuje zaostalost još nekih privrednih grana u Morlaka. Tako, primjerice, kaže kako je krojačka vještina u također ograničena na „starinske i nepromjenjive krojeve odjeće“ te kako se one „uvijek prave od istih tkanina“⁶⁵. I time naglašava čvrstu ukorijenjenost Morlaka u tradiciji.

U poglavlju u kojem opisuje morlačko pokućstvo i kolibe Fortis navodi kako je „pokućstvo u njihovim kolibama jednostavno i malo ga je, prema potrebama pastira i ratara koji su malo napredovali u svojim zanimanjima.“⁶⁶ Njegova prosudba o pokućstvu govori i o zaostalosti, ali i o morlačkoj autarkičnosti, budući da naglašava da Morlaci sami izrađuju ono malo pokućstva koje koriste. Fortisova referenca na pastire i ratare koji su malo napredovali u svojim zanimanjima također je zanimljiv, budući da na jednom mjestu generalni morlački način života izravno povezuje upravo sa stočarstvom, odnosno pastirstvom. S jedne strane, on opisuje sve negativnosti morlačkog stočarenja i poljoprivrede što implicitno sugerira da smatra kako bi se te negativnosti mogle i trebale popraviti. Na drugom mjestu u istom poglavlju Fortis pak romantičarski piše: „Nevinost i prirodna sloboda pastirskih stoljeća još se održavaju u Morlačkoj ili su barem ostali njihovi vrlo veliki tragovi u mjestima koja su podalje od naših naselja.“⁶⁷ Fortis zapravo iskazuje prilično ambivalentan stav spram morlačkog načina života i njihove privrede, jer on kao fiziokrat vidi ono što je zaostalo i što bi se moglo popraviti, ali istovremeno na Morlake gleda izrazito romantičarski idealizirajući njihov pastoralni život što se ogleda i u njegovu opisu materijalnih uvjeta života Morlaka.

⁶³ Raspudić navodi kako Fortis izražava ambivalentnost spram morlačke „drevnosti“ – s jedne strane morlačka je „drevnost“ pozitivno vrednovana jer oni predstavljaju stanovnike „Arkadije“, ali s druge strane to podrazumijeva i njihovo čvrsto pridržavanje uz tradiciju i starinske običaje. Raspudić, *Jadranski (polu)orijentalizam*, 113.

⁶⁴ Fortis, *Put po Dalmaciji*, 43.

⁶⁵ Ibid., 43.

⁶⁶ Ibid., 54.

⁶⁷ Ibid., 46.

Lovrić je pak, u svojim komentarima ekonomske zaostalosti Morlaka, odnosno zaostalosti njihove zemljoradnje, mnogo eksplicitniji od Fortisa. Iako je Fortis u trenutku dok je pisao *Put po Dalmaciji* već bio poznat po svojim fiziokratskim stajalištima, Lovrić u svojem djelu daje eksplicitnije komentare, između ostalog i o potrebi za neotuđivošću privatnog vlasništva, što je jedna od temeljnih i najznačajnijih postavki fiziokratizma. Prvo mjesto na kojem Lovrić spominje morlačku ekonomsku zaostalost jest referenca na njihovo poljoprivredno oruđe. Tako kaže kako se njihovo oruđe uvelike razlikuje od talijanskog, a da se u ponekom selu nađu plugovi „koji su još nezgrapniji od sadašnjih“.⁶⁸ Spominjući te plugove, i Lovrić gradi poveznicu s drevnim vremenima pitajući se tko je te plugove upotrebljavao u prošlosti: „Jesu li to bili Rimljani? Jesu li to bili Ugri? Ili možda sami Morlaci?“.⁶⁹ Iz ovog se navoda može opaziti sličnost Fortisova i Lovrićeva opisa zaostalog morlačkog poljoprivrednog oruđa.

Međutim, za razliku od Fortisa, Lovrić morlačkoj zemljoradnji posvećuje zasebno poglavlje i mnogo veću pažnju. Tako piše kako Morlaci „radi oduševljenja za oružje gledaju na obrađivanje zemlje kao na neku nisku stvar, kojoj je sva vrijednost u tom, što se bez nje ne može.“⁷⁰ Općenito, premda je Morlake priroda obdabila mnogim plodnim poljima i premda zemlja koju imaju „ne traži ništa drugo, nego da ih obogati“, Morlaci nemaju vrtove, ne znaju se koristiti darovima prirode, te ih se može poistovjetiti s drevnim Slavenima.⁷¹ Nastojeći objasniti zašto su Morlaci toliko zaostali u poslovima poljoprivrede, Lovrić se više puta poziva na njihovu lijenost i ukorijenjenost u tradiciji, navodeći da Morlaci ne žele učiti kako se obrađuje zemlja, jer to nisu radili ni njihovi preci. Ali ono što je zanimljivo i što Lovrićev morlakistički diskurs razlikuje od Fortisova jest Lovrićeva veća osjetljivost na kontekst u kojem Morlaci žive. Lovrić tako naglašava da, bez obzira na morlačku lijenost, rasipnost i nemar u zemljoradnji, za to nisu krivi oni sami već brojni ratovi kojima su Morlaci bili izloženi i koji su ih prisiljavali da zanemare zemljoradnju.⁷²

Lovrić nadalje opisuje neuspješne pokušaje da se Morlake potakne na kvalitetniju zemljoradnju koji nikada nisu urodili plodom. Pritom naglašava da je za takav napredak potrebno da Morlaci prije toga steknu „mnogo običnija znanja“, a najkorisnije bi bilo „kad bi se počelo u praksi provoditi ono, što su već iskušali i što naučavaju mnogi drugi slavni

⁶⁸ Lovrić, *Bilješke*, 139.

⁶⁹ Ibid., 139.

⁷⁰ Ibid., 140.

⁷¹ Ibid., 141.

⁷² Ibid., 142.

vještaci u zemljoradnji.“⁷³ Lovrić mnogo detaljnije eksplicira ono što Fortis samo natuknuo kada je spomenuo da se premalo brige posvećuje dokazivanju korisnosti novih metoda koje bi Morlacima pomogle. Posljednje pitanje koje je u ovom kontekstu vrlo zanimljivo i koje Lovrić opširno obrazlaže jest pitanje vlasničkih odnosa koji bi doskočili problemima morlačke poljoprivredne zaostalosti. Lovrić tako kaže kako rješenje problema poljoprivrede ne vidi u tome da se Morlake stavi u kolonatski odnos, budući da takav tip imovinsko-pravnog uređenja ne stimulira gospodare zemlje da potaknu kolone na rad. Upravo privatno vlasništvo Lovrić vidi kao onaj tip imovinsko-pravnog uređenja kojim bi zemljoposjedi mogli „procvasti.“⁷⁴ Lovrić ovdje daje vrlo izravan fiziokratski komentar, iskazujući nužnost takvog tipa vlasništva, što je jedna od glavnih postavki fiziokratizma. Ono što je zanimljivo jest da Fortis u svojim referencama na morlačku poljoprivredu uopće ne spominje sve ove aspekte kojima se bavi Lovrić. Štoviše, jedino mjesto gdje Fortis daje eksplicitne fiziokratske komentare jest kad piše o „običnom“ priobalnom stanovništvu Dalmacije, koje ne samo da se ne bavi stočarstvom na isti način kao morlačko stanovništvo, već se za razliku od Morlaka većinom nalazi u kolonatskom odnosu.

Predodžbu o ekonomskoj zaostalosti Morlaka i Fortis i Lovrić konstruiraju u okviru čitavog svog morlačkog diskursa uz, naravno, stanovite razlike. Iako se ekonomska zaostalost ne može odvojiti od toposa ekonomske iracionalnosti, što se može vidjeti i u tome što su se neki od tih toposa ispreplitali u ovom i prethodnom potpoglavlju, tematiziranje ekonomske zaostalosti najizraženije je u dijelovima u kojima obojica autora pišu o metodama morlačke poljoprivrede i o njihovim poljoprivrednim oruđima. Pišući o morlačkoj poljoprivredi i Fortis i Lovrić tvrde da su sve negativnosti rezultat čvrste ukorijenjenosti Morlaka u njihovoj tradiciji i starinskim običajima. Pri tome Lovrić u većoj mjeri naglašava element okolnosti života Morlaka i konteksta ratovanja kojemu su oni bili izloženi. Fortis pak veći naglasak stavlja na karakter Morlaka, iako blago naznačava da se nije pokazivalo dovoljno brige da se Morlake uopće priuči novim metodama. Stoga se može zaključiti da su Lovrićeve predodžbe o morlačkoj ekonomskoj iracionalnosti i zaostalosti uže povezane i snažnije međusobno uvjetovane te kako on veći naglasak stavlja na kontekst morlačkog života. To znači da Lovrić Morlake ipak ne promatra u tolikoj mjeri kao inherentno ekonomski iracionalna bića, dok Fortis Morlacima pristupa esencijalistički.

⁷³ Ibid., 144.

⁷⁴ Ibid., 145.

Nadalje, važno je napomenuti kako Lovrić u sklopu svojeg poglavlja o Morlacima izravno govori o potrebi za neotuđivošću privatnog vlasništva i o konkretnim fiziokratskim mjerama, dok Fortis takve komentare daje isključivo kada piše o priobalnom stanovništvu Dalmacije. To nam daje naslutiti da Fortis svoje fiziokratske komentare (koji su izrazito oštri), čuva za aktere onog društveno-političkog uređenja koje je, u sklopu fiziokratizma, predstavljalo jednu od najvećih prepreka razvoju odnosa i uvjeta slobodnog tržišta i privatnog vlasništva te kako priobalno stanovništvo Dalmacije nema taj „luksuz“ da ga se promatra kroz prizmu egzotizma i plemenitog barbarstva, što uvjetuje i različite slike koje Fortis gradi o Morlacima i o priobalnom stanovništvu.⁷⁵

4.4. Ekonomska autarkičnost

Elemente morlačke ekonomske autarkičnosti Fortis i Lovrić povezuju s predmetima koje Morlaci koriste u svojim svakodnevnim aktivnostima i koje oni sami izrađuju, u okviru svoje ekonomike i onoga što im je dostupno u njihovom životnom okruženju. Ti se predmeti (u što spadaju pokućstvo, posuđe, odjeća, kolibe, ali i hrana) u opisima obojice autora odlikuju jednostavnošću i multifunkcionalnošću. Kada pišu o tim predmetima, i Lovrić i Fortis ih nastoje detaljno opisati. Međutim, potrebno je vidjeti imali li između tih opisa ikakvih razlika i daju li Fortis i Lovrić ikakve eksplicitnije ekonomske komentare s njima u vezi.

Pri opisivanju elemenata ženske nošnje, Fortis tako s folklornim zanimanjem opisuje izgled nošnje te način na koji Morlakinje izrađuju njezine pojedine dijelove. On tako pozdravlja činjenicu što morlačke žene same izrađuju svoje košulje „goneći stada na pašu“ te kaže da je „čudo kako dobro vezu svoje vezove bez ikakve podloge i hodajući.“⁷⁶ Za mušku nošnju naglašava, u svojoj romantičarskoj maniri, kako je „jednostavna i skromna“ te detaljno opisuje pojedine dijelove, ističući pritom što svaki Morlak svakodnevno ima uz sebe (oružje, kese gdje drže novac i duhan, lule i slično). Fortis u ovom slučaju gradi egzotičnu sliku Morlaka, opisujući njihove zanimljive nošnje i načine na koje se one izrađuju. Morlačku ekonomsku autarkičnost povezuje s njihovom zaostalošću, što se najbolje vidi na primjeru njihove krojačke vještine. Fortis tako navodi da je morlačka krojačka vještina ograničena na

⁷⁵ Raspudić navodi upravo taj aspekt Fortisove slike o Morlacima – Morlaci su ipak dovoljno egzotični da im se „sve može oprostiti“. Raspudić, *Jadranski (polu)orijentalizam*, 108.

⁷⁶ Fortis, *Put po Dalmaciji*, 47.

stare i nepromjenjive krojeve, a da „šire ili uže platno od običnoga smete morlačkog krojača.“⁷⁷

Boje za odjeću Morlaci proizvode od materijala koje nalaze u svojoj neposrednoj blizini. Tako imaju razvijene metode dobivanja crne i tamnomodre boje od jasena, žute i smeđe od ruja, itd. Ono što je zanimljivo jest način na koji Fortis vrednuje metodu bojanja tkanina koju koriste Morlaci. On tako, nakon detaljnijeg opisivanja načina na koji dobivaju boje kaže kako Morlaci „ponešto znaju i o jednostavnu bojenju, a boje im ni po čemu ne zaslužuju prezir.“⁷⁸ Tu se opaža slična aksiološka pozicija kao i kod opisa nošnji: Morlaci imaju svoje specifične, jednostavne i autarkične metode u pojedinim privrednim granama koje su fascinantne i zanimljive u okvirima njihovih privrednih mogućnosti, te se na taj način i vrednuju.

Opisujući morlačku hranu, Fortis govori o jednostavnim jelima koje Morlaci spravljaју od životinja koje posjeduju i od biljaka kojima su okruženi, dodajući u nju začine koje sami proizvode u svrhu duljeg očuvanja kakvoće te više puta naglašava koliko je zdravo ono čime se Morlaci hrane. Time Fortis naglašava dva bitna momenta: moment morlačke autarkičnosti i moment morlačke povezanosti s prirodom koja im osigurava zdravlje. Na nekoliko mjesta Fortis također pozitivno vrednuje neka morlačka jela, primjerice sirutku, navodeći kako ona „nije neukusna ni stranom nepcu.“⁷⁹ Fortis ovdje ponovno daje pozitivni vrijednosni sud o jednom aspektu morlačke privrede, govoreći kako je i pripadnicima „kulturnih“ naroda ta hrana ukusna. Pritom također naglašava koliko je morlačka hrana različita od hrane kojom se hrane „kulturni“ narodi.

Nadalje, pišući o morlačkoj hrani, Fortis napominje da se Morlaci vole hraniti kiselim kupusom te korijenjem i jestivima travama koje nalaze po šumama i poljima, a koje im „služe kao jeftin i zdrav prismok,“ ponovno pritom naglasivši moment morlačkog zdravlja uslijed njihove povezanosti s prirodom. Međutim, kada spominje češnjak i ljutiku kao hranu koju Morlaci najviše vole, on tu hranu povezuje čak i s fizičkim aspektima njihove „drugosti“, odnosno s olfaktivnim aspektima te „drugosti.“⁸⁰ Tako napominje da: „svaki Morlak širi mnogo koraka ispred sebe zapah te svoje redovne hrane i izdaleka se najavljuje nenaviknutim

⁷⁷ Ibid., 43.

⁷⁸ Ibid., 43.

⁷⁹ Ibid., 53.

⁸⁰ Ibid., 53.

nozdrvama.⁸¹ Na kraju, Fortis još jednom povezuje morlačku hranu s njihovim zdravljem i snagom, govoreći da Morlaci toliko koriste češnjak i ljutiku kako bi popravili lošu kakvoću vode koja se nalazi u njihovoj blizini.

Sve u svemu, Fortis i pri opisivanju morlačke hrane gradi romantičarsko-egzotičnu sliku Morlaka, opisujući vrste hrane koju najviše jedu i način na koji ju dobivaju. Istovremeno pozitivno vrednuje neke aspekte njihove prehrane koje smatra zanimljivima i korisnima, a pogotovo naglašava njihovu čvrstu vezu s prirodom koja im donosi zdravlje i snagu. Isto stajalište zauzima i kada govori o metodama morlačkog liječenja, budući da Morlaci koriste supstance koji pronalaze u svom okruženju. Ono što je još bitno naglasiti jest da u istom poglavlju Fortis daje svoje komentare o sađenju češnjaka i ljutike, o čemu je već bilo riječi, čime i ovdje vidimo ispreplitanje toposa o ekonomskoj iracionalnosti i autarkičnosti.

Kako je već prije spomenuto, Fortis o morlačkom pokućstvu općenito kaže da je jednostavno i da ga nema puno te da je izrađeno prema potrebama pastira i ratara koji su malo napredovali u svojim zanimanjima. On opisuje kako imućniji Morlaci možda i nabave poneku strunjaču, ali kako većina Morlaka spava na golom tlu, na pokrivaču u koji se umotaju i na malo slame.⁸² Njihove nastambe čine jednostavne kolibe koje su umjesto crijepom pokrivene daščicama koje Morlaci pronalaze u svojoj blizini, budući da nemaju pristup rascjepljivom kamenu. Nadalje, Fortis kaže da stoka živi u istoj kolibi kao i ljudi, te kako je od njih odijeljena pomoću pletera od šiblja koje je oblijepljeno goveđom balegom, te da su zidovi koliba građeni ili od istog materijala ili od gromada kamenja koji su suho posloženi jedan iznad drugog. U tome se vidi element jednostavnosti, multifunkcionalnosti i autarkičnosti jer Morlaci svoje vrlo jednostavne, jednosobne nastambe koriste u više svrha (prostorija za stoku i ljude), a i izrađuju ih ovisno o tome što mogu koristiti iz svoje neposredne okoline. Njihova se „drugost“ potencira i činjenicom da se njihove nastambe i način života, što se implicira u opisima, razlikuju od načina života „kulturnih“ naroda. U ponekoj kolibi tako se tu i tamo nađu klupe, koje očito predstavljaju stanovit luksuz, dok bogati Morlaci, iako ponekad posjeduju pokućstvo slično talijanskom ili osmanskome, i sami „žive divlje“.⁸³

Osvrćući se na lončarski obrt, Fortis navodi kako u ponekim morlačkim selima postoji lončarskog obrta, da se posuđe peče u seoskim pećima, te da je puno grublje, ali i izdržljivije od talijanskog posuđa, što se savršeno uklapa u morlački način života, koji je usmjeren više na

⁸¹ Ibid., 53-54.

⁸² Ibid., 54.

⁸³ Ibid., 55.

neposredno preživljavanje, nego na sofisticiraniju izradu predmeta ili pak na izradu predmeta koji bi se masovno prodavali.⁸⁴ U opisu morlačkog pokućstva i nastambi, Fortis zapravo zauzima istu aksiološku poziciju kao i kod opisivanja hrane i nošnji. Iako njegovi opisi stvaraju dojam „objektivnosti“, Fortis i ovdje neke stvari vrednuje pozitivno (npr. čvrstoću morlačkog posuđa), ali ipak naglašava da čak i bogatiji Morlaci „žive divlje“. Fortis i ovdje Morlake opisuje kroz prizmu egzotizma, kao i u slučaju opisa morlačke hrane i nošnji, ali je zanimljivo što u ovom slučaju ne daje nikakve eksplicitnije ekonomske komentare.

U opisima morlačkih odijela Lovrić poput Fortisa naglašava da je njihova nošnja jednostavna, ali ne ističe da je skromna. Nadalje, i Lovrić navodi da je kroj morlačke odjeće uvijek isti te ih u tom aspektu povezuje s Lakedemoncima.⁸⁵ On tako opisuje morlačku odjeću na sličan način na koji Fortis tematizira zaostalost morlačkog poljoprivrednog oruđa koje uspoređuje s drevnim. Osim toga, Lovrićeve se reference na morlačku odjeću mogu povezati s toposima ekonomske iracionalnosti i zaostalosti jer naglašava da se u izradi odijela Morlaci čvrsto drže tradicije i pokazuju veliku štedljivost. Lovrić u detalje opisuje izgled morlačke nošnje pri čemu označava one elemente koji su drugačiji od nošnji koje se nose u „kulturnim“ zemljama: njihove hlače tako ne dopiru do koljena, nego do gležnja, rukavi su prostrani i široki, i nemaju nikakve dugmadi s kojom bi se prikopčali te pokazuju elemente multifunkcionalnosti: „Ponajviše ima i drugi pojas, s kojega visi kesa, gdje se meće novac i drugo, što obično treba; tako je i duvankesa za pušenje privezana za pojas. To je ukratko neko pokretno spremište.“⁸⁶

Ženska se nošnja također odlikuje multifunkcionalnošću. Lovrić tako naglašava da ženska suknja, koja je različita od talijanske, služi ujedno kao suknja, uteg, prsluk i rukav.⁸⁷ On također hvali činjenicu što žene svoje košulje vezu istovremeno dok stada tjeraju na ispašu. Moglo bi se zaključiti da i Lovrić, poput Fortisa, morlačku nošnju opisuje vrlo detaljno naglašavajući pritom folklorne zanimljivosti, ali bez eksplicitnih komentara ekonomske naravi, izuzev referenci na materijale i način izrade odjeće.

Lovrić, bez romantičarskih uljepšavanja, morlačke kolibe opisuje kao „nezgrapne i neudobne“ pridajući pozornost i načinu i materijalima njihove izrade. Tako piše da su morlačke kolibe izrađene od ukrštenog i isprepletenog šiblja, ili od kamenja koje je nezgrapno

⁸⁴ Ibid., 44.

⁸⁵ Lovrić, *Bilješke*, 93.

⁸⁶ Ibid., 93.

⁸⁷ Ibid., 100.

složeno jedno na drugo. I ovdje se može opaziti Lovrićevo nastojanje da pruži čitatelju potrebne detalje i usto ispravi Fortisa. On tako napominje da postoje kolibe u kojima su kuhinja, spavaonica i soba za primanje jedna te ista prostorija, ali kako sada većina Morlaka ipak ima jednu kuću za obitelj, a drugu za stoku. Zanimljivo je da Lovrić u ovom pogledu Morlake uspoređuje s talijanskim seljacima, govoreći kako su krovovi morlačkih kuća pokriveni trskom kao i kod talijanskih seljaka, ali kako su kod potonjih kuće čiste i ukrašene⁸⁸ Time Morlake ujedno i poistovjećuje sa i distingvira od talijanskih seljaka i načina na koji oni grade svoje kuće, što se uklapa u stav koji Lovrić zauzima prema Morlacima općenito.

Nadalje, pri opisivanju morlačkih kreveta Lovrić čak izražava stanovitu sentimentalnost. Tako kaže da Morlaci većinom spavaju na sašivenim ovnujskim kožama ili na grubim pokrivačima te da na taj način ljepše spavaju od „mekih“ i „razmaženih“ ljudi koji spavaju na najboljem pamuku. Na to se nadovezuje i motiv morlačke egalitarnosti jer Lovrić vrlo sentimentalno ističe solidarnost koja vlada među Morlacima, kada nekoga od njih zadesi požar.⁸⁹ Za razliku od poglavlja o moralnim osobinama Morlaka, ovdje Lovrić naglašava razliku između moralnosti Morlaka i „kulturnih“ naroda. Tako kaže: „Tko će jamčiti, da među kulturnim narodima mnogi ne bi zloupotrebili ovaj socijalni sistem? A ipak ga među Morlacima ne zloupotrebljava nitko ili rijetko tko. Ako među njihovim moralnim osobinama ova nije prva, onda je svakako među prvima...“⁹⁰ Na temelju toga možemo zaključiti kako Lovrić opisuje elemente morlačke autarkičnosti slično kao i Fortis, iako u pojedinim aspektima iskazuje gotovo romantičarsku sentimentalnost te moralno distingvira Morlake od „kulturnih“ naroda prema njihovom socijalnom sistemu solidarnosti. Ovi nam elementi pokazuju da Lovrić, iako je ranije naglasio kako Morlak nije drugačije moralan čovjek od pripadnika „kulturnih“ naroda, Morlake ipak promatra kao moralno drukčije, odnosno kao Drugo.

U opisima morlačke prehrane, Lovrić također naglašava činjenicu kako Morlaci nastoje iz pojedinih jela izvući koliko god koristi mogu. Tako kaže: „Redovno je i najobičnije morlačko jelo u ljetno doba mlijeko, a da iz njega izvuku što više koristi odjednom, običavaju ga zakiseliti octom, pošto izvade iz njega maslo, koje sadržava.“⁹¹ On također spominje određena jela, poput kajmaka, koje kao i Fortis pozitivno vrednuje i naglašava kako je to jelo

⁸⁸ Ibid., 71.

⁸⁹ Ibid., 72.

⁹⁰ Ibid., 73.

⁹¹ Ibid., 75.

ukusno i „stranom nepcu“. Lovrić opet pokazuje stanovitu osjetljivost spram konteksta morlačkog života ističući da „jela, o kojima smo dosad govorili, raširena su općenito kod Morlaka, ali su čak bolja, čas gora, prema mogućnosti i godišnjem dobu“ da bi potom istaknuo činjenicu a su Morlaci prelijeni da sade masline te kako su u svim aspektima života rođeni rasipnici.⁹² I ovdje vidimo ispreplitanje toposa ekonomske autarkičnosti i iracionalnosti.

Lovrić naglašava morlačku ekonomsku autarkičnost u opisima metoda njihova liječenja. On navodi kako Morlaci imaju „svoje posebne lijekove, koji se sastoje od nešto malo jednostavnih stvari, izuzevši neka neobična sredstva, koja se katkada upotrebljavaju i koja ne upotrebljavaju svi.“⁹³ Opisujući konkretne metode liječenja, Lovrić ističe da Morlaci kao lijek primarno koriste vino i rakiju, puščani prah i slične supstance, ali je zanimljivo kako naglašava da „je jedini njihov liječnik ponajviše priroda.“⁹⁴ I ovdje se može uočiti poveznica s Fortisom – i jedan i drugi pri opisivanju konkretnih materijalnih uvjeta života Morlaka, odnosno elemenata njihove autarkičnosti naglašavaju povezanost Morlaka s prirodom i njihovu snagu i zdravlje koja nastaje kao rezultat njihove simbioze s prirodom.

Imagem autarkičnosti Morlaka i kod Lovrića i kod Fortisa uključuje detaljno i objektivističko opisivanje materijalnih uvjeta njihovog života, koliba, predmeta, hrane, odjeće i načina liječenja. Sam način pisanja o tim aspektima morlačkog života zapravo odaje poziciju izvanjskog promatrača, koju zauzimaju i Fortis i Lovrić, te koji onda s folklornim i antropološkim zanimanjem promatraju i opisuju materijalne uvjete života Morlaka i to kroz egzotističku prizmu. Kad je riječ o toposu morlačke ekonomske autarkičnosti valja istaknuti da niti Fortis niti Lovrić ne donose eksplicitne niti brojne ekonomističke komentare. Ekonomsku „drugost“ Morlaka oni ovdje grade jednostavnim opisivanjem materijalnih aspekata njihovog života koje se, zbog načina njihova opisa, implicitno smatra uvelike drugačijima nego što su materijalni uvjeti „kulturnih“ zemalja. Tek ponegdje obojica autora pozitivno vrednuju neki aspekt morlačke privrede koji smatraju zanimljivim ili kreativnim.

Kad je riječ o imagemu morlačke autarkičnosti, valja istaknuti da je razlika između Lovrićeva i Fortisova morlakističkog diskursa najmanja. Za razliku od prije spomenutih heteropredodžbi o Morlacima koje je Lovrić mnogo kritičnije artikulirao od Fortisa, ovdje čak i on iskazuje neke sentimentalne komentare. I Lovrić i Fortis često naglašavaju povezanost

⁹² Ibid., 78.

⁹³ Ibid., 171.

⁹⁴ Ibid., 172.

Morlaka s prirodom, ponajviše u opisima njihove prehrane i načina liječenja, koje im donosi zdravlje i snagu. Nadalje, bitno je naglasiti kako se i na primjeru ovog toposa može uočiti isprepletenost s ostalim toposima, odnosno u opisima odjeće i hrane se toposi autarkičnosti povezuju s toposima ekonomske iracionalnosti i zaostalosti.

Na kraju možemo zaključiti kako i Fortis i Lovrić spram morlačke autarkičnosti zauzimaju poprilično ambivalentan stav. S jedne strane oni tu autarkičnost pozitivno vrednuju i to u dva aspekta: u morlačkoj privrednoj kreativnosti i povezanosti s prirodom. S druge strane, negativne aspekte te autarkičnosti Fortis i Lovrić artikuliraju u vezi s toposima o morlačkoj ekonomskoj zaostalosti i autarkičnosti. Ekonomska je autarkičnost Morlaka, dakle, donekle pozitivno vrednovana, što se može zaključiti na temelju afirmativnih Fortisovih i Lovrićevih komentara što proizlazi iz činjenice da su autori zauzimali poziciju izvanjskog promatrača u odnosu na Morlake.

4.5. Ženska rodna uloga

Kad je o rodnim odnosima riječ, Fortis i Lovrić ih tematiziraju implicitno ili eksplicitno. Općenito gledajući, Fortisovi i Lovrićevi opisi morlačkih žena i njihovog položaja unutar zajednice Morlaka izrazito su ambivalentni. S jedne se strane tvrdi da morlačke žene imaju stanovite slobode koje bi poželjele žene u „kulturnim“ zemljama, dok se s druge strane ne osuđuje nasilno ponašanje Morlaka prema ženama. Fortis i Lovrić jednako tako iskazuju divljenje prema morlačkim ženama, koje su snažne i radišne, koje nemaju problema s rađanjem djece te koje se odmah nakon poroda vraćaju svojim poslovima, dok se s druge strane izražava stanovito gađenje upravo prema tim karakteristikama koje se proglašavaju zadivljujućima, jer one nisu u skladu sa ženskom „prirodom“. U tom je smislu vrlo zanimljivo sagledati što oba autora kažu o morlačkim ženama u kontekstu njihove „ekonomske“ drugosti te je zanimljivo istražiti koliko su njihovi ambivalentni stavovi pod utjecajem predodžbi o morlačkoj ekonomskoj drugosti.

Pišući o morlačkim ženama, Fortis na više mjesta naglašava njihovu veliku fizičku aktivnost, odnosno činjenicu da su radišne i da moraju obavljati puno fizičkih poslova. On tako kaže: „Nisu gore rijetki ni razboji za sukno i grubo platno, ali na njima malo rade žene, jer njihove se dužnosti među Morlacima ne mogu spojiti s poslovima gdje se sjedi.“⁹⁵ Fortis, dakle, naglašava činjenicu kako se morlačke žene ne mogu spojiti s poslovima gdje se sjedi, želeći istaknuti njihovu veliku fizičku aktivnost koju očito ne smatra primjerenu ženama. To

⁹⁵ Fortis, *Put po Dalmaciji*, 45.

se izravno može povezati s ekonomskom „drugošću“ morlačkih žena i Morlaka općenito, budući da se na više mjesta spominje kako žene gone stada na ispašu i slično. Nadalje, veliku fizičku aktivnost žena prati i njihova velika fizička snaga, odnosno velika snaga u odnosu na žene u „kulturnim zemljama“. Fortis tako opisuje porođaje morlačkih žena, eksplicitno naglašavajući da one nemaju problema sa slabošću nakon poroda, već da se praktički odmah vraćaju na poslove koje moraju obavljati, za razliku od žena iz „civiliziranih“ zemalja koje nakon poroda budu jako slabe i kojima treba zdravstvena njega.⁹⁶ Ovaj aspekt jakosti morlačkih žena može se povezati s onime što se spominjalo u potpoglavlju o ekonomskoj autarkičnosti odnosno s činjenicom da su Morlaci čvrsto povezani s prirodom zbog čega su izrazito zdravi i snažni.

Zanimljivo je i da Fortis ističe kako „jakost žena iz ovih krajeva redovito malo ostaje za jakošću muškaraca“ te kako bi se „mladica jamačno dobro obranila“ da dođe do situacije u kojoj bi ju neki muškarac pokušao oteti.⁹⁷ Međutim, s druge strane, Fortis naglašava iracionalnost i strašljivost žena koju povezuje s njihovom „prirodom“. Tako kaže: „Morlačke su žene, što je posve naravno, stoput strašljivije i zanesenije od muškaraca, a neke od njih, slušajući kako im to govore, same vjeruju da su zaista vještice.“⁹⁸ Reference na žensku „prirodu“ vide se i kada Fortis govori o tome da morlačke žene zaslužuju prezir koji prema njima vlada, jer njihov spol nije „nimalo ljubak ni nježan, nego čak izobličuje i kvari darove prirode.“⁹⁹ U tom kontekstu spominje i činjenicu kako se morlačke žene drže uredno prije udaje, ali kasnije budu prljave kao da žele opravdati prijezir kojemu su izvrgnute.¹⁰⁰

Lovrić svoju sliku morlačkih žena gradi u dva bitna aspekta. Prvo što naglašava, ali i pozitivno vrednuje, jest kako svaka morlačka žena sama doji vlastitu djecu, za razliku od Talijanki koje svoju djecu daje dojiljama. Lovrić kaže kako „žene uostalom nisu takve barbarke, da, predviđajući plač, koji bi mogao škoditi njihovoj djeci, ne bi uklonile opasnosti, kojima ni djeca mogla podleći. Svaka vlastitim dojka (osim u slučajevima nužde) doji svojega sina.“¹⁰¹ Drugi aspekt slike o ženama vezuje se uz predodžbu o morlačkoj obitelji. Lovrić tako naglašava kako su morlačke obitelji nalik velikim mravinjacima gdje vlada sloga i gdje svatko ima svoje mjesto, ali kako su žene izvor nesloge u tim obiteljima. Morlaci tako „rijetko slušaju njihove jadikovke, štoviše, ako se tuže jedne na druge, često ih muževi

⁹⁶ Ibid., 52.

⁹⁷ Ibid., 46.

⁹⁸ Ibid., 45.

⁹⁹ Ibid., 52.

¹⁰⁰ Ibid., 46.

¹⁰¹ Ibid., 68.

namlate, pa tako one, znajući što slijedi iza jadikovanja, žive u najsavršenijem miru i ne tuže se tako lako.“¹⁰²

I kod Lovrića je, dakle, prisutna misao o „ženskoj prirodi“, odnosno o ženama koje su izvor nesloge zbog svojeg jadikovanja, međusobnih svađa s drugim ženama i iracionalnosti. S druge strane on pozitivno vrednuje povezanost morlačkih majki s vlastitom djecom, što ukazuje na stanovit romantičarsko-sentimentalni pogled na morlačke žene i morlačke obiteljske odnose. Isto tako, i Lovrić na nekoliko mjesta izražava divljenje spram aktivnosti morlačkih žena govoreći da one izrađuju košulje i sjedeći i vodeći stada na ispašu pri čemu se referira i na Fortisa: „No dovoljna im je pohvala Fortisova, koji veli, 'da je čudo, kako dobro izrađuju svoje vezove bez ikakve podloge i hodajući'.“¹⁰³

Osvrćući se na fizičku snagu Morlakinja Lovrić kritizira Fortisa i smatra kako jakost morlačkih žena nije veća od jakosti morlačkih muškaraca, iako je možda veća od jakosti talijanskih muškaraca. On pritom naglašava kako jakost morlačkih žena treba promatrati u odnosu na njihove sunarodnjake, a ne u odnosu na talijanske muškarce, kako to radi Fortis.¹⁰⁴ Lovrić i ovdje prisvaja ulogu ispravljača Fortisovih navoda naglašavajući kako je nevjerojatno da bi Morlakinja bila jača od svog muža, međutim njihovu „drugost“ ipak potvrđuje govoreći da je moguće da su morlačke žene jače od talijanskih muškaraca.

Iako i Lovrić napominje kako morlačke žene u nekim stvarima možda imaju više slobode od žena iz „civiliziranih“ zemalja, ipak neke morlačke običaje opravdava „prirodnim stanjem“ Morlaka, što Fortis ne radi. Lovrić tako navodi da nakon ženidbe i rođenja djece Morlaci ne spavaju sa svojim suprugama u istoj prostoriji, jer im smeta dječja vika. Muževi svojim suprugama tako dolaze „samo onda, kad to traže prirodne potrebe.“ Lovrić tada opravdava postupke Morlaka, govoreći da je „čuo ponegdje od lica, naviklih na udvornost prema ženama, kako ih (Morlake) u toj stvari kore radi brutalnosti, ali tko ne vidi, da je čovjek u prirodnom stanju takav?“¹⁰⁵ Općenito gledajući, za razliku od Fortisa Lovrić se, gradeći sliku o Morlacima, mnogo više od Fortisa referira na „prirodno stanje“ u kojemu žive Morlaci bilo da je riječ o načinu odijevanja ili pak o obiteljskim odnosima. Dok Fortis predodžbu o Morlacima konstruira unutar diskursa o „plemenitom divljaku“ i Morlake uvelike promatra romantičarski i sentimentalno, Lovrić se poziva na „prirodno stanje“ prije

¹⁰² Ibid., 82.

¹⁰³ Lovrić, *Bilješke*, 100.

¹⁰⁴ Ibid., 82.

¹⁰⁵ Ibid., 133.

svega u nastojanju da opravda sve u morlačkom životu koje bi pripadnici „kulturnih“ zemalja smatrali okrutnima. Na sličan način Lovrić piše i o trudnoći i porođajima morlačkih žena, navodeći da sam porod ne mijenja redovni način života morlačkih žena. One ostaju aktivne bez obzira na trudnoću, a njihova aktivnost ni na koji način ne šteti djetetu budući da je priroda prema njima „bila i suviše dobra, pa ih je oslobodila od svih onih tjeskoba, kojima danas podliježu ugladene žene. To biva sigurno radi toga, što se priroda prilagođuje svim načinima odgoja.“¹⁰⁶

Iz svega navedenog možemo zaključiti da Fortis konstruira predodžbu o ženama koja se, bez obzira na njihovu „drugost“, podudara s općenitom prosvjetiteljskom slikom o „ženskoj prirodi“. Ta slika ženske „prirode“ žene definira kao iracionalne, strašljive i zanesene te fizički slabije od muškaraca. U tome se može prepoznati ambivalentan Fortisov stav prema morlačkim ženama: s jedne strane, one su fizički snažne i aktivne, budući da sudjeluju u ekonomskim aktivnostima u okvirima morlačke privrede i jer su „povezane s prirodom“ kao i muškarci. Međutim, s druge strane, upravo zato što su takve one kvare „darove prirode“. Pri tome valja naglasiti kako u nekim aspektima Fortis čak i s divljenjem promatra fizičku jakost morlačkih žena. To se primarno odnosi na porode jer se u okvirima patrijarhalnog društva (kakvo je morlačko, ali i „civilizirano“ talijansko društvo) primarnom funkcijom žene drži upravo biološka reprodukcija.

S druge pak strane, Lovrićeva predodžba o ženama nije toliko sustavna. Lovrić tako, s jedne strane, nastoji ispraviti Fortisove navode u pogledu fizičke snage morlačkih žena, premda i sam tvrdi da su one natprosječno snažne. Iako navodi određene komentare o rodnoj ulozi žena u okviru morlačkog načina privređivanja, oni nisu toliko učestali ili toliko eksplicitni kao Fortisovi. Nadalje, Lovrićeva predodžba morlačkih žena ne uključuje „antinaturalistički“ stav da one „kvare darove prirode“ ili da „uopće nisu ljupke ni nježne“, iako se iz njegovih komentara može zaključiti da upravo ženama pripisuje odgovornost za neslogu u obiteljima zbog njihove svadljivosti i iracionalnosti. Lovrićeva je slika, dakle, vrlo slična Fortisovoj, ali je ponešto ublažena. Ono što Lovrića ponajprije razlikuje od Fortisa jest njegovo pravdanje okrutnosti Morlaka prema njihovim ženama „prirodnim stanjem“ u kojem Morlaci žive. To se može povezati s Lovrićevim nastojanjem da Morlake opiše „objektivnije“ i „racionalnije“ od Fortisa jer morlački način života, materijalne uvjete njihova života i njihov stupanj razvoja povezuje s njihovim običajima i ponašanjem. Isto tako, potenciranjem fizičke

¹⁰⁶ Ibid., 135.

slabosti žena, Lovrić u većoj mjeri reproducira prosvjetiteljsku patrijarhalnu predodžbu o ženama.¹⁰⁷

4.6. Ekonomska „drugost“ u opisima priobalnog stanovništva Dalmacije

Tematiziranje ekonomske „drugosti“ priobalnog stanovništva Dalmacije zatječe se samo u Fortisovu djelu jer velik dio njegovog putopisa čine opisi priobalnih gradova i sela Dalmacije. Lovrić se, osim opisivanja običaja Morlaka, posvetio isključio znanstvenim opisima okolice Sinja, uz poneki komentar o privredi tih krajeva. On, međutim, u ekonomskom kontekstu ne komentira nemorlačko stanovništvo dalmatinskih gradova i sela, već svoje fiziokratske komentare ograničava samo na opise Morlaka, kao što je već spomenuto. Bez obzira na to, zanimljivo je usporediti Fortisovu heteropredodžbu morlačkog stanovništva sa slikom stanovništva priobalnog dijela Dalmacije, posebice kad je riječ o ekonomskim odnosima, te pokušati zaključiti u kojim se aspektima i zašto te slike međusobno razlikuju.

Prvi eksplicitan Fortisov komentar nemorlačkog stanovništva Dalmacije odnosi se na opise sela Zlosela na šibenskom području. Opis toga stanovništva se u cijelosti razlikuje od predodžbi o Morlacima: „Izgled je predjela užasan zbog golih brda što ih je opustošila nerazborita surovost stanovništva; nije pitomo ni ono malo polja što leži uz more, jer njihova glupa zemljoradnja ne zna, štoviše i ne želi dobro uzgajati loze, masline, usjeve. Zemlje što ih obrađuje moj prijatelj ističu se izdaleka vedrim zelenilom koje ih pokriva, kao što se ističu i oskudne šume nad kojima mu je ostalo pravo raspolaganja koje je u toj pokrajini rijetko kada povezano s vlasništvom zemljišta.“¹⁰⁸ Fortis, naime, mnogo oštrije kritizira neznanje i neukost stanovništva jednog priobalnog sela, iako se isti problemi mogu detektirati i kod morlačkog stanovništva i njihove ekonomike.

Štoviše, Fortis naglašava nužnost uvođenja privatnog vlasništva i neotuđivosti zemljišta, što je Lovrić komentirao u svojem opisu Morlaka. Fortis očito priobalno stanovništvo Dalmacije, odnosno uopće sve nemorlačko stanovništvo, promatra kroz drugačiju, mnogo manje romantiziranu vizuru i njihovu heteropredodžbu ne gradi unutar diskursa o „plemenitom divljaku“. U njegovim očima, priobalno stanovništvo Dalmacije ne odlikuje se nikakvim posebnostima ili egzotističkim obilježjima da bi se moglo pronaći opravdanje za njihovu ekonomsku nazadnost. Drugim riječima, kada heteropredodžbu o

¹⁰⁷ Raspudić, *Jadranski (polu)orijentalizam*, 134.

¹⁰⁸ Fortis, *Put po Dalmaciji*, 103.

dalmatinskom stanovništvu ne gradi u sklopu (proto)romantičarskog diskursa o „plemenitom divljaku“, Fortis nastupa kao fiziokrat i pripadnik elite ekonomskog i kulturnog centra.

Fortis o Zloselanimi još kaže: „Ali unatoč tolikom obilju i raznovrsnosti riba selica, te čestom navraćanju riba lotalica, lijeni Zloseljani nimalo ne nastoji da to iskoristi. On se zadovoljava time da živi od dana do dana i da poždere, često bez kruha i ikakva začina, svu ribu što je ulovi na spomenuti način ili s pomoću nekih drugih, jednako barbarskih sredstava. Sipe su opća hrana tih nemarnih stanovnika u proljeće; love ih tako da u vodu metnu mnogo lisnatih grana kakva god drveta i tu se one nahvataju da odlože jaja. Kada bi se tražilo neki složeniji napor, vjerujem da bi oni radije postili nego ga izvršili. Toliko mrze vlastito i tuđe dobro da su u sve pličine u drazi nabacali veliko kamenje, samo da spriječe uvođenje mreža potegača na koje im se spremao gospodar, premda bi od rukovanja tih mrežama mnogi ljudi izvlačili svakidašnju korist.“¹⁰⁹ Ovdje je važno naglasiti kako je Fortis slične, ili čak identične tendencije opisivao i kod morlačkog stanovništva. Međutim, dok je morlačka rasipnost i neumjerenost u jelu i piću rezultat njihovog prirodnog stanja, osjećajnosti i zanesenosti, kod Zloselana to je rezultat nemarnosti, surovosti i barbarstva (ali ne plemenitog). Dok je kod Morlaka njihova zaostalost u privredi i drugim aspektima rezultat njihovog čvrstog vezanosti uz tradiciju i svoje običaje, kod Zloselana to je rezultat mržnje prema vlastitom i tuđem dobru. Pritom Fortis svoju kritiku ne usmjerava samo prema Zloselanimi, već naglašava kako su „općenito svi stanovnici uz obalu jednako lijeni i opaki, možda zato što ih štite preblagi zakoni i što su izjednačeni sa svojim gospodarima.“¹¹⁰

Nadalje, Fortis predlaže i određene mjere kojima bi se Zloselane priučilo boljim poljoprivrednim i privrednim metodama: „Izvan svake je sumnje da bi za ostvarenje sreće toga primorskog pučanstva valjalo kao glavno oruđe upotrebljavati batinu, to jest ono sredstvo što bi slabo pristajalo stanovnicima sredozemne zemlje koji su posve druge ćudi i koji bi se umjerenom blagošću vlasti priveli kojoj god stvari na korist njima pojedincima i narodu u cjelini.“¹¹¹ Za razliku od Zloselana koje bi metodama racionalnije poljoprivrede podučavao batinom, Fortis bi Morlake obrazovao i poticao nagradama ili nekim drugim, blažim mjerama, dok za Zloselane tvrdi da nemaju blagu sredozemnu ćud za koju nije potrebno upotrebljavati batinu, iako žive u mediteranskoj zemlji.

¹⁰⁹ Ibid., 106.

¹¹⁰ Ibid., 106.

¹¹¹ Ibid., 106.

Kao što je već spomenuto, Fortis u svojim opisima priobalnog stanovništva eksplicitno komentira vlasničke i zemljišne odnose, što izostaje u opisima Morlaka. Tako pri opisu otoka Murtera i njegovih stanovnika kaže: „Vlasnici zemljišta na otoku Murteru u grdnim su neprilikama. Kmetovi misle da su im obavezni davati samo petinu vina što ga uberu i ništa više. Zbog toga se loza vrlo malo goji, a podmukli seljaci radije se bave maslinom iako je ona podložna većim štetama ili pak zemljište prepuštaju stadima. Neposlušnost kmetova potpomognuta kobnim prilikama dovodi u smrtnu opasnost vlasnike zemljišta kada žele uzeti ono malo što im pripada i ostvariti najmanji dio svojih prava. I poljoprivreda trpi posljedice toga opaka sustava koji je potekao u zlosretno doba pošasti ili provala barbarskih plemena, a valjalo bi poželjeti da se bolje uredi u ovom sretnom stoljeću mira i promicanja narodnog dobra.“¹¹² I ovdje Fortis povezuje najveće probleme priobalnog gospodarstva s kolonatskim odnosima koji su tamo vladali. Tako o Zloselanima kaže da ih ne zanima ni vlastito ni tuđe vlasništvo, a o Murteranima kaže kako je problem u neposlušnosti kmetova i u nesigurnim pravima koje na Murteru imaju vlasnici zemljišta. Izgleda da Fortisu, dakle, što se priobalnog stanovništva tiče, najviše smetaju upravo ti kolonatski odnosi, koji su predstavljali jednu od najvećih prepreka uvođenju privatnog vlasništva, slobodne trgovine i fiziokratskih mjera.¹¹³ Osim što Morlake promatra kroz prizmu diskursa o „plemenitom divljaku“, činjenica jest da u morlačkim zajednicama nisu postojali kolonatski odnosi.

4.7. Morlak i/ili *homo oeconomicus*?

Nakon analize toposa o morlačkoj ekonomskoj „drugosti“, predodžbi o morlačkim ženama i priobalnom stanovništvu Dalmacije, moguće je donijeti nekoliko zaključaka. Ponajprije je nužno naglasiti da su svi navedeni toposi isprepleteni i međusobno uvjetovani. Svi ti toposi čine kompleksnu ekonomsku sliku Morlaka koju grade Alberto Fortis i Ivan Lovrić.

¹¹² Ibid., 109.

¹¹³ Raspudić navodi kako razlika u Fortisovim stavovima prema priobalnom i morlačkom stanovništvu proizlazi iz ribarenja kao aspekta mletačke privrede za koju je Fortis u to vrijeme bio zainteresiran i zadužen od strane mletačkih vlasti. On navodi kako je tadašnja metoda ribarenja priobalnog stanovništva bila u koliziji s onim što je htjela mletačka vlada, a kako su, s druge strane, Morlaci bili „neopterećeni“ ribarenjem te zbog toga Fortis prema njima izražava blaže stavove. Raspudić, *Jadranski (polu)orijentalizam*, 109.

Iako Fortis doista jest od strane mletačkih vlasti bio upućen u istraživanje i poboljšanje ribarenja u Dalmaciji i iako se on osvrće na taj konkretan aspekt dalmatinske privrede, možemo reći kako je to samo jedan aspekt njegovog ekonomskog pogleda na priobalno stanovništvo Dalmacije. U srži njegovog ekonomskog pogleda kako na priobalno stanovništvo, tako i na Morlake, ipak stoji šira problematika kolonatskih i vlasničkih odnosa, o čemu sam i eksplicitno govori u *Putu po Dalmaciji*.

Kad je riječ o toposu ekonomske iracionalnosti Morlaka, može se zaključiti kako obojica autora konstruiraju predodžbu o Morlacima koji, sukladno svojoj etnokarakterologiji, funkcioniraju u okvirima dviju krajnosti. Slijedom toga se postavlja pitanje što obojica autora smatraju izvorom takve iracionalnosti. Iako obojica Morlake definitivno vide kao Drugo (čak i Lovrić koji nastoji korigirati Fortisovu sliku o Morlacima), kod Fortisa je esencijalistički moment naglašeniji: on morlačko ponašanje i iracionalnost uvelike pripisuje njihovoj etnokarakterologiji, pa čak i onda kada piše o njihovoj velikoj zaostalosti i načinu njihova života. Fortis Morlake u romantičarsko-sentimentalnoj maniri promatra kao strastvene, zanesene, naivne i dobrodušne, što se posljedično ogleda i u njihovim ekonomskim praksama. I kod Lovrića je prisutna esencijalistička predodžba o Morlacima, međutim u manjoj mjeri nego kod Fortisa. Lovrić tako morlačku iracionalnost u ekonomskim pitanjima više nastoji objasniti kontekstom njihova života (poveznica između lijenosti u zemljoradnji i ratova kojima su Morlaci često izloženi), ali i čvrstom povezanošću s tradicijom. Iracionalnost po sebi i ekonomska iracionalnost očito se mogu smatrati rezultatom esencijalističkog stava o etničkim skupinama što je bilo karakteristično za osamnaestostoljetnu prosvjetiteljsku epistemu.

Topos ekonomske iracionalnosti isprepliće se s toposom ekonomske zaostalosti u nekoliko aspekata. Primjerice, pišući o zaostalosti Morlaka, obojica autora primarno tematiziraju zaostalost njihove poljoprivrede, a kada govore o iracionalnosti onda spominju neobične navike i prakse poljoprivredne proizvodnje. I kod jednog i kod drugog autora glavni razlog velike morlačke zaostalosti u ekonomskim pitanjima, a pogotovo u poljoprivredi, leži u njihovoj čvrstoj povezanosti s tradicijom, s tim da je kod Fortisa opet prisutniji esencijalistički moment, dok je kod Lovrića uzročno-posljedična veza između zaostalosti i tradicionalnosti jača i jače uvjetovana kontekstom morlačkog života.

Nadalje, kad je o ovom toposu riječ, može se uočiti vrlo istaknuta razlika između analiziranih autora, budući da Lovrić u vezi morlačke poljoprivrede daje vrlo eksplicitne fiziokratske komentare, dok Fortis to samo ovlašt tematizira. Dok Lovrić u svojem poglavlju o morlačkoj poljoprivredi govori o mjerama kao što su potreba za uvođenjem neotuđivosti privatnog vlasništva i o nepotrebnosti dovođenja Morlaka u kolonatski odnos, Fortis fiziokratske komentare rezervira za priobalno stanovništvo Dalmacije, čiju ekonomsku „drugost“ mnogo eksplicitnije komentira. Iako je i kod Morlaka naišao na mnoge privredne probleme slične naravi kao i kod priobalnog stanovništva, ona daleko oštrije kritizira ekonomske prakse priobalnog stanovništva, zagovarajući čak i batinu kako bi se takvo

stanovništvo priučilo racionalnijim poljoprivrednim metodama. Valja istaknuti činjenicu da se stanovništvo priobalnog dijela Dalmacije u ono vrijeme nalazilo u kolonatskom statusu, što Fortis više puta spominje kao veliki problem.

S obzirom na sve navedeno, možemo zaključiti kako su Fortisova i Lovrićeva mišljenja o poljoprivredi i općenito ekonomici Morlaka uvjetovana društveno-ekonomskim položajem Morlaka, odnosno njihovim specifičnim perifernim položajem unutar ekonomije Dalmacije i Mletačke Republike i njihovim pastoralnim načinom života i ekstenzivnom ekonomikom. S obzirom na to da Morlaci ne predstavljaju „običnu“ skupinu stanovništva, već pastire koji nisu u kolonatskom odnosu, Fortis ih promatra kroz (proto)romantičarsku prizmu, te heteropredodžbu o njima gradi na osnovi opreke civilizacija-barbarstvo. Iako ne komentira ekonomske prakse stanovništva priobalnog dijela Dalmacije, Lovrić eksplicitno tvrdi da bi dovođenje Morlaka u kolonatski status bila pogrešna mjera da ih se priuči boljim poljoprivrednim metodama. Kad je o načinu života riječ, Lovrić Morlake vrlo često uspoređuje s antičkim barbarima naglašavajući da je stočarstvo temelj njihove ekonomike. Obojica autora, dakle, povezuju ekonomsku iracionalnost i ekonomsku zaostalost, pri čemu im kao fokalna točka služi kolonatski status jer su Morlaci najprije stočari i pastiri, a tek onda poljodjelci i ne žive u istim društveno-ekonomskim uvjetima kao stanovništvo priobalnog dijela Dalmacije.

Kad je riječ o toposu ekonomske autarkičnosti, valja istaknuti da se upravo na tom primjeru u najvećoj mjeri opaža ispreplitanje s ostalim toposima, budući da se on odnosi na konkretne materijalne uvjete života Morlaka. Pišući o morlačkoj autarkičnosti, obojica autora ujedno spominju i primjere morlačke zaostalosti i velike vezanosti uz tradiciju te samim time i primjere njihove iracionalnosti. Tematizirajući ekonomsku autarkičnost Morlaka, autori daju najmanje izravnih ekonomističkih komentara. Međutim, njihovi opisi otkrivaju heteropredodžbu izvanjskih promatrača koji s folklorističkim i antropološkim zanimanjem opisuju zanimljivosti morlačkog načina života. U tim okvirima i Lovrić i Fortis na nekim mjestima pozitivno vrednuju poneki aspekt morlačke privrede koji smatraju zanimljivim ili kreativnim (bojanje tkanina, izrađivanje košulja). Međutim, konkretne materijalne uvjete morlačkog života opisuju kroz egzotističku prizmu detaljno prikazujući način gradnje nastambi, proizvodnju odjeće i sl.

Drugi bitan moment koji se može detektirati u opisima obojice autora jest moment morlačke povezanosti s prirodom, koji naglašavaju pišući o njihovoj prehrani, metodama

liječenja i slično. Premda se Lovrić i Fortis razlikuju u stupnju romantizacije morlačkog načina života, kad je o njihovoj povezanosti s prirodom riječ obojica autora idealistički opisuju način na koji Morlaci spavaju te ističu kako kod njih vlada stanovita egalitarnost, kako su zdravi i jaki zbog svoje povezanosti s prirodom. Možemo zaključiti kako konkretni materijalni uvjeti života Morlaka za autore predstavljaju nedvojbenu ekonomsku „drugost“ te da se opisi ekonomske autarkičnosti kod Fortisa i Lovrića doista vrlo malo razlikuju, a povezuju ih i idealistička i egzotistička predodžba o morlačkom načinu života.

Na kraju, topos rodni odnosa na vrlo se zanimljiv način može povezati s „drugošću“ Morlaka. Ženska rodna uloga tako je jasnije eksplicirana kod Fortisa nego kod Lovrića, iako je slika morlačke žene kod jednog i drugog u suštini ista. I Fortis i Lovrić tako pozitivno vrednuju sljedeće osobine morlačkih žena: one mogu obavljati više poslova odjednom te su izrazito fizički jake što im omogućava da se odmah nakon poroda vrate svojim normalnim poslovima, za razliku od žena iz „kulturnih“ zemalja kojima je potrebna zdravstvena njega. S druge strane, i Fortis i Lovrić participiraju u prosvjetiteljsko-romantičarskom diskursu o „ženskoj prirodi“ pri čemu grade sliku žene koja je iracionalna, strašljiva i izvor nesloge u vlastitoj obitelji, te koja zbog toga i zaslužuje da muž prema njoj bude nasilan. Ambivalentnost spram ženske rodne uloge može se detektirati u činjenici da Fortis, iako pozitivno vrednuje fizičku snagu Morlakinja koje sudjeluju u privredi i bez problema porađaju djecu te se odmah nakon toga vraćaju na posao, ujedno smatra da svojom snagom i aktivnošću „kvare darove prirode“ te kako nisu nimalo „ljupke ni nježne“. Vidimo, dakle, kako i Fortis i Lovrić pozitivno vrednuju onaj aspekt „drugosti“ morlačkih žena koji se smatra pozitivnim u okvirima patrijarhalnog društva – a to je biološka reprodukcija i funkcija koju imaju unutar okvira morlačke privrede.

Slika ekonomske „drugosti“ Morlaka u djelima Alberta Fortisa i Ivana Lovrića sastoji se od nekoliko bitnih elemenata. Prvo što je bitno naglasiti jest kako i jedan i drugi autor Morlake promatraju esencijalistički, makar ne u jednakoj mjeri. To znači da je iracionalnost Morlaka, kako općenito tako i u ekonomskim pitanjima, do stanovite mjere rezultat specifične entokarakterologije Morlaka. Drugi bitan element jest društveno-ekonomski položaj Morlaka koji se može iščitati iz opisa obadvojice autora, a koji Morlake distingvira od velike većine „običnog“ stanovništva Dalmacije. Tu kao referentna točka služe kolonatski ekonomski odnosi, koje obojica autora spominju kao negativnu pojavnost unutar dalmatinske ekonomije, a u kojem se Morlaci kao skupina stanovništva ne nalaze, što čini dio njihove ekonomske „drugosti“. U vezi s tim, obadvojica autora na više mjesta naglašavaju upravo pastirsko-

stočarski način života Morlaka. Budući da kod Morlaka nisu postojali kolonatski odnosi, upravo je ta dimenzija ključna za Fortisovo konstruiranje predodžbe o njihovoj ekonomskoj „drugosti“. Neovisno o tome promatraju li autori Morlake romantičarski-sentimentalno ili nastoje biti „racionalni“ i „objektivni“, analizom slike Morlaka možemo zaključiti kako u srži te slike ipak stoje specifični društveno-ekonomski okviri u kojima su Morlaci živjeli, a koji ih distingviraju od „običnog“ stanovništva Dalmacije.

5. Tekst i intertekst

5.1. Recepcija Fortisova i Lovrićeva djela

Prije nego što krenemo u analizu djela Fortisa i Lovrića iz perspektive fiziokratske ekonomske doktrine, odnosno u analizu poveznica i obrazaca koje možemo detektirati između njihovih djela i fiziokratskih tekstova, potrebno je nešto reći o načinu na koji se u sklopu historiografije obično prikazuje recepcija njihovih djela. Ono o čemu se obično piše jest utjecaj Fortisa i Lovrića na književnost, i to primarno na književnost Zapadne Europe, pri čemu se često naglašava kako se morlakizam kao diskurs dobro uklopio u predromantičarski i romantičarski sentiment koji je bio snažan krajem 18. i početkom 19. stoljeća. Pri tome se obično govori o tematskim sličnostima ili nekim motivima koje su različiti autori preuzimali iz djela Fortisa i Lovrića te se time uklopili u matricu morlakističkog diskursa. I ovdje se vrlo učestalo o tim motivima govori sukladno poznatoj dihotomiji civilizacija-barbarstvo te se zbog činjenice da su Morlaci zaintrigirali europsku publiku vrlo često naglašava pripadnost ovih prostora zapadnoeuropskim kulturnim strujanjima. Vidimo kako se, dakle, pojam „civilizacije“ uzima bez propitivanja, a vrlo se rijetko kritički promišljaju pozicije autora koji u morlakizmu kao diskursu sudjeluju. Drugim riječima, rijetke su kritičke analize koje pisanje o Morlacima prepoznaju kao pisanje o Drugom, i to o Drugom koje je ekonomski periferno i podređeno, i koje je obično inferiorni dio nekog imperijalnog sistema.

Takvim analizama nedostaje kritička kontekstualizacija i promišljanje ideološke pozicije autora. Vrlo se često daje samo kratak sadržaj nekog romana, uz osnovne informacije o autoru, dok se ideološka pozadina koja bi se povezala s kontekstom nastanka djela uopće ne tematizira. Tako će se o romanu Justine Wynne Ursini Rosenberg, koji je napisala 1788. godine pod naslovom *Les Morlaques* lakonski reći da je to roman koji govori o arkadijskoj, egzotičnoj i idiličnoj zemlji u kojoj se Morlaci klanjaju kipu ruske carice Katarine II. koja predstavlja božanstvo.¹¹⁴ Međutim, njezino se djelo neće smjestiti u kontekst ruskih imperijalnih pretenzija na Dalmaciju koje su osnažile u drugoj polovici 18. stoljeća kada je ruska vojska nastojala vrbovati pravoslavno stanovništvo, odnosno neće se analizirati implicitni prikaz periferne pozicije Dalmacije u odnosu na imperijalne sile koje su ju okruživale. Isto tako, gotovo pa ni ne postoje analize takvih djela iz ekonomske perspektive. U tom kontekstu vrlo je zanimljiva činjenica kako Justine Wynne Ursini Rosenberg u svom romanu zapravo izražava eksplicitne fiziokratske stavove, što se u analizama morlakističkog

¹¹⁴ Josip Bratulić, „Alberto Fortis i njegov Put po Dalmaciji,“ u *Alberto Fortis, Put po Dalmaciji*, XXVI.

diskursa gotovo uopće ne spominje. Jedan od glavnih likova njenog romana jest Morlak Pervan koji je okarakteriziran kao čovjek koji je shvatio kako upravo agrikultura predstavlja izvor svog bogatstva te je zbog toga na tom polju radio više nego ijedan drugi Morlak.¹¹⁵

Upravo takve reference i ideološka pozadina morlakističkog diskursa predstavljaju vrlo zanimljiv predmet istraživanja koji dosad nije dovoljno iscrpljen. Slično je i s drugim djelima koja se obično spominju kada se govori o recepciji morlakizma u Europi. Na primjer, Mme de Staël u svom romanu *Corinne ou l'Italie* iz 1807. godine jedan paragraf posvećuje Dalmaciji te piše, iz perspektive promatrača koji cijelu Dalmaciju može vidjeti s tornja crkve Svetog Marka, kako dalmatinsko stanovništvo čini borbeni prastari narod, a kako njihova poezija nalikuje starom grčkom pjesništvu.¹¹⁶ I ovdje se Dalmacija pozicionira kao imperijalna polukolonija zbog činjenice da se čitava može obuhvatiti pogledom sa zvonika crkve Sv. Marka.

Možemo zaključiti kako je morlakizam Fortisa i Lovrića nesumnjivo utjecao na mnoga druga književna djela. Iako je zapravo nemoguće sigurno pokazati čvrste i izravne veze između pojedinih književnih djela, u ovom slučaju možemo reći kako se vide slični okviri unutar kojih su pojedini autori pisali o Morlacima. Ti okviri predstavljaju upravo morlakistički diskurs. Međutim, kada se piše o recepciji Fortisovih i Lovrićevih djela, obično se naglasak stavlja upravo na nekoliko gore navedenih elemenata – piše se o tome koji je autor pisao o Morlacima sukladno dihotomijskom modelu civilizacija vs. barbarstvo koji je predstavljao strukturnu okosnicu Fortisova, a nakon toga i Lovrićeva djela. Nastoje se prikazati neke površne pojedinosti koje su slične opisima iz *Put po Dalmaciji* te se naglašava kako je takvo pisanje eliti Zapadne Europe „prezentiralo“ narode ovih prostora. Iako nam takve spoznaje pomažu u osvjetljavanju diseminacije koju su doživjela djela Fortisa i Lovrića, potrebno je ipak takva djela i prikaze takvih djela kritički promotriti i u skladu s time ih i kontekstualizirati, imajući u vidu političke, ideološke, ekonomske i druge aspekte morlakizma kao diskursa.

5.2. Poljoprivreda kao ideal fiziokratizma

Vremensko razdoblje u kojemu je fiziokratizam kao ekonomska doktrina predstavljao dominantnu struju u zemljama Zapadne Europe zapravo je bilo relativno kratko. Smatra se kako je fiziokratizam, ne samo kao doktrina, već i kao pokret, trajao od 1757. do 1776.

¹¹⁵ Maggs, „Three Phases of Primitivism,“ 555.

¹¹⁶ Josip Bratulić, „Alberto Fortis i njegov Put po Dalmaciji,“ u *Alberto Fortis, Put po Dalmaciji*, XXVII.

godine. Početkom se smatra trenutak kada je osnivač i glavni ideolog François Quesnay upoznao Victora Mirabeaua starijeg, koji će također postati jedna od vodećih figura fiziokratizma u Francuskoj. Krajem se smatra godina 1776. kada Anne Robert Jacques Turgot, također pobornik fiziokratizma, biva smijenjen kao ministar financija od strane francuskog kralja.¹¹⁷ Zanimljivo je naglasiti kako je Turgot bio smijenjen upravo zbog mjera koje je provodio pod utjecajem fiziokratizma, a kojima je nastojao liberalizirati cjelokupno francusko tržište. Mjere koje je Turgot provodio, te naposljetku njihovo povlačenje i njegova smjena jedan su od simptoma staleških borbi u Francuskoj koja će 1789. godine dovesti do Francuske revolucije.¹¹⁸

Iako je fiziokratski pokret trajao relativno kratko, njegov utjecaj na razvoj političke ekonomije, koja se kao zasebna znanost konstituirala upravo u 18. stoljeću, te na opisivanje i analizu kapitalističkih proizvodnih odnosa koji su tada postajali sve snažniji i vidljiviji, vrlo je velik. Fiziokrati su gorljivo vjerovali u svoje učenje, do te mjere da su ih već tada počeli nazivati vjerskom sektom, a imali su i utjecaja na realnu politiku svog vremena, što se vidi upravo na primjeru ministra Turgota. Sami sebe nisu nazivali fiziokratima već *économistes*.¹¹⁹

Glavna postavka fiziokratske doktrine najbolje se može ilustrirati opisivanjem porijekla riječi „fiziokratizam“ – nastala je od grčkih riječi *physis*, što znači priroda i *kratos*, što znači vladanje, prevlast. Fiziokratizam, dakle, u svojoj suštini predstavlja „vladanje prirode“. To zapravo znači da postoji ekonomski poredak koji je prirodan, samorazumljiv i racionalan te usklađen s planovima providnosti, odnosno dan od Boga.¹²⁰ U taj poredak ne treba dirati niti ga pokušati promijeniti ili na njega utjecati, već ga je potrebno *shvatiti* i prilagoditi život po njemu.¹²¹ Upravo se zato smatralo kako je zadaća ekonomista otkrivanje prirodnih zakona koji reguliraju ekonomsku aktivnost i tržište, a čija je priroda jednaka prirodi fizičkih zakona.¹²²

Fiziokrati su smatrali kako taj „samorazumljivi“ poredak ljudima treba približiti pomoću sustava obrazovanja koji bi bio pod kontrolom vlasti, a glavnim temeljima političkog

¹¹⁷ Samezo Kuruma, „Physiocracy“, prilagođeno za web iz Samezo Kuruma, Keizaigaku shi (History of Political Economy) (Tokyo: Iwanami Shoten, 1954). <https://www.marxists.org/archive/kuruma/politiceconomy-physiocracy.htm>.

¹¹⁸ „Turgot, Anne Robert Jacques“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62750> (posjet 4.1.2017).

¹¹⁹ Kuruma, „Physiocracy“.

¹²⁰ Jochen Bleicken i Bogo Grafenauer et al., *Povijest svijeta* (Zagreb-Ljubljana: Naprijed, 1977), 164.

¹²¹ Charles Gide i Charles Rist, *A History of Economic Doctrines from the Time of the Physiocrats to the Present Day* (Boston: D.C. Heath, 1915), 5, 8.

¹²² Bleicken i Grafenauer et al, *Povijest svijeta*, 164.

poretka smatrali su privatno vlasništvo i osobnu slobodu. Zadatak fiziokrata bio je približiti ljudima „prirodni poredak“ i njegove zakone, a smatralo se da bi vlada trebala ukloniti sve barijere koje bi prijetile privatnom vlasništvu, osobnoj slobodi i slobodnom tržištu.¹²³ Po tim stavkama vidimo povezanost fiziokratske teorije s ekonomskim liberalizmom kojeg će kasnije do kraja razviti Adam Smith i David Ricardo. U političkom su smislu fiziokrati predstavljali interese agrarne kapitalističke klase, iako još uvelike pod utjecajem feudalnih okvira u kojim se Francuska tada nalazila. Oni su, zagovarajući svoje postavke često simbolički izražene riječima *laissez-faire*, *laissez-passer* (pustite neka svatko čini što hoće i neka sve ide svojim tokom), stajali u oštroj suprotnosti spram tada još uvijek vladajuće doktrine merkantilizma.¹²⁴

U skladu s glavnom parolom o „vlasti prirode“, fiziokrati su smatrali kako upravo poljoprivreda kao proizvodna grana jedina proizvodi bogatstvo i vrijednost pojedinih naroda (ono što su nazivali „čistim proizvodom“), odnosno kako je zemlja jedini izvor bogatstva. U programatskom tekstu fiziokratizma iz 1758. godine koji je napisao François Quesnay pod naslovom *Tableau Economique* tako se navodi kako tzv. „produktivne/proizvodne dobitke“ čine agrikultura, livade, pašnjaci, šume, rudnici, ribarenje, odnosno sve ono što dovodi do stvaranja bogatstva u obliku pića, žitarica, drva, stoke i sirovina.¹²⁵ U kontekstu toga, okosnicu fiziokratske ekonomske teorije čini podjela društva na tri glavne klase: produktivnu/proizvodnu klasu, klasu vlasnika i sterilnu/neproizvodnu klasu. Proizvodnu klasu čine poljoprivrednici koji obrađuju i iskorištavaju zemlju, klasu vlasnika čine zemljoposjednici, dok sterilnu klasu čine obrtnici i trgovci, odnosno svi oni koji od poljoprivrednika dobivaju sirovine koje zatim prerađuju ili konzumiraju.¹²⁶

Fiziokrati su, dakle, smatrali kako jedino poljoprivreda stvara vrijednost, odnosno višak vrijednosti te kako proizvodna klasa poljoprivrednika stvara vrijednost koja omogućava egzistenciju svih ostalih društvenih klasa. Značajno za njihovu teoriju jest to što su preispitivanje stvaranja viška vrijednost iz sfere cirkulacije premjestili u sferu proizvodnje, i to upravo u granu poljoprivredne proizvodnje.¹²⁷ Zato u njihovoj teoriji poljoprivreda zauzima središnje mjesto, a sve reforme koje su zagovarali bile su usmjerene upravo prema toj proizvodnoj grani. Potpuno isključivanje drugih proizvodnih grana iz sfere stvaranja vrijednosti, poput industrijske i manufakturne proizvodnje, proizlazi iz konteksta u kojemu su

¹²³ Gide i Rist, *A History of Economic Doctrines*, 9, 11-12.

¹²⁴ Bleicken i Grafenauer et al., *Povijest svijeta*, 164.

¹²⁵ „François Quesnay -Tableau Economique“, prilagođeno za web iz Arthur Eli Monroe, *Early Economic Thought* (Cambridge, 1923). <https://www.marxists.org/reference/subject/economics/quesnay/1759/tableau.htm> .

¹²⁶ Gide i Rist, *A History of Economic Doctrines*, 19-20.

¹²⁷ Kuruma, „Physiocracy.“

fiziokrati djelovali. Francuska sredine 18. stoljeća bila je dominantno agrarna zemlja, u kojoj su se sredstva za preživljavanje crpila uglavnom iz zemlje¹²⁸, dok je industrijska proizvodnja bila još u povojima. Zato su fiziokrati smatrali kako je značaj industrijske djelatnosti tek u preradi, tj. mijenjanju oblika onog proizvoda kojeg industriji dostavlja poljoprivredna djelatnost.

5.3. Fiziokratizam i liberalizam

Po svojim je teorijskim postavkama fiziokratizam predstavljao odstup od dotadašnjih ekonomskih teorija te je pružio nove poglede ne samo na polje ekonomije, već i na koncept države kao takve. Neki autori, poput Michela Foucaulta, fiziokratizam i fiziokrate smatraju pretečom ne samo ekonomskog liberalizma, već liberalizma u širem smislu. Foucaultovi radovi koji se bave liberalnim guvernamentalitetom stoga pružaju neke vrlo zanimljive teorijske spoznaje o fiziokratizmu, liberalizmu i njihovoj povezanosti. Dva najvažnija aspekta koja je potrebno naglasiti jest da se unutar fiziokratizma i liberalne prakse upravljanja državom uvelike počeo koristiti koncept "prirodnosti" kako bi se određeni objekti opisivali i kako bi se određene prakse legitimizirale. Isto tako, a što je povezano s prethodno rečenim, polje ekonomije postupno postaje predmetom proučavanja znanstvene discipline, čime se izmješta u sferu „stručnjaštva“ i „tehnokratstva“. I jedan i drugi element vidljivi su u fiziokratskoj teoriji i u pisanim radovima fiziokrata.

Što je kod fiziokratizma u teorijskom smislu predstavljalo novitet? U 16. i 17. stoljeću, kada je kao glavna ekonomska teorija prisutan merkantilizam, prakse upravljanja usmjerene su na jedan objekt koji se teorijski razmatra, a to je država. Michel Foucault u svojim razmatranjima o liberalnom guvernamentalitetu tip upravljanja prisutan u to doba naziva *raison d'Etat*. Prema njemu, *raison d'Etat* podrazumijeva tip upravljanja u kojem država mora postati čvrsta i permanentna, tako da može postati bogata i da se može lako oduprijeti izvanjskim opasnostima.¹²⁹ Ono što je značajno jest da država kao realitet postoji u odnosu na samu sebe: ona postoji za sebe i u korelaciji sa samom sobom, bez obzira na zazivanje Boga ili prirode kao na nešto što tu državu validira.¹³⁰ U skladu s tim, države 16. i 17. stoljeća imaju snažno razvijene vojno-diplomatske aparate, čija je svrha bila održavanje ravnoteže na političkom polju, odnosno sprječavanje prevelikog rasta imperijalne moći pojedine države nauštrb drugih država. S druge strane, suprotno od tih ograničenja „prema van“, ne postoje

¹²⁸ Bleicken i Grafenauer et al., *Povijest svijeta*, 165.

¹²⁹ Foucault, *The Birth of Biopolitics*, 4.

¹³⁰ Ibid., 5.

ograničenja u unutrašnjem upravljanju subjektima u državi.¹³¹ Takva je praksa upravljanja uvelike koincidirala s ekonomskom teorijom merkantilizma.

Za razliku od prakse *raison d'Etat*, fiziokratizam svojom teorijom oblikuje i podrazumijeva drugačije prakse upravljanja. Za razliku od tih izvanjskih ograničenja i održavanja ravnoteže koju je podrazumijevao *raison d'Etat*, fiziokrati smatraju da politička moć mora biti moć bez ikakvih izvanjskih ograničenja, bez ikakve protuteže koja bi ju smanjivala. Jedine granice koje bi trebale obuzdavati tu političku moć jesu granice koje proizlaze iz nje same.¹³² Drugim riječima, ono što ograničava tu moć jest sama prirodnost objekta u kojeg se ne smije direktno dirati. Ono što je još bitno jest da se upravo tu uvodi koncept „prirodnosti“ kao nešto što služi za legitimizaciju. Kako navodi Foucault, politička ekonomija traži određenu „prirodnost“ unutar praksi vladanja kao takvih¹³³ odnosno na objekte svog interesa gleda kao na objekte koji imaju neku svoju specifičnu prirodu¹³⁴ i koju prakse vladanja zatim trebaju poštivati i održavati. Praksa vladanja koja proizlazi iz toga jest ona praksa koja postavlja pitanje kako vladati na samoj granici između previše ili premalo intervencije u odnose koji su određeni samom prirodom stvari.¹³⁵

Ono što proizlazi iz fiziokratizma, prema Foucaultovog teoriji, jest moderno poimanje ekonomije kao znanosti i moderno poimanje upravljanja državom, odnosno liberalno poimanje upravljanja državom. Kada se ekonomija posve prebaci u sferu znanosti, u kojoj njome upravljaju fizički zakoni, ona postaje predmet kojim se počinju baviti „stručnjaci“ koji upravo zbog svoje stručnosti jedini i mogu proniknuti u te „prirodne zakone“. Osim toga, i polje ekonomije i država počinju se promatrati kao mjesta gdje se stvarima treba dopustiti da se odvijaju u skladu s njihovom prirodom. Upravo se to vidi u onom poznatom fiziokratskom motu *laissez-faire, laissez-passer* (pustite neka svatko čini što hoće i neka sve ide svojim tokom). Imajući na umu sve ovo, odnosno jasnu suštinsku povezanost fiziokratizma i liberalizma, nije neobično što i Ivan Lovrić u svojem *Komentaru* zaziva stručnjake na polju ekonomije kada kaže: „Koristi bi bilo onda, kad bi se počelo u praksi provoditi ono, što su već iskušali i što naučavaju mnogi drugi slavni vještaci u zemljoradnji.“¹³⁶

¹³¹ Ibid., 5-6.

¹³² Ibid., 14.

¹³³ Ibid., 15.

¹³⁴ Ibid., 16.

¹³⁵ Ibid., 18-19.

¹³⁶ Lovrić, *Bilješke*, 144.

5.4. Prikazi Morlaka kod Fortisa i Lovrića u kontekstu fiziokratskih postavki – odstupanja ili poklapanja?

Kako je već iscrpno prikazano u prethodnom poglavlju, okosnicu ekonomske „drugosti“ Morlaka u tekstovima Fortisa i Lovrića čine tri toposa – o ekonomskoj zaostalosti, iracionalnosti i autarkičnosti – koji ujedno ocrtavaju ekonomske pozicije autora. Kako bi se vidjelo uklapaju li se te ekonomske pozicije u okvire fiziokratske teorije, potrebno je sagledati kakvu točno ulogu Morlaci kao stočari zauzimaju u okvirima fiziokratske teorije te spadaju li stavovi obojice autora u te okvire. Iako je fiziokratska teorija do nekih područja došla kasnije i iako ona varira ovisno o kontekstu, kao ogledni tekst s kojim ćemo komparirati stavove Fortisa i Lovrića uzet ćemo *Tableau Economique* François Quesnayja budući da je taj tekst prvi koji je objasnio stavove fiziokrata i budući da on sumira one najosnovnije postavke fiziokratizma, za koje možemo pretpostaviti da su vrijedile za sve fiziokrate.. Isto tako, budući da ekonomski stavovi Fortisa i Lovrića u njihovim djelima nisu eksplicitni, već su posredno rekonstruirani na temelju njihova pisanja o Morlacima, o njima i možemo govoriti samo na poprilično općenitoj razini i uz stanovite zadržke.

François Quesnay tako u svom programatskom tekstu na samom početku definira okvire proizvodne privredne djelatnosti, odnosno djelatnosti koja proizvodi vrijednost i bogatstvo. U te okvire spada cjelokupna agrikultura, obuhvaćajući sve ono iz čega se proizvode sredstva za preživljavanje ljudi i sirovine koje se iz toga mogu izvući. Tu granu čine sva prirodna bogatstva (šume, pašnjaci, vode, livade) iz kojih se zatim izdvajaju žitarice, riba, stoka i sirovine koje prerađuje sterilna/neproizvodna klasa. U kontekstu toga možemo zaključiti kako temeljna privredna djelatnost Morlaka spada u okvire proizvodnih djelatnosti prema fiziokratskoj teoriji, budući da Morlaci ostale društvene klase opskrbljuju mesom i sirovim materijalima.¹³⁷

Upravo zbog toga Morlaci vrlo često predstavljaju predmet razmatranja fiziokrata, najviše zbog zaostalosti metoda koje su koristili, ne samo pri stočarenju, već i pri uzgoju žitarica. I sam Quesnay, govoreći o kultivaciji zemlje, naglašava kako se zemlja ne smije obrađivati na zaostao način korištenjem volova te kako u pitanju nikako ne smiju biti male i raštrkane čestice zemlje koje omogućavaju samo poljoprivrednu proizvodnju malih razmjera. Kultivacija malih razmjera u kojoj se koriste zaostale metode, prema Quesnayju, ne dovodi do potpunog iskorištavanja potencijala zemlje te samim time ne dovodi do potpunog izvlačenja

¹³⁷ „François Quesnay -Tableau Economique.“

vrijednosti i bogatstva iz te zemlje. Prema njegovu mišljenju, takva kultura govori o siromaštvu i propasti onih naroda koji je prakticiraju.¹³⁸ Problem sitnih i razasutih čestica zemlje te zaostalih metoda kultiviranja zemlje predstavljali su glavne predmete razmatranja dalmatinskih fiziokrata, ne samo na području „nove stečevine“, već na području čitave Dalmacije.

Nadalje, neotuđivost privatnog vlasništva za fiziokrate predstavlja okosnicu društvenog poretka te božansko pravo. Vlasnici zemlje prvi su „djelitelji“ bogatstva, budući da su zemlju kultivirali i unaprijedili.¹³⁹ Ono što je zanimljivo jest da fiziokrati u svojoj teoriji ne preispituju način na koji su zemljoposjednici došli do zemlje, već naglašavaju kako su oni svoju zemlju dobili „od Boga“, pri čemu se vidi kako se sama apropijacija zemlje od strane zemljoposjednika ne uzima u obzir, već se pravda pozivanjem na apstraktno božansko pravo. Zbog svega navedenog, u fiziokratskoj teoriji vlasnici se zemlje prepoznaju po tome što dobivaju vrijednost/bogatstvo u obliku rente, a da uopće ne sudjeluje u proizvodnom procesu. Pri tome se tu klasu ne naziva sterilnom, upravo zbog činjenice što ona posjeduje zemlju i što prisvaja višak vrijednosti zemljoradnika.¹⁴⁰ Zadaća vlasnika zemlje bila je nastaviti kultivirati, odnosno poticati kultiviranje svoje zemlje, svoje bogatstvo puštati u optjecaj radi općeg dobra, pružati društvu razne usluge, plaćati poreze te se primjereno odnositi prema poljoprivrednim radnicima.¹⁴¹

Budući da djela Fortisa i Lovrića nisu djela ekonomske provenijencije, u njima ne možemo naći detaljno elaborirane ekonomske prakse ili ekonomske stavove. Međutim, upravo u njihovim opisima Morlaka i njihove privrede posredno možemo zaključiti da su i Fortis i Lovrić dijelili fiziokratske stavove. Tako se jasno može vidjeti da se tri toposa koji govore o ekonomskoj „drugosti“ Morlaka uklapaju u temeljne okvire fiziokratske teorije. I Fortis i Lovrić kod Morlaka kritiziraju nekoliko glavnih komponentni: zaostalost poljoprivrednih metoda i oruđa (povezujući ih čak s oruđima iz antičkih vremena), iracionalno postupanje sa zemljom (nepostojanje vrtova, nedovoljna briga za stoku, uvoz kultura koje bi Morlaci sami mogli saditi na svojim poljima, neiskorištavanje potencijala zemlje) te zemljišne odnose koji su tada bili na snazi. Razlika postoji jedino u tome što Lovrić o negativnostima kolonata i o potrebi privatnog vlasništva govori dok piše o Morlacima, dok se Fortis na to

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Gide i Rist, *A History of Economic Doctrines*, 22.

¹⁴⁰ David Gleicher, „The Historical Bases of Physiocracy: An Analysis of the „Tableau Economique,“ *Science and Society* 46 (1982): 339, Karl Marx, *Theories on Surplus Value* (London: Lawrence&Wishart, 1951), 71.

¹⁴¹ Gide i Rist, *A History of Economic Doctrines*, 25-26.

referira dok piše o priobalnom seljačkom stanovništvu. Neovisno o još nekim razlikama između dvojice autora (Lovrićeva veća osjetljivost na kontekst života Morlaka, Fortisov izraženiji esencijalistički pogled na Morlake), možemo zaključiti kako obojica dijele stavove koji se uklapaju u opći okvir fiziokratske teorije. O tome svjedoči i činjenica kako se toposi koji su analizom proizašli iz njihovih tekstova uvelike podudaraju s nekoliko glavnih postavki fiziokratizma: osuvremenjavanjem poljoprivredne metode i oruđa, racionalnim iskorištavanjem zemlje, maksimizacijom produktivnosti zemlje te pitanjem (privatnog) vlasništva.

5.5. Tekstovi A. Fortisa i I. Lovrića u kontekstu dalmatinskog fiziokratizma

S obzirom na to da je u drugoj polovici 18. stoljeća u Dalmaciji postojala vrlo razgranata fiziokratska aktivnost koju je provodila tamošnja intelektualna elita, koja je bila čvrsto međusobno povezana, ali povezana i sa strujanjima koja su dolazila iz Italije, zanimljivo je sagledati djela Alberta Fortisa i Ivana Lovrića u kontekstu dalmatinskog fiziokratizma. Cilj je pokazati kako su i Lovrić i Fortis, neovisno o tome što su među njima postojale razlike u habitusima, participirali u političko-ekonomskom diskursu fiziokratizma te kako su, sukladno tome, u svojim tekstovima reproducirali određene obrasce pri opisima Morlaka i dalmatinske privrede koji su bili zajednički mnogim dalmatinskim fiziokratskim piscima. Isto tako, nastojat će se pokazati kako su i ekonomske rasprave te agrarno-gospodarska društva također bili sredstva kojima se morlakizam kao diskurs širio.

Poznato je kako je Alberto Fortis, kao etablirani znanstvenik i fiziokrat, u svojim putovanjima po Dalmaciji izgradio brojne i čvrste veze s tamošnjom intelektualnom elitom i gospodarskim društvima koja su počela nicati u nekoliko većih dalmatinskih gradova. Štoviše, Fortis je bio prijatelj Radoša Michielija Vitturija i bio je dopisni tajnik splitske gospodarske Akademije.¹⁴² Također se dopisivao s mnogim pripadnicima dalmatinske intelektualne elite (poput Julija Bajamontija), a s jednim je svojim radom ekonomske tematike sudjelovao i u izlaganjima u Splitskom gospodarskom društvu. Djelo koje je tamo izložio pod naslovom *O uzgoju kestena i o njegovu uvođenju u primorsku i unutrašnju Dalmaciju* predstavlja treće njegovo djelo u kojemu piše o Dalmaciji. To je ujedno najmanje poznato i najmanje istraženo njegovo djelo koje se bavi dalmatinskom ekonomikom.¹⁴³

¹⁴² Božić-Bužančić, *Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu*, 108.

¹⁴³ Josip Bratulić, „Alberto Fortis i njegov Put po Dalmaciji,“ u *Alberto Fortis, Put po Dalmaciji*, XXII.

U tom se djelu Fortis referira na Morlake i priobalne seljake govoreći da će uzgoj kestena Morlaka maknuti od pluga kojim se ne zna služiti i vratiti ga pastirskom životu koji odgovara njegovoj naravi i porijeklu. Za seljake pak kaže da su podivljali i bez stege, dok bi uzgojem kestena postali razboriti i pitomi.¹⁴⁴ Na ovom primjeru vidimo kako su Fortisovi opisi Morlaka i priobalnih seljaka u suštini isti u dva djela različitih provenijencija. Morlačko nesnalaženje u poljoprivredi on tako obrazlaže njihovim karakterom i pastirskim načinom života te ponovno naglašava preveliku drskost priobalnog seljaštva. Na osnovi toga bi se moglo zaključiti kako je morlakistički diskurs brzo i lako cirkulirao i širio se i putem radova ekonomske tematike u gospodarskim društvima dalmatinskih gradova. Na primjeru ovoga Fortisova djela moguće je uočiti poveznicu između njegovih fiziokratskih uvjerenja, opisa Morlaka i seljaka koji nastaju pod utjecajem tih stavova te naposljetku njegovu povezanost s dalmatinskim fiziokratskim pokretom, s obzirom na to da svoje djelo izlaže u jednom od tamošnjih gospodarskih društava.

Za razliku od Fortisa, Lovrić nije bio etablirani znanstvenik i nije imao izgrađenu reputaciju u intelektualnim krugovima. To je posljedica ne samo razlike u mjestima rođenja, habitusima i životnim okolnostima, već i činjenice da je Lovrić od Fortisa bio puno mlađi te da je i preminuo vrlo mlad, u svojim ranim dvadesetima. Zbog toga Lovrić iza sebe nije ostavio puno pisanih tragova, a nije imao ni vremena izgraditi neke razgranatije društvene veze ili vlastitu reputaciju. Međutim, neovisno o tome, postoje neke naznake o povezanosti obitelji Lovrić s vodećim figurama fiziokratizma u Dalmaciji, ali i o uključenosti obitelji Lovrić u neke protoindustrijske pothvate i projekte. Lovrići su tako u suradnji s obitelji Garanjin iz Trogira radili na eksploataciji ruda u okolici Sinja¹⁴⁵, o čemu će više riječi biti kasnije. Unatoč tome što nemamo puno dostupnih Lovrićevih tekstova na temelju kojih bismo mogli tražiti poveznice s dalmatinskim fiziokratskim pokretom, iz njegovih *Bilješki o Putu po Dalmaciji* i podataka o njegovu životu ipak možemo pokazati određene čvrste veze te dokazati Lovrićevu sklonost fiziokratizmu.

Jedan od najpoznatijih dalmatinskih fiziokrata, Ivan Luka Garanjin, napisao je djelo naslova *Reforma Dalmacije: ekonomsko-politička razmišljanja*, koje je objavljeno 1796. godine. U njemu Garanjin daje opsežnu analizu stanja dalmatinske privrede te navodi koji su glavni problemi i kako bi ih trebalo riješiti. Ono što je zanimljivo jesu Garanjinovi opisi

¹⁴⁴ Ibid., XXIII.

¹⁴⁵ Josip Ante Soldo, „Rudnik obitelji Lovrić i Garanjin na Peruči kod Sinja (prilog rudarstvu u Dalmaciji u XVIII st.),“ *Radovi centra JAZU u Zadru* 25 (1978): 364.

morlačke privrede, odnosno privrede stanovnika u unutrašnjosti Dalmacije. On tako kritizira poljoprivredu koja je prepuštena „skitskim rukama“ i koja zbog toga daje samo „divlje i oskudne plodove“. ¹⁴⁶ Nakon što je podvrgao kritici neke metode morlačke poljoprivrede (npr. nedovoljnu brigu za polja i stoku) ¹⁴⁷, Garanjin u jednom paragrafu daje primjer morlakističkog diskursa *par excellence* pišući slijedeće: „Morlak je ravnodušan spram budućnosti, iskreno darežljiv, katkad sklon krađi a katkad smjel i poduzetan, u nekim prilikama radin, većim dijelom godine mlitav i lijen, neuk u umijeću gospodarenja, bez sposobnosti predviđanja, bez želje da bilo što prištedi, razmeće se nakon žetve da bi tijekom zime i proljeća stradavao od gladi. U godinama oskudice, ne nalazeći ni pomoći ni zajma kod trgovaca, pritisnut očajem i bijedom seli u Bosnu i Banat. Ta je bijeda zaista takva i tolika da nema pera koje bi je moglo svu opisati.“ ¹⁴⁸ Na ovom primjeru možemo vidjeti standardne elemente morlakističkog diskursa kojeg su u svojim djelima gradili i Fortis i Lovrić, a koji se tiču morlačkog karaktera. Naime, i Garanjin predodžbu o Morlacima gradi naglašavajući krajnosti njihovog karaktera te njihovu neukost po pitanju ekonomike.

Nadalje, na još nekoliko mjesta u Garanjinovu radu moguće je detektirati obrasce opisa dalmatinske privrede koji nalikuju Lovrićevim i Fortisovim, te uopće, njegovu veliku upućenost u fiziokratsku teoriju. Na jednom mjestu u djelu navodi da je uzrok bijede i kod Morlaka i kod priobalnog seljaštva činjenica da vlada neznanje oko obrade zemlje, ali kako je Morlak lijen, za razliku od seljaka koji je radišan, pri čemu možemo opaziti sličnosti pogotovo s Lovrićem, koji je lijenost Morlaka naglašavao na više mjesta u svom djelu. Na drugom mjestu pak vidimo kako Garanjin u suštini dijeli Fortisovo nezadovoljstvo ponašanjem i položajem težaka pišući da dalmatinski težaci uživaju najbolji status i najšire povlastice, ali kako ne priznaju ovisnost o svom gospodaru te kako su izrazito nemarni. Oni „ne štiju zakone podređenosti i poslušnosti“, a za polja se uopće ne brinu. ¹⁴⁹ Po ovome vidimo kolika je bila povezanost najprije između Fortisa i Garanjina, odnosno Fortisa i gospodarskih akademija u Dalmaciji, te općenito među dalmatinskom intelektualnom elitom što se tiče fiziokratskih stavova i fiziokratske teorije.

Općenito gledajući, stavovi dalmatinskih fiziokrata i reforme koje su oni predlagali uvelike se poklapaju s onime što su pisali i Fortis i Lovrić. Svi se pokušaji reformi mogu

¹⁴⁶ Ivan Luka Garanjin, *Reforma Dalmacije: ekonomsko-politička razmišljanja*, prev. Katarina Hraste i Josip Posdel, prir. Danica Božić-Bužančić (Zagreb: Dom i svijet, 2004), 88.

¹⁴⁷ Ibid., 100.

¹⁴⁸ Ibid., 101.

¹⁴⁹ Ibid., 138.

sažeti u onih nekoliko glavnih stavki koje su već bile navedene u prikazu poljoprivrede kao fiziokratskog ideala: zagovaranje neotuđivosti privatnog vlasništva, kritika zaostalih poljoprivrednih metoda i oruđa te zagovaranje što racionalnije i potpunije eksploatacije zemljišta, pri čemu su fiziokrati uvelike kritizirali raskomadanost posjeda u Dalmaciji. Jerolim Bajamonti je, primjerice, napisao kratak tekst 1791. godine u kojem sažima one reforme za koje misli da bi najviše pomogle gospodarskom stanju u Dalmaciji. Tako, između ostalog, kaže da seljačku klasu treba podučiti poslovima kojima se ona svakodnevno bavi, da seljake treba poticati nagradama da prihvate moderne metode obrade zemlje te kako treba riješiti „nepotrebne nesuglasice između vlasnika i kolona.“¹⁵⁰ Bajamonti isto tako kaže kako seljaštvo „treba uzdizati i intelektualno, a da se nepotrebno ne uzoholjuje. Osim toga treba u njima uzdržati njihovu pravu, ponešto grubu prirodu.“¹⁵¹

Produkcija tekstova dalmatinskih fiziokrata bila je poprilično bogata. Zbog jezičnih i fizičkih barijera (tekstovi su na talijanskom jeziku te se nalaze po mnogim arhivima i talijanskim časopisima 18. stoljeća) teško je proći veći broj tekstova te naći više primjera morlakističkog diskursa u njima, odnosno sličnosti u opisima dalmatinske privrede s onim opisima koje su dali Fortis i Lovrić. Međutim, neovisno o tome, na nekoliko reprezentativnih tekstova jasno se vidi kako su i gospodarske akademije u dalmatinskim gradovima također bile žarišta iz kojih se morlakizam kao diskurs mogao širiti te kako je dalmatinska intelektualna elita bila poprilično ujedinjena oko reformi za koje je smatrala da se trebaju provesti za ekonomski boljitak Dalmacije. Ako postoji neki primjer pisanja o Morlacima od strane fiziokrata, on se u potpunosti uklapa u matricu morlakističkog diskursa Fortisa i Lovrića. Ukoliko pak analiziramo primjere pisanja o priobalnom seljaštvu, kolonatskom sustavu ili potrebnim reformama, kojih ima nešto više, moguće je uočiti potpuno poklapanje sa stavovima Fortisa i Lovrića. Sve nam to ilustrira zanimljivu isprepletenost morlakizma i ekonomske teorije, i aktera koji su u njih bili involvirani.

¹⁵⁰ „Jerolim Bajamonti o podizanju dalmatinske poljoprivrede godine 1791,“ u *Na izvorima historije sv.3 – privreda Hrvatske XVII-XIX stoljeća – izbor građe*, prir. dr. Miroslava Despot (Zagreb: Školska knjiga, 1957), 20.

¹⁵¹ Ibid., 20.

6. Tekst i kontekst

6.1. Političko i ekonomsko stanje Mletačke republike krajem 18. stoljeća

Kontekst morlakizma kao diskursa valja promatrati na nekoliko razina. Prvu razinu čini ekonomsko-politički kontekst Mletačke Republike 18. stoljeća. Republika je tada prolazila kroz niz strukturnih promjena, a koje su dovele do toga da ona više nije predstavljala europsku trgovačku i pomorsku silu, već je izgurana na položaj ekonomske periferije te se transformirala u lokalnu silu, s Jadranskim morem kao najvažnijim područjem interesa.¹⁵² Zajedno s merkantilističkom ekonomskom politikom u kojoj su vlasti ustrajale do samog kraja Republike to je dovelo do niza političkih promjena i raslojavanja unutar struktura političke vlasti. Nadalje, budući da su mletačko zaleđe i prekomorski posjedi bili pretežito agrarna područja, kao reakcija na to javljaju se i fiziokratski impulsi koji su nastojali identificirati goruće probleme mletačke ekonomije i poljoprivrede. S druge strane, na intelektualnom polju prosvjetiteljska strujanja oblikuju specifične interese znanstvene i intelektualne zajednice koji su išli u smjeru proučavanja civilizacijski „inferniornih“ naroda i područja. Te su ključne promjene na ekonomskom, političkom i intelektualnom polju utjecale na morlakizam kao diskurs te ga naposljetku i oblikovale. Stoga je bitno vidjeti koja je bila upotreba, funkcija i značenje morlakističkog diskursa unutar tog društveno-povijesnog konteksta. Ipak, potrebno je naglasiti da se promjene u tih nekoliko sfera ne mogu promatrati odvojeno, već su one bile povezane i međusobno uvjetovane.

Mletačka ekonomija i merkantilističke mjere koje su vlasti provodile podrazumijeva korištenje mehanizama u obliku niza nameta, carina i poreza koji su za cilj imali čvrstu kontrolu mletačkog gospodarstva, a koje su sustavno kočile proces jačeg razvoja novih ekonomskih odnosa. Takve su se mjere ogledale i u, primjerice, vrlo snažnoj poziciji gilda i cehova¹⁵³ koji su proizvodnju činili skupom, a proizvode nekonkurentnima.¹⁵⁴ U mletačkim se pokrajinama, poput Dalmacije, guše impulsi manufakturne i (proto)industrijske proizvodnje, a svi eventualni viškovi proizvoda i sirovine usmjeruju se u glavni grad kako bi se napunila državna blagajna. Uz sve to, mletački prekomorski posjedi i posjedi u zaleđu bili su većinom agrarni, a poljoprivredna je proizvodnja bila zaostala.

¹⁵² Frederic C. Lane, *Povijest Mletačke Republike* (Zagreb: Golden marketing/Tehnička knjiga, 2007), 450.

¹⁵³ Luciano Pezzolo, „The Venetian Economy,” u *A Companion to Venetian History 1400-1797*, ur. Eric. R. Dursteler (Leiden-Boston: Brill, 2013), 272.

¹⁵⁴ Carlo M. Cipolla, „The Decline of Italy: The Case of a Fully Matured Economy,” *The Economic History Review* 5 (1952): 183.

Osim što su takvi procesi doveli do promjena u strukturi vladajućeg aristokratskog staleža, oni su doveli i do pojave fiziokratskih impulsa i u Dalmaciji i na Terrafermi. Počela su se osnivati gospodarska društva koja su nastojala rješavati goruća pitanja mletačke poljoprivredne proizvodnje. Fiziokratski je pokret u sklopu Mletačke Republike zahtijevao unaprjeđenje poljoprivrede kako bi se poboljšala ekonomska pozicija Venecije.¹⁵⁵ Općenito gledajući, na razini cijele Italije većina je stanovništva živjela na selu, a poljoprivreda je bila glavni resurs talijanske ekonomije.¹⁵⁶ U Dalmaciji se fiziokratski pokret uklapao u širi pokret cijelog mletačkog područja, a na njega je utjecala upravo dugoročna stagnacija proizvodnih snaga u Mletačkoj Republici koja je Dalmaciju učinila ekonomski nazadnom pokrajinom.¹⁵⁷

U tom kontekstu i Alberto Fortis i Ivan Lovrić u svojim djelima i svojim „morlakizmima“ ujedno šire i fiziokratske ideje. Iako su obojica autora bila aktivna ili povezana s fiziokratskim pokretom i fiziokratskim učenjima, njihovi se diskursi ne mogu mehanički promatrati isključivo kao posljedica ekonomskog konteksta u kojemu su oni živjeli, već i kao posljedica njihove pripadnosti intelektualno-znanstvenoj eliti koja se našla pod utjecajem prosvjetiteljskih strujanja. Upravo u intelektualno-prosvjetiteljskim krugovima fiziokratizam kao teorija i nastaje, da bi se naposljetku pokušala primijeniti i u praksi. Upravo isprepletenost ekonomskog i intelektualnog čini njihove diskurse zanimljivima. S jedne strane, i Fortis i Lovrić u svojim djelima daju vrlo eksplicitne fiziokratske komentare, pri čemu se može vidjeti utjecaj ekonomsko-političkog konteksta u kojemu su živjeli. S druge strane, međutim, njihova djela reproduciraju tipičnu prosvjetiteljsku opreku civilizacija vs. barbarstvo, pri čemu se Morlaci, naravno, smještaju u potonju skupinu. U tom je pogledu vrlo indikativna činjenica da su, prema nekim autorima, upravo fiziokrati u opću upotrebu uveli pojam „civilizacije“, definiravši ju „skupom ustanova i tehnika kojima raspolažu velika carstva na vrhuncu moći“.¹⁵⁸ Fiziokrati su tako smatrali da civilizacijska dostignuća pojedinih naroda ovise o „gospodarskim, tehnološkim i demografskim činjenicama danog društva.“¹⁵⁹ Vidimo, dakle, kako se pri kontekstualizaciji morlakizma kao diskursa uvijek na umu mora imati međusobna isprepletenost i međuovisnost pojedinih društvenih sfera, u ovom slučaju ekonomske i intelektualne.

¹⁵⁵ Vladimir Stipetić, *Povijest hrvatske ekonomske misli (1298.-1847.)* (Zagreb: Golden marketing, 2001), 550.

¹⁵⁶ Anna Maria Rao, „Enlightenment and Reform,“ u *Early Modern Italy: 1550-1796*, ur. John. A. Marino (Oxford: Oxford University Press, 2002), 237-238.

¹⁵⁷ Stipetić, *Povijest hrvatske ekonomske misli*, 549-550.

¹⁵⁸ Ibid., 554.

¹⁵⁹ Ibid., 554.

Nadalje, promjene ekonomskih struktura u Mletačkoj Republici tijekom 18. stoljeća dovode i do promjena unutar političke sfere, odnosno unutar mletačkog imaginarija i diskursa koji su govorili o mletačkoj imperijalnoj moći. Republika je nizom ratova protiv Osmanskog Carstva izgubila brojne važne posjede, ali je zauzvrat stekla čitavo dalmatinsko zaleđe. To je značilo da je Dalmacija počela zauzimati značajniju poziciju unutar mletačkog političkog imaginarija nego što ju je imala prije, a isto je tako značila i veću vidljivost jednog „barbarskog“ naroda koji je živio upravo u dalmatinskom zaleđu. Nadalje, mletački se imperijalni diskurs nije mijenjao samo sukladno političkim promjenama koje su se tada događale, već sukladno i intelektualnim vrijednostima prosvjetiteljstva koje su tada osnaživale.¹⁶⁰ Larry Wolff tako naglašava da su Morlaci unutar mletačkog imperijalnog diskursa bili referentna točka na temelju koje se o Dalmaciji govorilo u kontekstu novonastajuće dihotomije Zapadna-Istočna Europa¹⁶¹, a koji je zapravo podrazumijevao govor o ekonomskoj inferiornosti i ekonomskoj superiornosti. Nadalje, Wolff naglašava da je razvoj imperijalnog diskursa u čijem je centru bila Dalmacija za cilj imala konstruirati obrise jednog „jadranskog imperija“ koji je stupio na pozornicu nakon mletačke ekonomske propasti i propasti njezinog „atlantskog imperija“.¹⁶² Diskurs o ekonomskoj zaostalosti Dalmacije trebao je opravdati poteze koji su nastojali osigurati njezin ekonomski napredak,¹⁶³ odnosno ekonomsku eksploataciju. I na ovom primjeru mletačkog imperijalnog imaginarija vidimo ispreplitanje ekonomskog, političkog i intelektualnog što je naposljetku oblikovalo morlakizam kao diskurs.

I Fortis i Lovrić u svojim djelima Morlake prikazuju kao tu „referentnu točku“ u odnosu na koju se Dalmacija smješta na niži „civilizacijski rang“. To potvrđuje ogroman broj primjera u kojima oba autora Morlake povezuju ili s antičkim barbarskim narodima ili sa suvremenim narodima koje se smatralo „civilizacijski“ nazadnima.¹⁶⁴ U tom smislu se vidi kako Fortisov morlakizam i Lovrićev navodni (anti)morlakizam zapravo čine jedinstven diskurs. Međutim, zanimljivo je promotriti političke pozicije Fortisa i Lovrića koje se konstituiraju unutar morlakističkog diskursa. Osim što Lovrić iskazuje veću osjetljivost prema morlačkom načinu života, on vrlo eksplicitno nastoji „opravdati“ položaj i postignuća

¹⁶⁰ Wolff, *Venice and the Slavs*, 3.

¹⁶¹ Ibid., 7.

¹⁶² Ibid., 7.

¹⁶³ Ibid., 7.

¹⁶⁴ Fortis tako navodi kako se Morlaci malo razlikuju od Ukrajinaca u nekim segmentima. Fortis, *Put po Dalmaciji*, 51. Lovrić Morlake uspoređuje sa Škotima i Ircima po pitanju odgoja, zatim sa antičkim Germanima, Skitima i Getima (72). Lovrić, *Bilješke*, 67,68,72.

dalmatinske intelektualne i političke elite,¹⁶⁵ smatrajući politički i ekonomski položaj Dalmacije unutar mletačkog imperija uzrokom činjenice što ta elita ne može ispuniti svoje „potencijale“. Stoga se može zaključiti da Lovrić u svome morlakističkom diskursu distingvira samog sebe i političku elitu Dalmacije u cjelini od „barbarstva“ Morlaka u unutrašnjosti Dalmacije. Na taj način i Fortis i Lovrić u svome diskursu o Morlacima sami sebe pozicioniraju kao „civilizacijski“ superiorne, s tim da između njih dvojice postoji hijerarhijska razlika koja oslikava političku i ekonomsku inferiornost Dalmacije u odnosu na mletački centar. Na tom primjeru vidimo kako morlakistički diskurs, između ostalog, oslikava i političke tenzije koje su postojale u odnosu mletačke Dalmacije i Venecije u drugoj polovici 18. stoljeća.

Posljednja razina kontekstualizacije morlakizma tiče se partikularnih interesa obojice autora za koje se može zaključiti da su stajali u pozadini nastanka njihovih djela. Ako sagledamo teme o kojima su pisali, vidljivo je kako su i Ivan Lovrić i Alberto Fortis svojim djelima nastojali adresirati prosvjetiteljsku znanstveno-intelektualnu elitu te se unutar nje snažnije etablirati. Alberto Fortis, iako je kao stariji i iskusniji pisac imao izgrađenu reputaciju, teži za dobivanjem profesorskog mjesta na Padovanskom sveučilištu. U tom pothvatu trebalo mu je pomoći upravo njegovo kapitalno djelo *Put po Dalmaciji*, budući da se nadao da će mu ono povećati šanse za dobivanjem katedre.¹⁶⁶ U tom Fortisovu pokušaju etabliranja unutar znanstvene zajednice mogu se uočiti i materijalni interesi. Naime, on nije težio isključivo tome da se dokaže kao znanstvenik, već je u pitanju bila i njegova egzistencija. Kao osiromašenom plemiću, njegova su prva putovanja po Dalmaciji financirali pripadnici engleske elite, a nešto kasnije i mletačke vlasti koje su ga poslale kao deputata sa zadatkom da istraži potencijale ekonomske eksploatacije te pokrajine. Fortisov je morlakizam, dakle, korespondirao s interesima prosvjetiteljske znanstvene elite unutar koje se upravo u 18. stoljeću razvijaju interesi za ono „egzotično“, dok je s druge strane bio uvjetovan i njegovim konkretnim egzistencijalnim potrebama.

I Ivan Lovrić se, s druge strane, obraća toj istoj znanstvenoj zajednici. Iako on u svojem djelu Fortisa kritizira na temelju činjenica koje kao dalmatinski domorodac bolje

¹⁶⁵ Lovrić tako o dalmatinskoj eliti kaže: „Isti bi se razlog mogao navesti i za najobrazovanije Dalmatince, jer ni oni ne mogu imati vrline ravnih vrlinama Talijana, koji o njima drže, da su glupi od prirode. No Dalmatinci se tješe s tim, što su iz tako glupa naroda izašli ljudi, koji su stekli pohvale najkulturnijih naroda. Da ne govorimo o drugima, *Marko Antonije de Dominis* i još živi *Ruđer Bošković*, bivši isusovac, rodom Dubrovčanin i danas ako ne prvi, a ono jedan od prvih evropskih matematičara, dva su svijetla, koja dovoljno dokazuju, koliko se mogu usavršiti prirodene sposobnosti Dalmatinaca, na žalost odviše nesretnih, što nemaju potrebnih sredstava, da dadu dokaza o svojem talentu.“ Lovrić, *Bilješke*, 137.

¹⁶⁶ Wolff, *Venice and the Slavs*, 85.

poznaje, on ne izlazi iz morlakizma kao diskursa o „egzotičnom“ koji je tada fascinirao prosvjetiteljsku javnost. U tom je kontekstu zanimljivo što Lovrić piše na talijanskom jeziku, iako u samom djelu kritizira pripadnike dalmatinske elite koji se srame koristiti svoj materinji jezik.¹⁶⁷ Njegovo je pisanje na talijanskom jeziku indikativno i ukazuje na činjenicu da se Lovrić prvenstveno obraća mletačkoj i europskoj intelektualnoj eliti. Nadalje, Lovrić je u svoje djelo uvrstio i biografiju hajduka Stanislava Sočivice, tekst koji se strukturno u potpunosti uklapa u morlakistički diskurs Alberta Fortisa. Nije slučajno što je upravo taj tekst doživio snažniji odjek u europskim zemljama te daje naslutiti kako je motiv iza objave te biografije bila upravo stanovita želja za literarnim uspjehom.¹⁶⁸

6.2. Ekonomsko stanje u Dalmaciji u drugoj polovici 18. stoljeća

Za Dalmaciju u okvirima Mletačke Republike možemo reći da je u ekonomskom i političkom smislu imala status polukolonije. Osim što se nalazila na samoj periferiji, Dalmacija je strukturno mletačkim vlastima uvijek služila kao izvor sirovina koje su se iz nje izvlačile, a s druge je strane služila kao tržište za gotove mletačke proizvode. Mletački kolonijalizam u Dalmaciji tako nije podrazumijevao brutalnu i okrutnu eksploataciju radne snage ili nasilno otimanje i prisvajanje zemlje, kao što je to bio slučaj sa španjolskim kolonijalizmom, već je u pitanju bilo sustavno nametanje ekonomskih i političkih restrikcija koje su za cilj imale ugušiti samostalnu manufakturnu i (proto)industrijsku proizvodnju te sav višak trgovačke robe i sirovina usmjeriti prema glavnom gradu. Takav se položaj Dalmacije uistinu može okarakterizirati polukolonijalnim budući da država raznim nametima, odredbama i restrikcijama usmjerava privredu podređene pokrajine u svoju korist, a da pritom ne koristi fizičku silu, već koristi svoju poziciju moći i političke mehanizme koji iz te pozicije proizlaze. Takav odnos prema Dalmaciji kao pokrajini uklapao se u dominantnu ekonomsku politiku koje su se mletačke vlasti pridržavale do samog kraja Mletačke Republike.¹⁶⁹

Nekoliko je odrednica dalmatinskog ekonomsko-političkog konteksta bitno za razumijevanje morlakizma Alberta Fortisa i Ivana Lovrića. Tijekom 17. i 18. stoljeća Mletačka Republika u protuosmanskim ratovima dobiva posjede duboko u unutrašnjosti Dalmacije. Ti su se posjedi po svojem imovinsko-pravnom statusu razlikovali od priobalnih

¹⁶⁷ Lovrić tako kaže: „Dandanašnji se najobrazovaniji Dalmatinci ne udostojavaju upotrebljavati svoj talent za rodno pjesništvo, a neki od straha, da ne budu smatrani barbarima, vele čak i to, da ne znaju ni jezika (misleći budalasto, da je to dika).“ Lovrić, *Bilješke*, 108.

¹⁶⁸ Raspudić, *Jadranski (polu)orijentalizam*, 138.

¹⁶⁹ Lovorka Čoralić naglašava da je mletačka politika prema Istri i Dalmaciji bila trgovačko-fiskalna te da je služila prikupljanju poreza i carina u riznicu mletačke komore. Lovorka Čoralić, „U okrilju Privedre – Mletačka Republika i hrvatski Jadran,“ *Povijesni prilozi* 37 (2009): 20.

posjeda. Staru je stečevinu, dakle posjede na obali i otocima, činila zemlja koja je bila u potpunom i izravnom posjedu pojedinca, dok su u nekim dijelovima primorja šume i pašnjaci još uvijek činili zajedničko/općinsko dobro. Dominantni ekonomski odnosi na tim područjima bili su kolonatsvo i težaštvo, u kojemu su koloni i težaci iznajmljivali zemlju, a vlasnicima su morali davati razna podavanja. Ono što je bilo specifično za kolonat u Dalmaciji, a o čemu su ekstenzivno pisali dalmatinski fiziokrati te spominjali i Fortis i Lovrić u svojim djelima, jest da se obrađivač sa zemlje nije mogao ukloniti sve dok je uredno obrađivao zemlju i plodove davao gospodaru.¹⁷⁰ To će biti jedan od glavnih problema koje će upućivati dalmatinski fiziokratizam, uz pitanje imovinsko-pravnog statusa privatnog posjeda i zastarjelosti dominantnih poljoprivrednih praksi.

S druge strane, u unutrašnjosti Dalmacije, na tzv. novoj i najnovijoj stečevini, prestankom osmanske vlasti uveden je stanovit „poluvojni“ sustav: vlasnik zemlje bila je država koja je zemlju zatim raspodjeljivala uz određena pravila i obaveze. Zemlja se tamo dodjeljivala pojedincima ili obiteljima koji su se istaknuli u protuosmanskim ratovima, s tim da se ta zemlja mogla nasljeđivati po muškoj lozi, a izgubila bi se ako bi muška loza izumrla ili ako bi obitelj iselila a zemlja ostala neobrađena tri uzastopne godine.¹⁷¹ Osim što je sustav koji je uveden na novoj stečevini proizvodio razne malverzacije i korupciju (npr. ubiranje desetine umjesto države postupno su počele provoditi privatne osobe, ionako bogate obitelji su dobivale više zemlje od siromašnih), posljedica je bila i ta da se zemlja sve više i više cjepkala na sitne komade, što je onemogućavalo široku poljoprivrednu proizvodnju ili racionalniju i obuhvatniju eksploataciju zemlje.¹⁷² Općenito gledano, državno je vlasništvo nad zemljom u unutrašnjosti kočilo gospodarski razvoj toga područja koje je već bilo suočeno s problemima siromašne privredne podloge.¹⁷³ Uz to, dominantno se u obradi zemlje koristio drveni plug, provodila se ekstenzivna poljoprivreda, nisu se dovoljno koristili orači volovi niti gnojivo.¹⁷⁴ Dalmacija je u 18. stoljeću bila pretežito agrarna pokrajina, sa svega 10-12% gradskog stanovništva, uz česte nerodne godine i epidemije gladi, koje su za sobom povlačile i velike valove iseljavanja stanovništva.¹⁷⁵ Stočarstvo je također bilo poprilično nazadno: nije

¹⁷⁰ Šime Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike* (Zagreb: Odjel za hrvatsku povijest Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 1980), 40.

¹⁷¹ Ibid., 41, 42.

¹⁷² Ibid., 44.

¹⁷³ Josip Vrandečić i Miroslav Bertoša, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku* (Zagreb: Leykam International, 2007), 70.

¹⁷⁴ Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, 59-60.

¹⁷⁵ Ibid., 16, 18-19.

se koristilo krmno bilje i staje, a plaćao se i namet na stoku.¹⁷⁶ U tom je kontekstu generalni providur Francesco Grimani 1756. godine donio zakon (*Legge Grimani*) kojim je pokušao urediti zemljišne odnose i potaknuti poljoprivrednu proizvodnju. Iako je vladala zabrana prodaje državne zemlje, mnogi su ju seljaci zalagali i prodavali te su zbog dugova postajali i žrtve lihvarstva.¹⁷⁷ Iako je Grimani nizom mjera nastojao unaprijediti poljoprivredu u skladu s načelima fiziokratizma¹⁷⁸, zakon nije zaživio i nije uspio olakšati status seljaka.

Alberto Fortis i Ivan Lovrić u svojim djelima raspravljaju o ovih nekoliko gorućih ekonomskih problema Dalmacije: pitanje kolonatskih odnosa, imovinsko-pravnog statusa i rascjepkanosti posjeda te zaostalost poljoprivredne proizvodnje. Vidimo, dakle, kako „drugost“ Morlaka u njihovim diskursima nije uvjetovala samo činjenica da se bave stočarstvom kao temeljnom privrednom djelatnošću, već i činjenica da su stoljećima bili odvojeni od mletačkog upravno-administrativnog sustava te da su čak i nakon što su ušli u mletački dominij zapravo bili dijelom stanovitog poluvojnog uređenja. Ta je pozicioniranost Morlaka na granici između dvaju imperija dovela do toga da je njihov pravni i ekonomski status bio specifičan i drugačiji od pravnog i ekonomskog statusa priobalnog i otočnog stanovništva, što je i uvelike uvjetovalo njihovu „drugost“ unutar morlakističkog diskursa.

6.3. Pokušaji fiziokratskih reformi

Pokušaji ekonomskih reformi u Dalmaciji u drugoj polovici 18. stoljeća obuhvaćaju i teorijsko-praktični rad fiziokratskih gospodarskih društava i donošenje nekih novih mjera od strane mletačkih vlasti. Iako je doseg fiziokratizma u Dalmaciji bio ograničen i uvjetovan okoštanim političko-ekonomskim okvirom Mletačke Republike, ali i perifernim položajem Dalmacije, on ipak pokazuje impulse koji su se počeli pojavljivati i u Dalmaciji i u samoj Mletačkoj Republici, a koji su bili potaknuti jačim razvojem novih proizvodnih odnosa i ekonomskim strujanjima u zemljama ekonomskog centra. Međutim, kao što je već i spomenuto, mletačke su vlasti do samog kraja Republike ustrajale u svojoj merkantilističkoj ekonomskoj politici tako da su te reforme došle poprilično kasno, a i njihov je doseg bio ograničen.

Mletački je Senat u više navrata osnivao razne magistrate i deputate čija je zadaća bila unaprijediti pojedine aspekte dalmatinske privrede, ali i riješiti agrarnu krizu koja je buknuła

¹⁷⁶ Ibid., 65.

¹⁷⁷ Vrandečić i Bertoša, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, 71.

¹⁷⁸ Čoralić, „U okrilju Privrede“, 23.

sredinom 18. stoljeća, a uslijed koje je došlo do pomanjkanja hrane, sirovina i robe.¹⁷⁹ Tako je 1773. godine osnovan magistrat Izvanrednih delegata za pitanje obrta ribolova u Dalmaciji, čija je zadaća bila analiziranje stanja i poduzimanje mjera kako bi se ono popravilo. Kao što je već bilo spomenuto, magistrat u Dalmaciju šalje upravo Alberta Fortisa kako bi za vladu napisao izvještaj o stanju tamošnjeg ribolova.¹⁸⁰ Nadalje, 1774. godine Senat je u Dalmaciju poslao agronoma Arduina da pomogne u radu akademija i da pokuša unaprijediti poljoprivredu, analizirajući prije toga sve što se može popraviti.¹⁸¹ Radovi tih magistrata i deputata više-manje su se svodili na opisivanje i nabranje loših pojava u dalmatinskoj privredi, uz neprovođenje suštinski potrebnih ekonomskih mjera. Drugi put kojim je mletačka vlada nastojala reformirati privredu bilo je prihvaćanje pojedinačnih privatnih pothvata u nekim privrednim granama. Projekti melioracije zemljišta, iako su se primarno vršili od strane države, davali su se i u privatne ruke i to većinom jer u pokrajinskoj blagajni ne bi bilo dovoljno novca.¹⁸² Za ribarenje i lov koralja također su davana ekskluzivna prava pojedinim obiteljima, koje su zauzvrat trebale plaćati godišnji prinos državi.¹⁸³ Poznat je primjer i davanja dozvola za eksploataciju rude u Perući kod Sinja upravo obitelji Lovrić. U tom je pothvatu Ivan Lovrić osmislio sistem ekstrakcije i obrađivanja ruda koji je bio dosta moderan za tamošnje prilike.¹⁸⁴

Tek pred sam kraj 18. stoljeća kreću nešto jači procesi liberalizacije dalmatinskog tržišta od strane vlasti. Tako 1790. godine Senat proglašava vađenje mane slobodnom djelatnošću te dopušta izvoz mane izvan države. Pred kraj svoje vladavine, Mletačka je Republika proglasila i duhan kulturom koja se može slobodno proizvoditi.¹⁸⁵ Općenito gledajući, u tom je razdoblju Mletačka Republika započela sa širom liberalizacijom trgovine i ekonomije u svojim pokrajinama, pod utjecajem svojih naprednijih ekonomista, koji su se zalagali za takve reforme bez obzira što ih je većina i dalje podržavala merkantilizam.¹⁸⁶ I u Mletačkoj Republici dolazilo je do prodora ideja francuskog prosvjetiteljstva koje su utjecale na gornje slojeve mletačkog društva. Međutim, okoštale su političke strukture republike na takve pojave reagirale s velikim nepovjerenjem pa čak i progonima onih koje su smatrali

¹⁷⁹ Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, 68.

¹⁸⁰ Ibid., 77.

¹⁸¹ Ibid., 73.

¹⁸² Ibid., 74.

¹⁸³ Ibid., 79, 82.

¹⁸⁴ Soldo, „Rudnik obitelji Lovrić“, 354, 361, Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, 114.

¹⁸⁵ Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, 96-97.

¹⁸⁶ Ibid., 129.

pristalicama radikalnih ideja,¹⁸⁷ tako da ne čudi ni njihov zazor spram prejake liberalizacije tržišta.

Što se tiče teorijsko-praktičnog rada dalmatinskih fiziokrata, on je ponajviše bio vezan za gospodarska društva, odnosno agrarne akademije. U Dalmaciji se tako u drugoj polovici 18. stoljeća osnivaju tri takve akademije. Prva je osnovana u Splitu 1767. godine, na inicijativu odvjetnika dr. Ivana Mollera te drugih pripadnika dalmatinske intelektualne elite, poput Julija Bajamontija, Nikole Grisogona i Ante Radoša Michiellija Vitturija. Kao glavno područje svog djelovanja, akademija je (čak i u vlastitom imenu) istaknula četiri privredne grane: poljodjelstvo, ribarstvo, zanatstvo i trgovinu.¹⁸⁸ Postojanje i rad akademije mletački Senat potvrđuje 1771. godine,¹⁸⁹ a zanimljivo je promotriti koliku je novčanu subvenciju akademija dobivala od mletačkih vlasti. Naime, dekretom od 1784. godine akademiji je doznačena svota od 150 dukata godišnje koja joj je trebala pomoći u istraživanjima. Jedini put kada je akademija dobila više novca (800 dukata) bilo je samo u trenutku kada je osnovana.¹⁹⁰ Ta je svota simptomatična te pokazuje u koliko su maloj mjeri mletačke vlasti zapravo novčano podupirale rad splitske i sličnih agrarnih akademija, iako su ih nominalno podržavale.¹⁹¹ Druga je akademija osnovana u Zadru 1787., a treća u Kaštel Lukšiću 1788. godine. Sve tri akademije imale su statute koje su regulirale njihove djelatnosti i ustroj te su dobivale jednako nisku novčanu potporu od strane vlasti. Njihove su aktivnosti obuhvaćale pisanje te izlaganje teorijskih radova, ali i praktični rad na unajmljenim zemljištima. Međutim, budući da vlast nije davala prevelika financijska sredstva, često su članovi akademija na vlastitim zemljištima provodili pokuse, odnosno koristili vlastite novčane resurse za potrebe akademije.¹⁹² Također je bitno naglasiti kako su članovi jedne akademije često istovremeno bili članovi i drugih akademija u Dalmaciji, odnosno kako su ljudi uključeni u fiziokratski pokret bili poprilično čvrsto međusobno povezani.

Ono na čemu su članovi akademija ekstenzivno radili, uz pisanje teorijskih radova, jest podučavanje seljaka novim privrednim metodama i pisanjem kraćih priručnika koji su bili namijenjeni seljacima. Knjižica naziva *Nauk za težake od Dalmacije* izašla je u Veneciji 1791. godine, a nešto je kasnije prevedena i na hrvatski. *Nauk poljskog težanja* također je tiskan tih

¹⁸⁷ Ibid., 195-196.

¹⁸⁸ Božić-Bužančić, *Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu*, 31.

¹⁸⁹ Ibid., 33.

¹⁹⁰ Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, 69.

¹⁹¹ Ibid., 52.

¹⁹² Tako je Ivan Moller, jedan od osnivača Splitskog gospodarskog društva, u početku sam financirao aktivnosti društva te pronalazio prostore za sastanke. Božić-Bužančić, *Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu*, 33.

godina, čak o trošku državne blagajne.¹⁹³ Članovi akademije u Kaštel Lukšiću svake su nedjelje podučavali seljake raznim poljodjelskim poslovima i metodama. Na posjedima koje su same akademije uzimale u najam ili pak na privatnim posjedima plemića provodili su se pokusi s raznim novim ili starim kulturama.¹⁹⁴ Velika se pažnja posvećivala povrtlarstvu, čijim su razvojem fiziokrati htjeli smanjiti ovisnost Dalmacije o uvozu pojedinih povrtnih kultura.¹⁹⁵ Provodila su se istraživanja o sađenju murvi, tiješnjenju kore jasena u svrhu dobivanja mane, o eksploataciji ruda te razlozima demografske stagnacije Dalmacije.¹⁹⁶ Pojedini su članovi dalmatinskih akademija od vlasti tražili dopuštenja da na određenim zemljištima počnu saditi neke kulture. Tako je Ivan Moller, uz još neke članove splitske akademije, 1788. godine tražio dozvolu generalnog providura da unutar i okolo tvrđave Gripe zasadi murvu, uz obavezu da svake četiri godine podijeli po pedeset sadnica murve stanovnicima tog područja.¹⁹⁷ Vidimo kako je teorijsko-praktična djelatnost članova dalmatinskih akademija bila dosta široka, a uključivala je provođenje velikog broja pokusa te često izlaganje pisanih radova na sjednicama društava, uz pokušaj da se ta djelatnost približi i širim masama, odnosno primarno seljacima i obrađivačima zemlje.

Kada se rad agrarnih akademija i dalmatinskih fiziokrata sagleda u cjelini, možemo zaključiti kako on nije mogao ostvariti svoj puni „potencijal“ unutar političko-ekonomskih struktura koje su u to vrijeme činile Mletačku Republiku. Dalmatinski su fiziokrati u svojim brojnim pisanim djelima teorijski razmatrali i opisivali ekonomsku situaciju u Dalmaciji, s naglaskom na potrebnim reformama. Ali to je bilo nemoguće ekstenzivno provesti u sklopu jedne okoštale aristokratske republike. Njihov je praktični rad doveo do nekih pomaka i novih spoznaja, ali on nije bio u dovoljnoj mjeri materijalno potpomognut od strane mletačkih vlasti. Iscrpljena Mletačka Republika, premda se i sama u ekonomskoj sferi mijenjala i nije ostala imuna na promjene proizvodnih odnosa, sastojala se od političkih struktura koje su sprječavale njezin daljnji napredak. U tom je kontekstu potrebno sagledavati i reforme koje su se pokušavale provesti u Dalmaciji u drugoj polovici 18. stoljeća, ali i rad dalmatinskih fiziokrata: to je bio znak novih impulsa, ali impulsa koji se nisu mogli do kraja osloboditi, što zbog perifernog položaja i Dalmacije i Mletačke Republike u odnosu na zemlje ekonomskog centra, što zbog političke konstelacije i struktura koje su to kočile.

¹⁹³ Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, 70.

¹⁹⁴ Ibid., 69.

¹⁹⁵ Ibid., 72.

¹⁹⁶ Božić-Bužančić, *Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu*, 46, 47.

¹⁹⁷ Ibid., 83.

6.4. Komparacija biografija i habitusa A. Fortisa i I. Lovrića

Kao posljednju komponentnu konteksta u kojemu se razvijala diskurzivna praksa morlakizma usporedit ćemo biografije i habituse Alberta Fortisa i Ivana Lovrića. Cilj je pokazati sličnosti i razlike između dvojice autora – počevši od mjesta rođenja i ekonomsko-političkog položaja tih mjesta unutar europskog okvira, zatim pomoću analize njihove staleške pozicije i obrazovne strukture te naposljetku na primjeru prikaza njihovih političkih stavova. Habituse i biografije dvojice autora potrebno je sagledati kako bismo potencijalno mogli povezati određene razlike u morlakizmima Fortisa i Lovrića s kontekstima njihovih osobnih života. Međutim, potrebno je naglasiti da postoji vrlo velika razlika u podacima: dok o Fortisovom životu postoje vrlo detaljne informacije, o Ivanu Lovriću znamo vrlo malo. Isto tako, Fortisova produkcija tekstova bila je mnogo bogatija, dok je Lovrić napisao svega jedno djelo, što se također treba uzeti u obzir.

Alberto Fortis rođen je u Padovi 11. listopada 1741. godine. Iako to u odnosu na Ivana Lovrića, koji je rođen u Sinju oko 1754. godine predstavlja poziciju ekonomskog centra u odnosu na periferiju, Padova je u užem mletačkom kontekstu također bila na stanovit način marginalizirana. Kao jedan od gradova koji su bili podložni Veneciji, ona se nalazila pod kontrolom mletačkog centra. U širem pak kontekstu, kako tvrdi historičar Franco Venturi, Italija je u 18. stoljeću bila podijeljena na „napredniji“ i „arhaičniji“ dio, a Mletačka je Republika zajedno s posjedima spadala upravo u drugu skupinu.¹⁹⁸ Stoga valja imati na umu kako su unutar same Mletačke Republike postojali određeni hijerarhijski odnosi među pojedinim gradovima i područjima te kako je Mletačka Republika u 18. stoljeću postupno postojala ekonomska periferija u odnosu na druge europske države.

U tom je kontekstu i strukturna pozicija Ivana Lovrića bila „podređena“, budući da je on bio stanovnik jedne ekonomski i politički periferne pokrajine kao što je bila Dalmacija. Bitno je, dakle, naglasiti da unatoč vrlo jasnom hijerarhijskom pozicioniranju Padove i mletačkog centra spram dalmatinske periferije postoji druga hijerarhija koja Mletačku Republiku smješta nisko na ljestvici ekonomskog i političkog razvoja u Europi u drugoj polovici 18. stoljeća. Razlika između Fortisa i Lovrića po mjestu rođenja jest hijerarhijska, ali strukturna pozicija i jednog i drugog u suštini je ista, budući da su živjeli u drugoj polovici 18. stoljeća, kada se zastarjele i okoštale političke strukture Mletačke Republike počinju urušavati.

¹⁹⁸ Raspudić, *Jadranski (polu)orijentalizam*, 95.

Nadalje, Fortis je rođen u obitelji osiromašenog padovanskog plemića, a majka mu se nakon smrti oca udaje za uglednog grofa Capodalistu. Tijekom svog života Fortis će tako imati financijskih problema: nakon izlaska iz augustinskog reda sam se mora brinuti o svojoj egzistenciji. Stoga se nastoji financirati radom i istraživanjem, pisanjem za znanstvene časopise, skupljanjem starina za bogate kolekcionare i slično.¹⁹⁹ Fortis tako, iako formalno posjeduje plemićku titulu i iako potječe iz plemićke obitelji, ne uživa prednosti plemićkog života. On mora zarađivati sam, i to intelektualnim radom, čime se njegov habitus uklapa u paradigmu sitnog, osiromašenog plemića koji je ujedno i pripadnik intelektualne elite i znanstvenih krugova.

Ivan Lovrić, s druge strane, predstavlja potomka „novopečene“ zemljoposjedničke obitelji. Članovi obitelji Lovrić još u 17. stoljeću sudjeluju u borbama protiv Osmanlija te na temelju svojih zasluga dobivaju službe i posjede.²⁰⁰ Tijekom 18. stoljeća stekli su velike količine zemlje: 1709. godine obitelj je posjedovala 9 kanapa zemlje, a 1790. godine čak 479 kanapa.²⁰¹ Međutim, ono što je najznačajnije jest da su Lovrići svojom akumulacijom zemlje „probijali kapitalistički način proizvodnje“²⁰². Tome svjedoči i njihov pothvat eksploatacije rude u rudnicima Sinjske krajine, koju je obitelj započela na nagovor Ivana Lovrića, a temeljito provodila nakon njegove smrti.²⁰³ Lovrići su tako od mletačkih vlasti isposlovali dozvole da počnu kopati rudu u Peruču te da za to naprave potrebne pripremne radnje (podizanje posebnih zgrada, dovođenje radnika, itd.).²⁰⁴ Oni su nastojali uvesti naprednu eksploataciju i obradu ruda te su dovođili i radnike iz Padove kako bi unaprijedili poljoprivrednu proizvodnju na svojim posjedima.²⁰⁵ Nadalje, zanimljivo je to kako su, budući da su imali problema s novčanim sredstvima, zadužili rudnike kod obitelji Garanjin iz Trogira. Rudnici su zbog tih zaduženja na kraju i pripali obitelji Garanjin, dok je obitelj Lovrić naposljetku i sama potpuno financijski propala.²⁰⁶

Razlika u staleškim pozicijama između Fortisa i Lovrića možda nabolje oslikava sukobe i kontradikcije druge polovice 18. stoljeća: s jedne strane nalazi se pripadnik sitnog plemstva, i to osiromašenog, koji intelektualnim radom nastoji osigurati egzistenciju. S druge

¹⁹⁹ Josip Bratulić, „Alberto Fortis i njegov Put po Dalmaciji,“ u *Alberto Fortis, Put po Dalmaciji*, XII-XIII.

²⁰⁰ Josip Ante Soldo, „Zemljoposjed porodice Lovrić iz Sinja u XVIII. stoljeću,“ *Radovi Centra JAZU u Zadru* 19 (1972): 297.

²⁰¹ Ibid., 300, 312.

²⁰² Ibid., 313.

²⁰³ Soldo, „Rudnik obitelji Lovrić,“ 354.

²⁰⁴ Ibid., 359.

²⁰⁵ Ibid., 361.

²⁰⁶ Ibid., 366, 368.

strane nalazi se pripadnik obitelji koja zaslugama u protuosmanskim ratovima dobiva velike količine zemlje na kojoj nastoji organizirati kapitalistički način proizvodnje u određenim segmentima, ali koja nema plemenito porijeklo. S jedne je strane plemić bez financijske moći, s druge strane bogataš bez plemićke titule. Ono što je zajedničko i jednom i drugom jest determiniranost postojećim političko-ekonomskim okvirom koji im ne omogućava dovoljnu slobodu i mogućnost ekonomskog razvoja, iz čega slijedi kritika postojećih okvira i podržavanje onih novih koji se stvaraju i jačaju u 18. stoljeću. Nije stoga čudno da su i Fortis i Lovrić bili izrazito prijemčivi za ideje fiziokratizma.

Fortis je, kako je sam volio naglašavati, od malih nogu bio zainteresiran za proučavanje okamina, kamenja i fosila, a kao bitnu komponentnu njegovog životopisa naglašava se kako je bio okružen intelektualnom elitom u književnom salonu svoje majke.²⁰⁷ On tako sa šesnaest godina postaje augustinski redovnik te se u tom svojstvu počinje baviti istraživanjem prirode, zbog čega će kasnije imati problema sa starješinama reda. O Ivanu Lovriću se pak zna kako je studirao jezike i filozofiju u Veneciji, a zatim medicinu u Fortisovu rodnom gradu – Padovi.²⁰⁸

Kao sličnost Fortisa i Lovrića valja izdvojiti njihovo obrazovanje, s time da se Fortis obrazovao unutar jednog vjerskog reda. Iako je on sam kasnije iz tog reda izašao i iako su ga primarno zanimala prirode znanosti, ipak se u Fortisovu *Putu po Dalmaciji* mogu uočiti utjecaji njegova vjerskog obrazovanja te neke razlike u odnosu na Lovrića u nekim elementima. To se najbolje može vidjeti na primjeru kritike svećenstva. Iako Fortis kritizira katoličko svećenstvo u *Putu po Dalmaciji*, on i dalje naglašava njegovu prosvjetiteljsku ulogu kad je riječ o utjecajima na običan puk. Drugim riječima, moglo bi se zaključiti da Fortis instituciju Crkve smatra dijelom prosvjetiteljskog projekta. Upravo se zato Fortisa i može svrstati unutar okvira tzv. katoličkog prosvjetiteljstva i reformnog katolicizma.²⁰⁹ Lovrić, s

²⁰⁷ Josip Bratulić, „Alberto Fortis i njegov Put po Dalmaciji,“ u *Alberto Fortis, Put po Dalmaciji*, X.

²⁰⁸ „Lovrić, Ivan,“ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=37285> (posjet 19.1.2017).

²⁰⁹ I katoličko prosvjetiteljstvo i reformni katolicizam razvijaju se kao reakcija na postojeće religijske prakse te zagovaraju sudjelovanje religije u novim prosvjetiteljskim strujanjima. Katoličko prosvjetiteljstvo tako se shvaća kao antipod „sekularnom prosvjetiteljstvu“ te tvrdi da je prosvjetiteljstvo u svojoj srži bilo prožeto religijom. Reformni je katolicizam uži pojam koji označava konkretnu borbu protiv skolastičke špekulacije pozivanjem na njutonovsku znanost i brojne druge prosvjetiteljske filozofe poput Kanta, Leibniza i Lockea. I za jedno i za drugo značajno je odbacivanje kultova, bratovština i procesija te zagovaranje ideala koji je crkvu trebao očistiti od legendi, praznovjerja te rigoroznosti vjerskih redova. Teodora Shek Brnardić, *Svijet Baltazara Adama Krčelića – Obrazovanje na razmeđu tridentskoga katolicizma i katoličkoga prosvjetiteljstva* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009), 41, 43. U ovome se uvelike mogu prepoznati stavovi Alberta Fortisa.

druge strane, što je vjerojatno dijelom uvjetovano i njegovim obrazovanjem, drži čvrstu racionalističku poziciju, a isto se tako može konstatirati da je i izrazito antiklerikalan.²¹⁰

Zanimljivo je promotriti i podatke o političkim stavovima Fortisa i Lovrića. Iako su obojica u suštini kao prosvjetitelji i kao fiziokrati iskazivali nezadovoljstvo postojećim sustavom, njihova politička stajališta nisu jednaka. Tako se u Fortisovim životopisima obično navodi kako su ga mletačke vlasti sumnjičavo promatrale jer ga je pratio glas „redovnika odviše slobodna u ponašanju i političkim pogledima“.²¹¹ Njega se, dakle, smatralo radikalnim u političkom smislu (smatralo ga se frankofilom), iako je on zapravo bio pobornik umjerene demokratske struje.²¹² Fortis je, dakle, čak sa svojim izrazito umjerenjačkim i reformističkim stavovima predstavljao trn u oku izrazito konzervativnim mletačkim vlastima, što je indikativno za stanje u kojem se Mletačka Republika nalazila u drugoj polovici 18. stoljeća.

Lovrić, s druge strane, u svojem *Komentaru* iskazuje stanovit dalmatinski patriotizam, ali se referira i na „ilirsku“ tradiciju, što posebice dolazi do izražaja u njegovim stavovima prema jeziku. On tako Morlake hvali radi „čistoće jezika“ i radi njihovog „pravog ilirskog izgovora“, dok za stanovnike priobalja tvrdi da su „prečestim italijanizmima i pokvarili staru jednostavnost slovinskoga jezika.“²¹³ Upravo se na jezičnoj tematici mogu iščitati utjecaji tradicije ranonovovjekovnog ilirizma koja bi mogla upućivati i na njegova politička stajališta. Lovrić hvali spjev Ivana Gundulića govoreći kako on može biti „na ponos ilirskom narodu“, dok s druge strane kritizira one pripadnike dalmatinske elite koji materinji jezik ne koriste iz straha da ih se ne bi smatralo barbarima.²¹⁴ Na temelju navedenih primjera se može Lovrićevu političku poziciju povezati s protoilirskim kohezijskim strujanjima koja će pravi zamah dobiti u 19. stoljeću, ali ti primjeri istodobno sugeriraju da je još uvijek bio snažno pozicioniran unutar mletačkih političkih struktura. Ivan Lovrić je, naime, svoje djelo pisao na talijanskom jeziku kako bi osigurao recepciju svoga djela u širem krugu mletačke političke i intelektualne elite.

Analizirajući elemente biografija i habitusa dvojice autora, možemo zaključiti kako je najsnažnija poveznica između Lovrića i Fortisa činjenica da su obojica bili pripadnici intelektualnih elita. U materijalnom smislu njihovi se habitusi jesu razlikovali, ali zajedničko im je to što su ih jednako sputavali postojeći političko-ekonomski okviri, što su i izražavali

²¹⁰ Maggs, „Three Phases of Primitivism“, 551.

²¹¹ Josip Bratulić, „Alberto Fortis i njegov Put po Dalmaciji“, u *Alberto Fortis, Put po Dalmaciji*, XII.

²¹² Muljačić, *Fortisološke studije*, 185.

²¹³ Lovrić, *Bilješke*, 63.

²¹⁴ Ibid., 108.

svojim intelektualnim radom. Iako između njih postoji hijerarhijski odnos, on je prisutan i kada promotrimo Fortisov život, budući da je žitelj jedne aristokratske republike u nestajanju. U političkom smislu obojica su bili otvoreni novim političkim strujanjima, bilo da je riječ o Fortisu i njegovim demokratskim stajalištima (iako umjerenim i reformističkim), bilo da je riječ o Lovriću i utjecaju tradicije ranonovovjekovnog ilirizma. U svakom slučaju, sličnosti i razlike u biografijama i habitusima dvojice autora pokazuju složeno međudjelovanje različitih ekonomskih, političkih, društvenih i ideoloških čimbenika koji su obilježili vrijeme u kojemu su Fortis i Lovrić živjeli i djelovali.

7. Zaključak

Problematika Vlaha na ovim prostorima inspirirala je mnogobrojne historiografske radove koji su se bavili problemima porijekla, identiteta, socijalno-ekonomskog statusa i drugih aspekata njihovog života. Pod utjecajem promjena koje su se dogodile unutar historije kao discipline, Vlasi/Morlaci postupno postaju predmetom interesa i historijske imagologije i drugih subdisciplina koje se uklapaju u konstruktivističku paradigmu. Naglasak se tako prenio na proučavanje diskursa te hetero- i autopredodžbi iz kojih se može rekonstruirati politička, ideološka, intelektualna i kulturna pozicija te kontekst i imaginarij društva iz kojeg autor potječe. Takvi su impulsi bacili novo svjetlo ne samo na vlašku/morlačku problematiku, već i na razumijevanje povijesnih izvora na koje se više ne gleda kao na zrcalo stvarnosti, već kao na proizvode određenih diskursa, konteksta i okolnosti. Morlakizam kao diskurs tako postupno postaje zanimljivim predmetom proučavanja u historijskoj znanosti, a kad je riječ o morlakizmu kao imagemu, veliku istraživačku pozornost privlače djela A. Fortisa i I. Lovrića. U tim se djelima morlakizam konstituira kao diskurs i stoga su izvrsni predlošci za analizu njegovih mnogobrojnih aspekata.

U bogatoj produkciji tekstova koji se bave „morlakizmima“ Alberta Fortisa i Ivana Lovrića, ili njihovim autorima, moguće je detektirati širok dijapazon pristupa i interpretacija. Međutim, i u tradicionalnim, „objektivističkim“ tekstovima koji se bave faktografskom rekonstrukcijom života autora, i koji se ne uklapaju u konstruktivističku paradigmu, i u klasičnim imagološkim studijama tekstova koje morlakizam interpretiraju unutar opreke civilizacije spram barbarstva, može se uočiti izostanak jednog bitnog aspekta. Naime, vrlo se mali broj tekstova bavi ekonomskom pozadinom morlakizma kao diskursa ili analizom ekonomske „drugosti“ u okviru slike o Morlacima. Ta je činjenica još zanimljivija ako se u

obzir uzme kako i Fortis i Lovrić u navedenim djelima uvelike izražavaju fiziokratske stavove te se često referiraju na ekonomske probleme kako Morlaka, tako i Dalmacije u cjelini. Upravo su izostanak tog aspekta analize „drugosti“ Morlaka te izraženi fiziokratski stavovi dvojice autora bili glavna inspiracija ovog rada.

Ekonomska se „drugost“ Morlaka u tekstovima Fortisa i Lovrića analizira na primjeru triju toposa – ekonomske iracionalnosti, zaostalosti i autarkičnosti. Sva tri toposa međusobno su isprepletena i konstituiraju sliku Morlaka kao ljudi koji se po svojim ekonomskim praksama razlikuju od pripadnika „kulturnih“ naroda. Ekonomska se iracionalnost ogleda u morlačkom karakteru koji se uvijek kreće u okvirima dvaju ekstrema, kako i priliči nečemu što je iracionalno. Morlak je ili pretjerano štedljiv ili pretjerano rasipan, ili se prežderava ili se izgladnjuje. Njega ne karakterizira umjerenost i disciplina koja krase pripadnike „kulturnih“ naroda, koji su ujedno i ekonomski racionalni akteri. Ono što je potrebno naglasiti jest da i Fortis i Lovrić morlačku ekonomsku iracionalnost u stanovitoj mjeri vežu uz esencijalističke poglede na Morlake, s tim da je kod Fortisa esencijalizam izraženiji i ojačan njegovim (pred)romantičarskim sentimentom, dok je kod Lovrića manje izražen budući da on težište stavlja na okolnosti morlačkog života. Fortis tako morlačku iracionalnost više veže uz njihov karakter kao takav, dok Lovrić govori o ratovima kojima su Morlaci stoljećima bili izloženi i koji su utjecali na njihovo ponašanje i ekonomske prakse.

Kada je riječ o ekonomskoj zaostalosti, Morlak je prikazan kao čovjek koji ne poznaje moderne poljoprivredne tehnike, već je u tom smislu nazadan i ne iskorištava potencijale koje moderna agrikultura može pružiti. U tom smislu i Fortis i Lovrić svoje koncepte naprednosti i zaostalosti vežu uz pitanje naprednosti i zaostalosti poljoprivredne proizvodnje. Kao uzrok ekonomske zaostalosti i jedan i drugi navode čvrstu ukorijenjenost Morlaka u tradiciji, što se simbolički ogleda u usporedbi morlačkih poljoprivrednih alata s poljoprivrednim alatima drevnih naroda. Unatoč tome, Morlake se prikazuje kao ljude koji su prikladni za to da ih se „priuči“ modernijim poljoprivrednim metodama. Međutim, kad je o tim pitanjima riječ Lovrić ipak daje ekstenzivnija objašnjenja, referirajući se i na kolonatske odnose za koje smatra da se ne bi pozitivno odrazili na morlački način života. Fortis, s druge strane, izravne fiziokratske stavove ne iskazuje kada piše o Morlacima, već kada piše o priobalnom kolonatskom stanovništvu, o stanovništvu koje ne promatra kroz prizmu „egzotizma“.

Topos ekonomske autarkičnosti kod obojice autora sugerira pak poziciju izvanjskih promatrača koji s folklorističkim interesom i objektivistički promatraju konkretne materijalne

uvjete života Morlaka. U suštini, odnos spram morlačke autarkičnosti je ambivalentan, osim ponekog pozitivnog vrijednosnog suda koji se ponajprije tiče nekog zanimljivog aspekta njihove proizvodnje. I jedan i drugi autor u konkretnim materijalnim uvjetima morlačkog života vide toliko izraženu „drugost“ u odnosu na njihov način života da se njihove pozicije u tom aspektu doista vrlo malo razlikuju.

Kada promotrimo konstrukciju slike Morlaka iz perspektive navedena tri toposa, dolazimo do zaključka kako je ona uvjetovana društveno-ekonomskim položajem Morlaka i njihovim specifičnim perifernim položajem unutar Dalmacije i Mletačke Republike. Njihova ekonomika koja se temelji na pastoralnom načinu života i ekstenzivnoj te njihov imovinsko-pravni status koji se ne uklapa u okvire kolonatskog odnosa dovode do toga da ih ni Fortis ni Lovrić ne percipiraju kao „običnu“ skupinu stanovništva. U vezi sa specifičnom etnokarakterologijom Morlaka i esencijalističkim svjetonazorom svojstvenim za 18. stoljeće, Fortis i Lovrić grade slojevitú sliku Morlaka kao ekonomskog Drugog unutar morlakističkog diskursa.

S obzirom na navedeni specifičan društveno-ekonomski položaj Morlaka, upravo kolonatske odnose možemo u tom smislu shvatiti kao bitnu referentnu točku pomoću koje autori reprezentiraju Morlake kao ekonomsko Drugo. S jedne strane, Lovrić se na kolonat referira kada govori o morlačkoj poljoprivredi, navodeći kako uvođenje takvih odnosa u morlačku ekonomiku ne bi bio pametan potez i dajući do znanja kako distingvira Morlake i kolonatsko stanovništvo. S druge strane, Fortis svoju oštru fiziokratsku kritiku rezervira upravo za čimbenike tog imovinsko-pravnog sustava, pišući o primorskim kao o oholim i lijenim ljudima koji ne poštuju svoje gospodare. Upravo je razlika u slikama priobalnih seljaka i Morlaka u Fortisovu vrlo zanimljiva i indikativna: on seljake ne promatra kroz prizmu egzotizma kao Morlake, već kao „obične“ kolone za koje smatra primjerenijima znasilnije metode „priučavanja“ modernoj poljoprivredi.

Međutim, iako Morlaci predstavljaju elemente jednog specifičnog društveno-ekonomskog uređenja, postoji jedan aspekt koji unatoč svemu predstavlja poveznicu između Fortisove i Lovrićeve slike o Morlacima, a to su patrijarhalni društveni odnosi. Topos morlačkih rodnih odnosa sugerira da Fortis i Lovrić zauzimaju čvrstu patrijarhalnu poziciju kada su u pitanju žene. Iako je Fortisova slika morlačkih žena sustavnija, ona se suštinski ne razlikuje od Lovrićeve. Pozitivno se vrednuje radišnost i fizička snaga morlačkih žena, pogotovo kada je u pitanju rađanje djece, ali se žene ipak smještaju u okvire diskursa o

ženskoj „prirodi“ te se prikazuju kao strašljive, iracionalne i osjetljive. Time i Fortis i Lovrić razotkrivaju svoje patrijarhalne nazore unutar kojih se pozitivno vrednuje ona funkcija žene koja je u patrijarhatu i najvažnija, a to je biološka reprodukcija.

Na intertekstualnoj razini analize pokazano je kako se navedeni toposi i fiziokratski stavovi Alberta Fortisa i Ivana Lovrića uklapaju u opće postavke fiziokratske teorije. Kao nova teorija koja se pojavljuje sredinom 18. stoljeća u Francuskoj, fiziokratizam upravo poljoprivrednu proizvodnju stavlja u centar svojih razmatranja te na poljoprivrednu proizvodnju gleda kao na jedinu granu koja proizvodi višak vrijednosti. U svojim programatskim tekstovima fiziokrati tako naglašavaju nekoliko aspekata koji su bitni kada je riječ o agrikulturi, a koji se uvelike poklapaju s ekonomističkim toposima u djelima Alberta Fortisa i Ivana Lovrića: važnost modernizacije poljoprivredne tehnike, sveobuhvatne i široke proizvodnje na velikim zemljoposjedima te sigurnosti privatnog vlasništva kao imovinsko-pravne kategorije. Sve navedene probleme i Fortis i Lovrić tematiziraju u svojim djelima, bilo pišući o morlačkoj ekonomici, bilo kritizirajući ekonomiju cijele Dalmacije. Iako se njihovi stavovi iz tekstova mogu izvući samo posredno, budući da nije riječ o ekonomskim raspravama u užem smislu, jasno je da oni korespondiraju s općim postavkama fiziokratske teorije.

Upravo se u tom aspektu vidi povezanost Fortisova i Lovrićeva morlakizma s dalmatinskim fiziokratskim pokretom. Na nekoliko reprezentativnih primjera pokazano je kako se morlakistički diskurs uvelike širio i pomoću ekonomskih rasprava, a kako su moguća žarišta širenja morlakizma bile i gospodarsko-agrarne akademije u većim dalmatinskim gradovima. I sam Alberto Fortis napisao je jedno djelo ekonomske tematike za Splitsko gospodarsko društvo inkorporirajući u njega i elemente morlakizma i opise priobalnog seljaštva kakve je dao u *Putu po Dalmaciji*. S druge strane, Ivan Luka Garanjin, jedan od najistaknutijih fiziokratskih pisaca u Dalmaciji u jednom svome djelu gotovo istovjetno opisuje Morlake kao i Alberto Fortis. Ivan Lovrić, koji je preminuo vrlo mlad, nije iza sebe ostavio veći broj radova ili radove ekonomske tematike. Međutim, poznato je kako je njegova obitelj interesno bila povezana upravo s Garanjinima u pokušajima pokretanja (proto)industrijske eksploatacije ruda. Na primjerima tekstova odnosno drugih vrsta kontakata pokazano je kako je mletačka intelektualna elita bila međusobno povezana te kako se morlakistički diskurs mogao širiti i posredstvom ekonomskih institucija.

Rad dalmatinskih gospodarskih akademija, fiziokratizam kao teorija i morlakizam kao diskurs uklapaju se u širi ekonomski, politički i intelektualni kontekst 18. stoljeća. Mletačka je Republika do samog svog kraja ustrajala na merkantilističkim ekonomskim mjerama, koje su gušile razvoj i mletačke ekonomije i ekonomije njenih pokrajina. Budući da je većina mletačkih posjeda bila većinom agrarna, takav razvoj dovodi do pojave fiziokratskih impulsa i osnivanja agrarnih akademija, kako na Terrafermi, tako i u Dalmaciji. U takav se širi ekonomski kontekst, povezan još i s novim prosvjetiteljskim, intelektualnim strujanjima koja su usmjeravale interes prema onome što je „egzotično“, a zapravo ekonomski inferiorno, može smjestiti morlakizam kao diskurs. Uz to, morlakizam igra važnu ulogu i u konstelacijama političke moći u 18. stoljeću kada Mletačka Republika gubi svoje najvažnije prekomorske posjede, ali zauzvrat dobiva cijelu Dalmaciju. U tom je kontekstu porastao interes za Dalmaciju, a ona počinje igrati važniju ulogu unutar mletačkog imaginarija. Morlake se tada „otkriva“ kao onaj element koji, između ostalog, Dalmaciju čini „civilizacijski“ inferiornom, a Dalmacija postaje objektom snažnije ekonomske eksploatacije. Uz sve to, u širi kontekst morlakizma kao diskursa mogu se uklopiti i osobni interesi Alberta Fortisa i Ivana Lovrića – činjenicu da je prvi nastojao dobiti profesorsko mjesto na Padovanskom sveučilištu, a nadao se da će mu u tome pomoći pisanje *Puti po Dalmaciji*, dok se drugi svojim tekstom o hajduku Stanislavu Sočivici nadao literarnom uspjehu. Oba autora su svoja djela namijenili intelektualno-znanstvenoj eliti Mletačke Republike kao primarnoj publici.

Procesi koji su utjecali na mletačku politiku i ekonomiju utjecali su, naravno, i na Dalmaciju. Ona je tako u okvirima mletačke privrede zauzimala status polukolonije, budući da je mletački centar svojim mehanizmima moći sprječavao jači razvoj dalmatinske (proto)industrijske proizvodnje i sve je potencijalne viškove proizvoda izvlačio iz pokrajine. Osim toga, u Dalmaciji je vladala imovinsko-pravna šarolikost posjeda i njihova velika rascjepkanost. U tom kontekstu značajan je status Morlaka: za razliku od priobalnog stanovništva koje se većinom nalazilo u odnosima kolonatastva ili težaštva i priobalne zemlje koja je bila izravan posjed pojedinca, u dalmatinskom je zaleđu uvedeno stanovito poluvojno uređenje u kojemu je država bila vlasnik zemlje koju je davala na uživanje zaslužnim pojedincima ili obiteljima. Taj je aspekt morlačkog statusa, koji je bio uvjetovan dugotrajnom pozicioniranošću na granici dvaju imperija koja je utjecala na njihovu nepotpunu uklopljenost u mletački administrativni, pravni i ekonomski sustav uvelike utjecao na morlakizam kao diskurs. Kao posljedica svih tih problema u Dalmaciji niču već spomenute gospodarske

akademije te se nastoji raditi na reformama koje bi poboljšale ekonomsko stanje Dalmacije. Međutim, te reforme nisu bile pretjerano materijalno podupirane od strane mletačkih vlasti.

Na kraju, interpretativna analiza morlakističkog diskursa upotpunjena je komparativnom analizom biografija i habitusa Alberta Fortisa i Ivana Lovrića. Iako između Fortisa i Lovrića postoji odnos nejednakosti (Fortis potječe iz kulturno-ekonomskog centra, a Lovrić s periferije), i Fortisova je sociopolitička pozicija inferiorna ukoliko se Mletačka Republika promatra u kontekstu europskih odnosa moći u 18. stoljeću. S time možemo povezati i Fortisov materijalni status koji se uklapa u paradigmu siromašnog plemića koji je prisiljen zarađivati za život svojim radom. Ivan Lovrić, s druge strane, ne posjeduje plemićku titulu, ali posjeduje velike količine zemlje. Neovisno o različitim materijalnim pozicijama i različitim pozicijama unutar struktura moći, Fortisa i Lovrića ipak najviše povezuje pripadnost intelektualnoj eliti te determiniranost postojećim političko-ekonomskim okvirima koje su obojica kritizirali unutar svojih diskursa.

Iz svega navedenog vidljivo je kako proučavanje morlakističkog diskursa i slike Morlaka koja iz tog diskursa proizlazi predstavlja izrazito kompleksnu i slojevitú istraživačku problematiku. Takva problematika zahtijeva kritičku analizu i propitivanje ne samo izvora koji su predmet analize, već i historijskih koncepata koji se vrlo često nerefleksivno koriste u povijesnim analizama. Upravo takvim tipom kritičke analize koja se hvata u koštac s onime što se smatra „samorazumljivim“ i koja propituje vlastite objasnidbene koncepte, historija kao disciplina može ojačati svoju kritičku poziciju te baciti novo svjetlo na probleme kojima se bavi. Ovaj rad predstavlja jedan, nadajmo se uspješan, pokušaj takve analize i samim time pokušaj osvjetljavanja dosad zanemarenih aspekata morlakističkog diskursa kao važne komponentne intelektualne povijesti ovih prostora.

Abstract

The aim of the paper is to offer new perspectives in the analysis of Morlacchism as a discourse within the theoretical and methodological framework of historical imagology, through the examples of two prominent texts of the Enlightenment: Alberto Fortis' *Travels into Dalmatia* and Ivan Lovrić's *Observations on Travels into Dalmatia by the Abbé Alberto Fortis and The Life of Stanislav Sočivica*. Although historical imagology opened up new perspectives regarding the research of Vlachs/Morlacchi within historiography, mainstream views largely excluded an economic perspective of Morlacchism, focusing mainly on such concepts as „civilization“ and „barbarism“, without critical reflection as to what constitutes these concepts. The main focus of this paper is, therefore, the analysis of Morlacchism through the analytical apparatus of historical imagology (the analysis of text, intertextual relations and context), but with special regard to physiocracy as an economic doctrine, the influence of which can be seen in the texts of Fortis and Lovrić. The Morlacchi as an economic Other are analyzed in the two texts through the topoi of economic irrationality, backwardness and autarchy, with supplemental topoi of gender roles and the representations of the peasant inhabitants of the Dalmatian coast. This complex image of the Morlacchi as an economic Other is later placed within intertextual relations: between the texts of Fortis and Lovrić, the famous text *Tableau Economique* by François Quesnay which represents the main theoretical tenets of physiocracy, and the texts of prominent Dalmatian physiocrats. The final stage of analysis shows the way in which Morlacchism fits into the political and economic context of 18th century Venetian Republic and Dalmatia, focusing on structural changes and particular economic measures conducted by the Venetian and Dalmatian patriciate, as well as on the similarities and differences between the biographies and lives of Fortis and Lovrić.

BIBLIOGRAFIJA:

1. Izvori

1. „Jerolim Bajamonti o podizanju dalmatinske poljoprivrede godine 1791.“ U *Na izvorima historije sv.3 – privreda Hrvatske XVII-XIX stoljeća – izbor građe*, prir. dr. Miroslava Despot, 20. Zagreb: Školska knjiga, 1957.
2. Fortis, Alberto. *Put po Dalmaciji*. Preveo Mate Maras, priredio Josip Bratulić. Split: Marjan tisak, 2004.
3. „François Quesnay – Tableau Economique.“ Prilagođeno za web iz Arthur Eli Monroe, *Early Economic Thought* (Cambridge, 1923).
<https://www.marxists.org/reference/subject/economics/quesnay/1759/tableau.htm>
<https://www.marxists.org/reference/subject/economics/quesnay/1759/tableau.htm> .
4. Garanjin, Ivan Luka. *Reforma Dalmacije: ekonomsko-politička razmišljanja*. Preveli Katarina Hraste i Josip Posedel, priredila Danica Božić-Bužančić. Zagreb: Dom i svijet, 2004.
5. Lovrić, Ivan. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Preveo Mihovil Kombol. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 1948.

2. Literatura

1. Blažević, Zrinka. *Prevođenje povijesti: teorijski obrati i suvremena historijska znanost*. Zagreb: Srednja Europa, 2014.
2. Bleicken, Jochen, Bogo Grafenauer et al. *Povijest svijeta od početka do danas*. Zagreb-Ljubljana: Naprijed, 1977.
3. Božić-Bužančić, Danica. *Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu*. Split-Zagreb: Književni krug, 1995.
4. Cassier, Ernst. *The Philosophy of the Enlightenment*. Preveli Fritz C.A. Koelln i James P. Pettegrove. New Jersey: Princeton University Press, 1951.
5. Charbit, Yves, Arundhati Virmani. „The Political Failure of an Economic Theory: Physiocracy.“ *Population (English Edition 2002-)* 57 (2002): 855-883.
6. Cipolla, Carlo M. „The Decline of Italy: The Case of a Fully Matured Economy.“ *The Economic History Review* 5 (1952): 178-187.

7. Čoralić, Lovorka. „U okrilju Privrede – Mletačka Republika i hrvatski Jadran.“ *Povijesni prilozi* 37 (2009): 11-41.
8. Dooley, Brendan. „Crisis and Survival in Eighteenth-Century Italy: The Venetian Patriarchate Strikes Back.“ *Journal of Social History* 20 (1986): 323-334.
9. Dukić, Davor. „Predgovor: o imagologiji.“ U *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, ur. Davor Dukić et al, 5-22. Zagreb: Srednja Europa, 2009.
10. Foucault, Michel. *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France 1978-1979*. Prevede Graham Burchell, ur. Michel Senellart. New York: Palgrave Macmillan-Picador, 2008.
11. Gide Charles, Charles Rist. *A History of Economic Doctrines from the Time of the Physiocrats to the Present Day*. Boston: D.C. Heath, 1915.
12. Gleicher, David. „The Historical Bases of Physiocracy: An Analysis of the „Tableau Economique.“ *Science & Society* 46 (1982): 328-360.
13. Gulin-Zrnić, Valentina. „Morlacchism between Enlightenment and Romanticism (Identification and Self-Identification of the European Other),“ *Narodna umjetnost* 34 (1997): 77-100.
14. Hyland Paul, Olga Gomez i Francesca Greensides, ur. *The Enlightenment: a Sourcebook and Reader*. London-New York: Routledge, 2003.
15. Judde de Larivière, Claire. „The „Public“ and the „Private“ in Sixteenth-Century Venice: From Medieval Economy to Early Modern State.“ *Historical Social Research* 37 (2012): 76-94.
16. Knezović, Marin. „Morlak kao prirodni čovjek u djelima Alberta Fortisa, Ivana Lovrića i Balthasara Hacqueta.“ U *Triplex Confinium – Ekohistorija (1500-1800)* ur. Drago Roksandić et al., 125-141. Zagreb-Split: Književni krug, 2003.
17. Kuruma, Samezo. „Physiocracy.“ Prilagođeno za web iz Samezo Kuruma, Keizaigaku shi (History of Political Economy) (Tokyo: Iwanami Shoten, 1954). <https://www.marxists.org/archive/kuruma/politiceconomy-physiocracy.htm>
18. Lane, Frederick C. *Povijest Mletačke Republike*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2007.
19. Leerssen, Joep. „Imagology: On Invoking Ethnicity to Make Sense of the World.“ *Iberic@l: Revue d'Études ibériques et ibéro-américaines* 10 (2016): 13-31. <http://iberical.paris-sorbonne.fr/wp-content/uploads/2017/02/Pages-from-Iberic@l-no10-automne-2016-Final-2.pdf> (posjet 27.2.2017).

20. Leerssen, Joep. „Imagologija: povijest i metoda.“ U *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, ur. Davor Dukić et al, 169-186. Zagreb: Srednja Europa, 2009.
21. „Lovrić, Ivan,“ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=37285> (posjet 19.1.2017).
22. Maggs, Barbara W. „Three Phases of Primitivism in Portraits of Eighteenth-Century Croatia.“ *The Slavonic and East European Review* 67 (1989): 546-563.
23. Markovina, Dragan. „Reformska nastojanja Mletačke Republike u Dalmaciji u drugoj polovici 18. stoljeća u kontekstu novih odnosa moći na jadranskom prostoru.“ *Historijski zbornik* 63 (2010): 191-214.
24. Markulin, Nikola. „„Priatelj našeg naroda“: Prikazbe Drugoga u djelu *Viaggio in Dalmazia* Alberta Fortisa.“ *Povijesni prilozi* 38 (2010): 213-233.
25. Marx, Karl. *Theories of Surplus Value*. London: Lawrence & Wishart, 1951.
26. Marx, Karl, Friedrich Engels. *Dela – Dvadeset četvrti tom, Teorije o višku vrednosti*. Beograd: Prosveta, 1969.
27. Mimica, Ivan. „Prikaz hajduka u djelima Alberta Fortisa, Ivana Lovrića i Vladimira Ardalića.“ *Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke* 4 (2011): 111-128.
28. Moravia, Sergio, Flora Breidenbach. „An Outline of the Italian Enlightenment.“ *Comparative Literature Studies* 6 (1969): 380-409.
29. Moura, Jean-Marc. „Kulturna imagologija: pokušaj povijesne i kritičke sinteze.“ U *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, ur. Davor Dukić et al, 151-168. Zagreb: Srednja Europa, 2009.
30. Muljačić, Žarko. *Fortisološke studije*. Split: Književni krug, 2011.
31. Muljačić, Žarko. *Putovanja Alberta Fortisa po Hrvatskoj i Sloveniji (1765-1791)*. Split: Književni krug, 1996.
32. Neill, Thomas P. „Quesnay and Physiocracy.“ *Journal of the History of Ideas* 9 (1948): 153-173.
33. Pageaux, Daniel-Henri. „Od kulturnog imaginarija do imaginarnog.“ U *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, ur. Davor Dukić et al, 125-150. Zagreb: Srednja Europa, 2009.
34. Pederin, Ivan. „Fiziokratski pokret u Dalmaciji.“ *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 10 (1984): 167-203.
35. Peričić, Šime. *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*. Zagreb: Odjel za hrvatsku povijest Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 1980.

36. Polledri, Paolo. „Urbanism and Economics: Industrial Activities in Eighteenth-Century Venice.“ *Journal of Architectural Education* 41 (1988): 15-19.
37. Pezzolo, Luciano. „The Venetian Economy.“ U *A Companion to Venetian History, 1400-1797*, ur. Eric R. Dursteler, 255-291. Leiden-Boston: Brill, 2013.
38. Rao, Anna Maria. „Enlightenment and Reform.“ U *Early Modern Italy: 1550-1796*, ur. John A. Marino, 229-252. Oxford: Oxford University Press, 2002.
39. Raspudić, Nino. *Jadranski (polu)orijentalizam: prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti*. Zagreb: Naklada Jurčić, 2010.
40. Shek Brnardić, Teodora. *Svijet Baltazara Adama Krčelića: obrazovanje na razmeđu tridentskoga katolicizma i katoličkoga prosvjetiteljstva*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.
41. Soldo, Josip Ante. „Rudnik obitelji Lovrić i Garanjin na Peruči kod Sinja (prilog rudarstvu u Dalmaciji u XVIII. st.).“ *Radovi Centra JAZU u Zadru* 25 (1978): 349-378.
42. Soldo, Josip Ante. „Zemljoposjed obitelji Lovrić iz Sinja u XVIII. stoljeću.“ *Radovi Centra JAZU u Zadru* 19 (1972): 295-314.
43. Stipetić, Vladimir. *Povijest hrvatske ekonomske misli: (1298.-1847.)*. Zagreb: Golden marketing, 2001.
44. Stojković, Marijan. „Ivan Lovrić, pristaša struje prosvjetljenja u Dalmaciji.“ *Zbornik za narodni život i običaje* 28 (1932): 1-44.
45. Šarić, Marko. „Dinarski Vlasi između Osmanskog Carstva i Venecije.“ Magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2005.
46. Tarfa, Alen. „Dodir Mediterana i Istočne Europe u svjetlu »filozofske geografije«.“ *Metodički ogledi* 18 (2011): 67-82.
47. Tomasović, Mirko. *Komparatističke i romanističke teme*. Split: Književni krug, 1993.
48. „Turgot, Anne Robert Jacques,“ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62750> (posjet 4.1.2017).
49. Vrandečić, Josip, Miroslav Bertoša. *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*. Zagreb: Leykam International, 2007.
50. Wolff, Larry. *Inventing Eastern Europe: the Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press, 1995.
51. Wolff, Larry. *Venice and the Slavs: the Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press, 2001.

52. Wolff, Larry. „The Enlightened Anthropology of Friendship in Venetian Dalmatia: Primitive Ferocity and Ritual Fraternity among the Morlacchi.“ *Eighteenth-Century Studies* 32 (1998/1999): 157-178.
53. Wolff, Larry. „The Innocence and Natural Liberty of Morlacchia: European Identity, Enlightened Anthropology and the Ambivalent Significance of Gender among the Noble Savage.“ *Dialectical Anthropology* 27 (2003): 93-104.
54. Wolff, Larry. „Old-Fashioned Slavs at Carnival in Venice: The Dramatic Dilemma of Eastern Europe.“ *Harvard Ukrainian Studies* 22 (1998): 621-632.
55. Wolff, Larry. „Venice and the Slavs of Dalmatia: The Drama of the Adriatic Empire in the Venetian Enlightenment.“ *Slavic Review* 56 (1997): 428-455.
56. Wood, Ellen Meiksins. „Precapitalist Societies.“ U *The Ellen Meiksins Wood Reader – Historical Materialism Book Series, vol.40*, ur. Larry Patriquin, 62-91. Leiden-Boston: Brill, 2012.